

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA

1980

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

FRÅN BORÅS OCH
DE SJU HÄRADERNA
1980

ÄRGÅNG 33

KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN

Redaktör:
ANDERS LARSON

Författarna är ensamma ansvariga
för innehållet i sina uppsatser

ESKIL JOHANSSONS TRYCKERI AB BORÅS

1980

1980-års

Från Borås Och De Sju Häraderna

— ett temanummer om textil förlagsverksamhet

Under en genomläsning av boken om Rydboholmsbolaget i början av 1970-talet överraskades huvudförfattaren av denna årsbok, Folke Millqvist, av att så få uppgifter fanns om fabriken grundare. Sven Eriksons förfäder, Folke Millqvists morfars far och bakåt, kunde endast fastställas en generation tillbaka på grund av att Kinnas kyrkoarkivalier brunnit upp. Detta kändes som en utmaning. Efter en tid hade Millqvist, främst med hjälp av mantalslängder och bouppteckningar, lyckats få tag i ytterligare 3 å 4 generationer.

I samband med dessa forskningar stötte han på förläggar- och smidesverksamhet bland förfäderna och deras grannar. Att söka kartlägga Sjuhäradsbygdens hemindustri, särskilt vävnadsförläggarna, blev en hobby som för Folke Millqvist blivit närmast ett heltidsarbete efter pensioneringen.

Under sitt arbete har Millqvist haft ett livligt utbyte med Rolf Ekelund. Denne har bedrivit omfattande släktforskningar bl.a. i Sjuhäradsbygden och är sonson till den kände vävnadsförläggaren och fabriksgrundaren Sven A. Ekelund i Kinnabacka.

Både Ekelund och Millqvist härstammar således från den "förläggarfamilj" i Övre Rud, Tostared, vars ättlingar kom att dominera förlagsverksamheten i Sätilla, Öxnevalla, Horred, Surteby, Örby och Kinna.

Reda 1976 sammanställde Ekelund en tablå över denna förläggarsläkt. Denna tablå återfinnes i en intressant omredigerad diagramform i denna årsbok.

Värdefulla bidrag vid dessa forskningar har erhållits genom kontakter ute i bygderna bl.a. från Gustav Larsson i Skene, Halvdan Arvidsson i Kinna, och f. stadsarkivarien Torgny Bondestam i Borås. Olika lokala frågor har vidare diskuterats med Sture Andersson och Gösta Svensson i Fritsla, Knut Carlsson i Kinna, Knut Hansson i Öxnevalla, makarna Lennström och Britta Nyhage i Östra Frölunda och major Esse Ericsson i Ängelholm.

Underlag till bilderna har förutom Borås Museums arkiv välvilligt ställts till förfogande av bl.a. Halvdan Arvidsson i Kinna, Claes Arvid Mark i Stockholm, Elof Hedelin i Onsala, gårdsarkiven i Ginkalunda herrgård, Ginkalunda Smedsgård, Horred Bosgården, Strömmared Mellomgård och Mölneby.

Folke Millqvist's med fleras forskningar har bedrivits i nära samarbete med Borås Museum vilket även bidragit till att värdefullt arkivmaterial har kunnat sammanställas för framtida forskning.

Förläggarforskningen har på intet sätt slutförts genom denna årsboks publicerande, utan har snarast, vilket påpekas av de involverade författarna, tagit sin början.

Museet vill därför understryka vikten av att alla forskarinsatser, i stort och i smått, samordnas. Vi vill därför gärna komma i kontakt med personer, studiecirkel och föreningar med nuvarande eller planerad verksamhet i anknytning till förläggarforskningen i Sjuhäradsbygden. Det vore ex. av stort intresse att kunna systematisera data kring förläggarverksamheten enligt de mallar som anvisats i denna årsbok, så att ett heltäckande nät för hela bygden så småningom kan byggas upp.

Det bör poängteras att inte enbart den textila förlagsverksamheten åsyftas, utan även alla andra avsaluslöjder, som organiserats på detta sätt ex. smide, kardtillverkning etc.

Slutligen ber Borås Museum att få framföra ett varmt tack till alla vilka bidragit till denna årsbok. Vi ser fram emot ett fortsatt samarbete kring förläggarforskningen i Sjuhäradsbygden.

*Anders Larson
Borås Museum*

INNEHÅLL

VÄVNADSFÖRLÄGGARE I SJUHÄRADSBYGDEN

av Folke Millqvist

Hemindustri som huvudnäring	3
Björnberg och fabriksprivilegiet på Ginkalunda	36
Kinnas utveckling till förläggarcentrum	47
Vävnadsförläggarna på 1830-talet	55
Strömmared en släktgård med förläggartiditioner	58
Bosgården—Gammal förläggargård i Horred	62
Anders Hanssons plånbok	66
Hos förläggare i Mark. Av moster Rika	80
Marks hemvävarbygd år 1856 sedd med amerikanska ögon	86
Mall för gårdshistorisk översikt	93
Stämmemad—En berömd förläggargård	95
Tostared—Sättilaslakten och dess förgreningar	101
Från gårdfarihandel till förläggarverksamhet i Seglora pastorat	112
Förläggare och förläggargårdar i Marks härad fram till 1860-talet— Ett försök till kartläggning	123

KNALLEDOKUMENT I BORÅS KOMMUNS ARKIV 144

av Lars Johansson

VELINGSTORP EN BY I KINNA SOCKEN 150

av Gustav Larsson

FÖRLÄGGARGRAVARNA PÅ FRITSLA KYRKOGÅRD 154

av Sture Andersson/Margaretha Persson

LITTERATURFÖRTECKNING 162

BILDKALENDER 1979 166

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

Årsberättelse 172

Gåvor 1979 181

FRÅN HEMBYGDSFÖRENINGARNA 182

MUSEEPRESENTATION 187

VÄVNADSFÖRLÄGGARE planschbilaga

VÄVNADSFÖRLÄGGARNA I SJUHÄRADSBYGDEN

AV
FOLKE MILLQVIST

HEMINDUSTRI SOM HUVUDNÄRING

DEN EKONOMISK GEOGRAFISKA BAKGRUNDEN

Sjuhäradsbygden domineras av bergig skogsmark. I kombination med ett jämförelsevis regnrikt klimat medförde detta att lantbruket tidigt orienterades mot skogsavverkning och boskapskötsel.

Av 1571 års riksräkenskaper framgår att Västergötland var landets främsta boskapsbygd. Bogesund (Ulricehamn) spelade en central roll i boskapshandeln som hade Bergslagen som viktigaste avsättningsområde.

Timmer, bräder och boskap, främst oxar och hästar såldes även på avlägsna marknader för att få medel till spannmålsinköp. Den akuta brödsädesbristen utgjorde vidare en stark stimulans för utveckling av hemslöjden till en näringslöjd inrättad för avsalu.

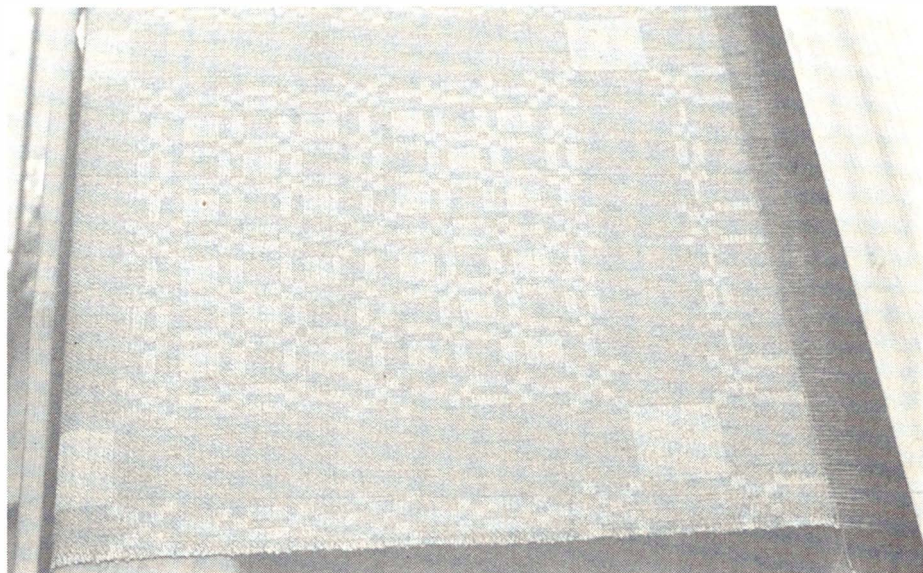
Smide och träslöjd blev tidiga specialiteter. Redan under medeltiden gav fåravel underlag för husbehovsvävning av vadmal. Uppgifter om att vadmalen först infördes i Västergötland omkring 1600 av Karl IX:s drottning Kristina (av Holstein) kan inte vara korrekta. Linodling torde ha kommit i gång en bit in på 1500-talet i Marks härads dalstråk.

Linvävningen fick därigenom sitt centrum i Mark och trängde där efterhand undan vadmalen, som i stället blev en specialitet för Kind. Vävnadsslöjdens framväxt och betydelse kan bäst belysas genom en titt i olika dokument.

LEGENDFLORAN KRING DRÄLLVÄVNINGEN I ISTORP

”Tack vare Helena Katarina Utfall blev Marks härad i Västergötland berömt för sin utsökta linnedräll. Hon lärde ut konsten att väva enligt finaste holländska metoder och den skinande drällen blev snart landsberömd”.

Så berättar Alice Lyttkens i sin bok ”Kvinnan börjar vakna”. Något utförligare återgav Ellen Carlsson, hembygdsforskare från Friared i Hajom, (nyligen avliden) samma legend i Borås Tidning den 9.9. 1955:

Nyvävd s.k. Boråsdräll, efter gammal mönsterbok på Borås Museum.

”På 1720-talet inköptes Nordgården (i Borred Hajom) av hovrättsnotarie Ernst Fredrik von Döbeln. Han gifte sig 1724 med en borgardotter från Göteborg, Helena Catarina Utfall. Hon hade förut varit gift med Cristian Gatenhjelm (förut Gate), som blev adlad och kommandörkapten. Liksom sin kände broder ”Lasse i Gatan” var han en av Karl XII:s kaparkaptener. I Carl Grimbergs ”Svenska folkets underbara öden”, dock endast i första upplagan, står antecknat om Helena Catarina Utfall, att hon ”gifte sig med assessor von Döbeln och flyttade till Mark, där hon lärde traktens allmogekvinnor att spinna och väva. Hon var född 1689 och dog 1750. Det är ej känt huruvida familjen bott i Borred eller å någon annan gård i Mark”.

I boken Hemslojd ger Anna Maja Nylén en annan version: ”på grund av linodlingen i Marks härad kom linnevävningen tidigast i gång där. En lokaltradition vet berätta, hur drällvävningen inkommit genom krigsfångar från Schlesien under Karl XII:s krig mot Polen 1700—1708. Hur mycket sanning som ligger i denna tradition, vet man inte. Istorps socken och Marks härad är emellertid under 1700-talet huvudområdena för drällvävningen”.

Förre Boråsborgmästaren Gustaf Krook skrev i sin utredning om linvävningen i Mark år 1807 under hänvisning till muntlig tradition:

”Under högstsalig Hans Maj:t konung Carl den Tolftes krigståg i Polen, Schlesien och Saxen, emellan åren 1700 och 1708, då freden med konung August slöts i Alt-Ranstadt, dels rekryterade den store konungen i Schlesien och dels skickades över till Sverige saxiske fångar. Bland dem voro förmodligen flera hemma i Schlesien, som än i dag är namnkunnigt för de betydligaste lärfts- och drälltillverkningar i Europa. Av desse lära flere, som kunnat vävarehantverket, stannat kvar i Sverige. En eller annan bosatte sig åtminstone i Gunnestorps by vid staden

Varberg i Halland. I början på 1720-talet avbrände hemmanet Ekarebo Frugården i Marks härad, Istorps socken, varigenom åboerne, isynnerhet en änka med flere döttrar, försattes i stor fattigdom. Hon vidtog då den nyttiga utvägen för sin och de sinas bärgning att skicka tvenne döttrar till de tyska vävarne i Gunnestorp, varest de fingo lära konsten. Genom desse blev den småningom bekant efter hand. Och då både finare och grövre garn med fördel kunde nyttjas till dräll, blev denna vävnad, varpå fördelaktig avsättning erhöles så inom som utom riket, i Istorps pastorat allmän”.

Detaljrikedomen om Ekarebo och Gunnestorp tyder på viss sanningshalt i denna berättelse. Därmed är icke sagt att den andra versionen behöver vara felaktig. Katarina Utfall, handelsmannadotter från Göteborg, kan mycket väl ha sökt sprida kännedom om drällvävningen, baserat på holländska impulser. Hon kan ha förmedlat en kontakt mellan Ekarebo och Gunnestorp.

Det är svårt att få tag i några ursprungliga dokument som kan belysa hur det hela gått till. Att Katarina von Utfall ägt Borred är ett faktum. Ett köpebrev finns alltjämt bevarat hos Sven Börjesson i Borred. Däremot har hon att döma av mantalslängderna aldrig bott där. Däremot var hon bosatt under ett antal år på 1720-talet på Jonsjö säteri som ligger i Halland på gränsen till Mark ungefär halvvägs mellan Ekarebo och Gunnestorp. År 1732 födde hon en dotter i Byslätt, en gård i Istorp ej långt från Ekarebo, dock utan att vara kyrkskriven där. Av handlingar i Jonsjöns arkiv framgår att Katarinas döttrar på 1740-talet i sin ägo haft dräll och ”rutlärf”.

Vigelboken för Lindbergs socken — som ligger nära Varberg — ger den intressanta uppgiften att en Mattias Schiönferg, vilket klingar tyskt, gifte sig år 1722 i Gunnestorp med hemmansdottern Börta Göransdotter. De bosatte sig där enligt mantalslängden. (Husförhörslängd saknas från denna tid). Mattias uppgavs som förer, vilket kan uttydas till den dåvarande militära underofficerstiteln förare eller furir. I Julagården strax intill bodde korpralen och trumslagaren Joachim Cromberg, som varit bosatt där sedan början av 1700-talet.

I Lunds landsarkiv finns från åren 1704—1708 bland Hallands länsräkenskaper namnlistor på saxiska fångar internerade i läger i Laholm, Halmstad, Falkenberg och Varberg. Där finns ingen Schiönferg eller Cromberg upptagen. Inte heller finns de upptagna i de rullor, som i Krigsarkivet förvaras från det värvade Saxiska regementet, som omkring 1720 låg i depå i norra Halland. Till Varbergs fästning kommenderades emellertid i oktober 1720 av Halländska regementet till fots en patrull under furiren Mattias Schiönferg. Regementet sattes upp genom värvning 1712 men först 1719 dyker furir Schiönferg upp i rullorna. Han anges då vara 27½ år och ha 7 tjänsteår. Regementet avrustades 1721.

Något år står i mantalslängden Mattias Persson i stället för Schiönferg och på Halländska regementet fanns en korpral, Matts Persson fram till och med 1718. Något år står han noterad för en rote i Frisagården i Harplinge utanför Halmstad. Är det samme man? Sammanhangen är oklara och frågan är öppen om Schiönferg och ev Cromberg är de i legenden åsyftade tyskarna.

Änkan i Ekarebo Frugård har icke kunnat återfinnas i några längder. Däremot

finns en änkeman Börje Larsson med två döttrar. Edela gifte sig i slutet av 1720-talet med Lars Persson i Boet Kungsäter och Anna 1732 med Marcus Olofsson i Bosgården Istorp. Ingen av dessa gårdar tycks emellertid ha spelat någon mer aktiv roll i fråga om drällvävning.

Mot bakgrund av dessa legender om hur drällvävningen skulle ha införts från Varbergstrakten till Mark förvånar vissa uppgifter, som år 1773 lämnades av Andreas Barchaeus i en reseberättelse.

Han besökte bl.a. Tolf Andersgården i Torpa, belägen endast några kilometer från Gunnestorp. Där bodde Lars Andersson. Dennes hustru uppgavs ha infört drällvävningen i trakten ”ty hon är född och uppfostrad i Mark”.

Av en bouppteckning i landsarkivet i Göteborg kan utläsas att hon kom från Istorp — se artikeln om Strömmared Mellangård.

Märkligt förefaller det att drälltekniken redan efter ett par decennier skulle ha varit bortglömd i Varbergstrakten och behövt återinföras.

Hur kan Barchaeus ögonvittnesskildring stämma ihop med de i och för sig tämligen trovärdiga legenderna?

Här är åtskilliga spörsmål, som det vore intressant att få klarhet i. Alla ledtrådar utifrån välkomnas till Borås Museum.

NÖDINGE DUKAR OCH SEGLORA LAKAN

Bouppteckningar registrerade vid Marks härads tingsrätt finns fr o m år 1738 bevarade i landsarkivet i Göteborg. Häromåret överlämnade emellertid Vadstenaarkivet en där förvarad arvskifteshandling, med fullständigt boinventarium, daterad redan i augusti 1724.

Arvskifteshandlingen omfattar sammanlagt 124 sidor. Den rymmer mycket av intresse för forskare inom olika fält. Handlingen härrör sig från Nödinge gård i Hajom där kronobefallningsmannen Arvid Ahlgren avled i maj 1724. Inventariet slutar på 10 200 daler, en betydande förmögenhet på den tiden. Dock har däri ej medräknats Nödinge och Dala gård i Berghem, som den efterlevande makan Greta Grefve erhållit i morgongåva år 1721. För båda parter var det deras andra gifte. Hon var änka efter prosten i Seglora Anders Bergius och han änkling efter Magdalena Gullberg. Sju barn från första äktenskapet deltagar i skiftet; inspektoren Hans, Britta Catharina gift med kronobefallningsmannen Petter Hagelberg, omyndige Anders, Carl (blev senare länsman), Johannes, Sara Catharina och Helena. Till Erik Bergius utskiftas samtidigt hans innestående fädernearv.

Vid en av de protokollförda skiftesförrättningarna deltog även frälseinspekto- ren Johan Hedström. I sin tidigare befattning som länsman för Sätilla och Berg- hems gäld hade han haft med Ahlgren att göra. Nu ställde han krav baserade på vissa oklara redovisningar från Ahlgrens sida. Kraven avvisades dock av skiftes- förrättarna, som ansåg dem vara otillräckligt bestyrkta och dessutom inaktuella eftersom de gällde förhållanden ett tiotal år tillbaka.

I fastighetsinnehavet märks bl a Strömma och Gunnarsgården i Sätilla. I Nö- dinge är fyra sovrum försedda med tapeter vilka är upptagna som särskild lösörespost. Föremål av ädla metaller, specificerade under rubriken guld — bl a

en ”pansarkedja” — silver, engelskt hamrat tenn, orimmad koppar och malm, uppgår till ett totalt belopp av 2 100 daler.

Intressantast är emellertid det stora linneförrådet på icke mindre än 11 sidor. Däri ingår dukar, servietter, lakan och örngottsvar sammanlagt värderade till 400 daler. Antalet borddukar är så stort som 70 och servietterna uppgår till 29 dussin. Icke mindre än 87 lakan av lärft och blaggarn jämte 58 örngottsvar ingår i detta välförsedda linneförråd.

Huvuddelen av linnevarorna redovisas under beteckningen Nödinge och ett något mindre antal under Seglora. Dessutom finns ett antal Korndräll-dukar. Har vi här att göra med tidiga varumärken eller vad avser dessa beteckningar? Korndräll är en allmän beteckning på en vävnadsbinding, som ger ett speciellt mönster. Nödinge och Seglora är säkerligen egna lokala mönster, på samma sätt som t ex de skånska slotten ända in i sen tid haft egna mönster som lämnats ut till skickliga linnevävare.

En stor del av dukarna är vidare märkta med namnchiffer. Seglorasortimentets märke AB borde vara en förkortning på prosten Anders Bergius. På samma sätt finns märkningar bland Nödingeartiklarna som närmast pekar på den avlidna första hustrun. Märkligt är att de märkta artiklarna tas upp i samma eller snarast högre värde än de omärkta.

Seglorasortimentet har troligen av Greta Greve förts med från prästgården till det nya hemmet i Nödinge. Något överraskande får dock hon, liksom även sonen Erik på sina lotter, icke i första hand Segloramönster utan även dukar och lakan med Magdalena Gullbergs namnchiffer.

Som kronobefallningsman tycks Ahlgren på arrende haft hand om kronouppbörderna i ett par härad. Mot ett fast årligt belopp fick han sålunda för egen räkning driva in skatterna från allmogen. Detta gav honom uppenbarligen ett bra överskott. Till stor del torde skatteintäkterna ha erhållits in natura, bl.a. i form av lin, vilket nödvändiggjorde viss handelsverksamhet.

På en handelsman Anders Knape finns en fordran efter ”sluten räkning”, enligt Arvid Ahlgrens ”bok och annotation”, bekräftad i ett antal obligationer (reverser) utställda under åren 1713—1722.

Tanken ligger nära till hands, att åtminstone de omärkta artiklarna ingått i ett försäljningslager, och att Arvid Ahlgren eller den tydliga textilt starkt inriktade Magdalena Gullberg fungerat som förläggare.

BLÄDDRING I HISTORISKA DOKUMENT FRAM TILL 1816

Arboga tänkebok från åren 1451—1553 omnämner ett 20-tal västgötar, varav ett flertal bosatt sig och erhållit burskap i staden. Svante Bältare, omnämnd 1460 förefaller ha varit gårdfarihandlande västgöte.

År 1540 erhöll Skarabiskopen Sven Jacobi från underlydande hemman i Mark och Kind vadmal i skatt. I hans bouppteckning 1554 uppräknas bl.a. ”1 par marbolerfftz lakan med 2½ bred utsleten, 2 halfsliten lakan marbolerfft” och vidare bland gångkläderna ”en messe särk aff grofft marbolerfft”.

Gustav Vasa, den store rikshushållaren, önskade efter mönster av ryska Nov-

gorod få till stånd årliga stormarknader i Askersund. I ett påbud härom år 1550 ville han också få dit de bönder från Mark och Kind som reste med lärft. Avsikten med denna marknad var bland annat, att minska danskarnas inflytande på den västsvenska handeln. Av de stora planerna blev det för framtiden i stort endast en spikmarknad, där västgötaknallarna gjorde stora uppköp för återförsäljning under sina resor och i hembygden.

I ett brev år 1558 om skeppsbyggeriet vid Göta älvs mynning pekade Gustav Vasa på möjligheterna att upphandla väv i Västergötland till segel. I annat sammanhang talade han om vadmal och lärft som typiska västgötavaror.

Från Åkerö i Sörmland finns uppgifter om, att fru Anna år 1554 sålde 60 alnar marbolärft.

Köping klagade 1617 på västgötar och smålänningar som handlade med oxar och samtidigt sålde lärft och vadmal till bönder för avsättning i Bergslagen. År 1620 fick ståthållaren för Västergötland kungligt uppdrag att i bygden upphandla 20.270 alnar blaggarn. I ett rättsfall 1624 beskylldes Peter i Trogared och Peder i Stensered i Ving av boråsare för att ha gjort samköp av "alнемått" och för att återföra järn till Ullasjö marknad och Halland efter att ha sålt tyger i Bergslagen.

Axel Oxenstierna uttalade sig 1620 kritiskt om "marboerne och fler deres likar, som löper allt landed kring med sitt lärft". Bland annat med sikte på export ville han koncentrera linvävningen till fabriker i städerna. Han gav dock upp dessa planer efter motstånd även från olika städer och talade några år senare om linberedning som en västgötahantering.

De militära myndigheterna var stora uppköpare av ylletyger. Landshövding Johan Hindersson ombads 1643 att upphandla vadmal i Borås för tillverkning av strumpor till militärt behov. Följande år förelåg brist på kläde för uniformer, och krigsrådet Henrik Fleming föreslog, att vadmal i stället kunde användas som byxtyg. En krögare i Södertälje, Hans von Förden, fick därvid i uppdrag att på Tälje marknad av boråsare beställa vadmal i vit, svart eller grå färg.

Ett talande bevis på vävnadsslöjdens betydelse är en gravsten på Hajoms kyrkogård från 1661. På stenens ena sida är ristat ett ungt flickansikte. På den andra står att läsa: "Som en ung ros ther om morgonen herlig stod kan om aftonen vara afskuren som en väfverskas tråå". Dessutom står versalerna A B D. Kanske hette hon Anna Bengtsdotter.

År 1668 begärde befolkningen i Mark anstånd med skatternas erläggande, till dess de hunnit bleka sitt lin.

Om snapphanar tillhörande skånebonden Eskil Nielsens av Danmark besoldade friskyttekompani, berättar Nestor Hammarlund:

"Då det inte fanns mera att taga härstädes (i Ängelholmstrakten) fick man plundra norr ut. Den 23 maj 1677 kommo snapphanarna till Dömostorp i Halland. Man höll på att bereda jorden, man sådde sent den tiden. De tjugo tunnorna utsädeshavre togs av snapphanarna hem till gömstället på åsen, hästarna behövde mat. Tenn, silver och penningar gick samma väg.

Det var en riktig turlig dag för snapphanarna. Vid Östra Karup mötte man en

lärfthandlare med sin fora värd 100 R.d.s.m. men inte nog med detta att lärftet beslogs, han fick betala 250 R.d.s.m. för sitt liv. Han hade endast 50 R.d. med sig, så bud fick gå till hans uppdragsgivare i Borås, som utan vidare betalade ut de resterande 200 R.d. för knallens liv. Under tiden fick lärfthandlaren stanna såsom gisslan.

Det var en stor summa penningar lika med en bondgårds värde, så en enskild man mäktade icke att betala, utan hela borgerskapet i Borås fick sammanskjuta beloppet.”.

I Göteborg framlades 1687 ett förslag till en större klädesfabrik med engelska mästare och med arbetskraft från Mark, Bollebygd och angränsande härad, där allmogen uppgavs vara mycket arbetsam och ”snäll” att spinna. Planerna skrinlades.

I Himle häradsarkiv finns en skrivelse, där överste Leijonhufwud i Varberg tillskriver häradshövdingen Andreas Dubb. Han omtalar, att Konungen befallt att trossäckar inom kort tid skall tillverkas för krigsmaktens behov. Med anledning härav uppmanas häradshövdingen att bevaka att allmogen icke avvitrar sin vadmal till boråsarna, även om upphandling redan skett. (Tydligt utan att varorna ännu blivit betalda). I stället bör de försäljas till det ursprungliga priset till den lokale handelsmannen Samuel Stenhoff, som befullmäktigats att uppköpa all vadmal i länet för regementets räkning. Skrivelsen är daterad i januari 1718, Karl XII:s dödsår.

I sin avhandling Boerosia skrev Nils Hufwedsson år 1719:

”Thette Häradet Mark besås nestan allestädes med hör -(lin) och hampfrö, hwilka twenne örter Wexonius kallar en otrolig och häpnelig ting, om icke dageligen för ögonen stående bruket förtoge förundran. I aftseende ther på finna Inwånarna sig hafwa större winst til at så thet, än spannemål til myckenhet, hafwande jag hört af dem utreknas huru många alnar Lerft man gemenligen kan hafwa efter en skeppa Linfrö, men att theremot säden i samma ort ej gifwer så mångfaldig frukt.

När Linet är uppwuxit, afskurit, utbreddt, torkadt, bråkat, klöftat, hecklat beredt som sig bör; lägga icke allenast Qvinfolken utan ock, såsom fordom i Ägypten, Manfolken äfwen handen wid spinneråcken, sammanflytjandes hela byalaget om winter Aftonar i eno stufwo att spinna, hwarigenom the icke allenast med hwarjehanda tal hafwa nögsamt tids fördrif, utan ock såledz hitza hwarannan til flitighet samt spar Lius. Huru the sedan sin spundna trå härfwa, nösta och ändteligen i wefstolen bringa, samt ther tilwerka antingen enkelt Lerft eller tweskift och treskift, kan man lättare af Hushålds bruk merckia, än af någon beskrifning fatta.

Emedlertid om Disa bracht Linwäfware konsten i werlden så twiflar jag om hon någonstäds lemnat flitigare döttrar än här i Marks härad ther then Westgöthiska Arakne icke obilligt säges bo, och hwarest så mycket lerft tilwerkas, att ther med åtskilliga orter och hela Regementer i Sverige försörjas”.

Liknande målände skildringar av fliten i vävarbygden gavs av Linné i hans berömda ”Västgötaresa” år 1747 liksom fem år tidigare av Kommerskollegiets ut-

sände, aktuarien Olof Hamrén, som senare startade ett väveri i Halmstad, dock med kortvarig livslängd. Samtidigt som Hamrén berömde linvävningen i Mark var han kritisk mot vadmalstillverkningen i Kind. Fliten var där betydligt lägre än i Halland. Otillräcklig tillgång av egen ull föranledde inköp i Falkenberg och Halmstad av underhållig skinnto, som användes som inslagsgarn.

Den gotländska allmogen uttalade år 1743 önskemål om att även fortsättningsvis från västgötar få tillbyta sig linvaror m.m. mot främst ull, vadmal, skinn och "stocksöm". Ull togs av knallarna till hembygden för vidareförädling. Smiden och övriga varor försåldes till stor del under hemresan.

Jacob Richardsson skrev om Halland 1752, att i Höks härad spånad och vävnad utgjorde viktigaste inkomstkällan och att huvuddelen uppköptes av västgötahandlare.

I en merkantilistisk stridsskrift 1754 "Genwäg till slögder" uttalade Eric Sander överkommisarie för Rikens Ständers Manufakturcontoir att allmogeslöjdare och gårdfarihandlare var "the uppenbara motwärkare som fördärfwa både Manufakturer och Skräer, i synnerhet Wäferi-Fabriquerne och gjöra, att Städernes laga handel och borgerliga rörelse aftynar och förswinner".

Enligt beslut på Marks häradsting år 1761 sändes två ynglingar på linvävarutbildning i Vadstena, Lars Bergman från Berghem och Eric Lindström från Sandryd. Efter hemkomsten erhöll de utöver reseersättning, som en premie, även vävstolar och verktyg att användas för undervisning av allmogen.

I Kinna dödbok 1765 kan läsas (här något redigerat) om den avlidna 71 år gamla pigan Martha Persdotter "från barndomen ofärdig i vänster hand, så att hon icke med spinnande och vävande kunnat förtjäna sitt uppehälle, varför hon medelst vallgång i Kinna by och Velingstorp i 13 års tid förtjänat sin föda. Sedan 48 år inhyses i Yttre Berg, därvid hon åtnjutit församlingens givmilda allmosor".

I en bouppteckning år 1771 i Hjorttorp Hede, Hajom, efter Berta Björnsdotter uppgav änklungen Börje Börjesson, att spunnet garn vävts till lärft för att användas till kronoutlägg och skatter. I boet ingick fyra spinnrockar och tre vävstolar.

Agronomen Andreas Barchaeus sammanställde 1773 i en rapport sina iakttagelser från en resa i Halland. Hemslöjdsalstren hade på olika håll blivit liggande i allmogehemmen i avvaktan på västgötarnas sedvanliga resor. Dessa hade emellertid inställts på grund av avsättningssvårigheter. Rapporten ger klara belägg på att särskilt Boråsborgare fungerade som vävnadsförläggare i Halland. Att läget var besvärligt 1773 belyses av ett genmäle till klagomål, framförda av Borås över gårdfarihandeln, avgivet av åtta bönder, representerande Marks härad. Följande utdrag har citerats efter Gustaf Utterstöm, Jordbrukets arbetare:

Var hand i denna ort är arbetande, några få med trävaror men de mesta med spånad och vävnad av lin, bomull och annan ull, så att här tillverkas grövre och finare lärfter, dräller av flere slags mönster, bolstervar, bomullstyger av allehanda slag, ullna tyger, näsdukar och randiga lärfter. Och detta arbete tarvar ej så stark föda, som denna ort ej kan åstadkomma, utan tillåter med svagare, ja klenaste spis uppehålla livet. Linet har i några år kostat nio å tio daler lispundet uti Borås. Och till ett så kallat småbrett lärftsstycke om sextiofyra alnars längd fordras två

lispund och för alnen bjudes 8,9 å 10 öre. Vad har bonden för sin spånad, garnets beredande och vävnad uti try månader, när födan är stigen till högsta pris, så att en tunna råg gällt imellan tjugofyra och trettio daler silvermynt? Huru skall denna ortens allmoge, som måste köpa brödfödan i bättre årsväxter till halva året och när missväxt infaller nästan till tre fjärdedelar, kunna längre uthärda, när deras handaslöjder fallit i vanpris och ej köpas, beskattningarne och knekthållet (äro) drygare än uti någon ort . . . ?

Uti Marks härad är en folkmängd av mer än femtontusende människor och däribland ett tusende mer eller mindre bräcklige inhysesshjon, bestående av föravskedat gammalt krigsfolk, deras hustrur och änkor, utarmade bönder i desse tryckande tider, som ej längre förmått bruka sina hemman . . . Alla vilja hava föda. De måste därför arbeta. Grovt arbete förmå de icke, de måste söka födan i, spinnande och vävande, ity ingen som kan röra händerna, får här i orten vara utan arbete . . .

När juni månad är inne, då böra vi betala våra kronoutlagor och i från sjöstäderna med sommarföda förse (oss), innan bärgningstiden infaller, men inga penningar (finnes), ty en stor mängd av förledit års tillverkningar och mer än tre fjärdedelar av innevarande års tillverkade varor ligga oförsålda. Gud allena vet, huru det vill gå: för oss ser det förtvivlat ut, när ingen brödföda är i orten och inga penningar att köpa för . . . ”

Johan Fredrik och Alexander Björnberg erhöll 1779 privilegium att i Ginkalunda, Kinna, starta en fabrik för linvävnader även med inslag av bomull. Verksamheten bedrevs emellertid liksom tidigare som hemindustri. Däremot anlades ett år senare ett färgeri. (Se vidare särskild artikel).

Josef Hansson i Mossebo.

Anders Danielsson i Bondarp, Gingri.

År 1784 dog Josef Hansson i Mossebo, som under perioden 1740—1772 tidvis som talman för bondeståndet med framgång försvarat bygdens gårdfarihandel mot attackerna från Borås och andra håll. Som gårdfarihandlare hade han i yngre år skapat en förmögenhet.

Existerande tullskydd gav upphov till en smuggeltrafik, som att döma av domböckerna hade sitt centrum i Onsala. I januari år 1786 beslagtogs kronobefallningsmannen Anders Ahlgren (sonson till den i annan artikel omnämnde Arvid Ahlgren) vid Wiks gård i Öxnevalla, två vagnar fyllda med smuggelvaror. Förbönderna, som förmodades vara hemmahörande i Svenljunga, försvann hastigt från platsen. Beslaget innehöll stora kvantiteter textilier. De beslagtagna varorna värderades av två Boråsborgare till något över 300 R.d. Varorna såldes enligt denna värdering och 60% härav tillföll den nitiske ämbetsmannen, enligt gällande föreskrifter.

Den växande gårdfarihandeln oroade myndigheterna. På uppdrag av Kommerskollegiet framlade assessor Johan Gottlieb Gahn år 1794 en utredning som klargjorde, att antalet gårdfarihandlare starkt ökat under de senaste åren. Antalet var alltför stort med hänsyn till omsättningen. Han ansåg inte, att jordbruket i bygden blivit lidande på grund av de många resorna. Verksamheten borde få fortsätta men endast med egna och närmaste grannars tillverkningar.

Näringslivet i södra Halland belystes ingående år 1796 av kyrkoherden Per Osbeck i "Utkast till beskrivning över Laholms prosteri." Strump- och tröjstickning i svensk och engelsk ull och även bomull hade stor omfattning. Boråsare kontrollerade denna handel och fungerade både som förläggare och återförsäljande knallar. Samtidigt sålde de sina varor bl.a. smide på ortens marknader och i gårdarna.

De västgötska linvävnaderna var prismässigt mycket konkurrenskraftiga men kunde i kvalitet inte mäta sig med de norrländska och var enklare allmogeprodukter till skillnad från de i Alingsås fabrikstillverkade "högreståndprodukterna". På uppdrag av landshövdingen framlade år 1807 f.d. Boråsborgmästare Gustaf Krook en omfattande utredning med bistånd av kyrkoherdarna. Produktionens omfattning framgår av nedanstående tabeller. Andra avsnitt av rapporten berörs längre fram i artikeln.

LINVÄVNADSPRODUKTION I MARKS HÄRAD 1806

Tabell I

Linvävnadsproduktion i Marks härad 1806 enligt kyrkoherdarnas beskrivning:

Pastorat	Väv st	Antal hushåll	Alnar	Olika slag av vävnad.
Seglora	1.508	312	96.448	Vita, randiga och näsdukslärfter samt blaggarn.
Örby	1.180	295	75.520	Vita, randiga och näsdukslärfter.

Torestorp	546	182	34.944	Vita lärfter och bolstervar.
Kungsäter	600	200	38.400	Huvudsakligast bolstervar, men även något vita och ran- diga lärfter.
Istorp	1.300	260	91.000	Huvudsakligen dräll men även något lärft och blag- garn.
Berghem	495	165	31.650	Vita och randiga lärfter.
Surteby	810	270	51.850	Vita och randiga lärfter.
Sätilla	1.264	316	80.896	Vita, randiga och näsduks- lärfter.
<hr/>				
samtliga pastorat	7.703	2.000	500.708	Vita och randiga lärfter, bol- stervar och blaggarn samt dräll.

SOCKENVIS PRODUKTION I SEGLORA PASTORAT 1806

Tabell 2.
produktion sockenvis i Seglora pastorat.

Socken	Antal hushåll	Linväv alnar	
		Vit	Randig
Seglora	102	6.528	26.112
Skephult	55	3.520	10.560
Kinnarumma	98	6.272	12.544
Fritsla	57	3.648	7.296
<hr/>			
Seglora pastorat	312	19.968	56.512

Rapporten förordade en satsning på utbildning med sikte på att höja kvaliteten. Gensvaret bland de lokala myndigheterna var emellertid ganska sval. Efter nya framställningar tog emellertid landshövdingen initiativ till inkallande av ett antal norrländska linvävare. Dessa verkade under ett par år i Mark dock utan större resultat.

Enligt Bexell, Hallands historia, var Viske härad — omkring Viskan och gränsande till Marks härad — den trakt i Halland där linodlingen var mest utbredd och lönande i början av 1800-talet. Stundom såldes linet vid midsommartid till grannar från Västergötland, som svarade för skörd och linberedning.

Förhållandena i södra Älvsborgs län i början av 1800-talet belyses av Sven Brissman i en samtida skrift:

”För näringsflit och slöjdskicklighet utmärka sig i synnerhet beboarne av den mera bergiga och magra landsträckan mot sydväst, som tillhör och utgör största

delen av Älvsborgs län, eller de s.k. Skålvästgötarne. Nöden, alla konstners befordrarinna, har lärt dessa i jordbruksvägen verkligen vanlottade människor att söka sitt skadestånd medelst idkande av hemslöjd och husflit, understödd av gårdfarihandel.

Såsom slöjdidkare, såsom utbytare av vida åtskillda landsorters råämnen och varor mot sina egna slöjdprodukter, och ändtligen såsom ett slags, att jag så må säga, privilegierade inhemska varumäklare och forslare, äro de ofelbart nyttiga, ja nödvändiga; ty utan denna deras åtgärd skulle en mängd råvaror, som nu av dem uppköpas och förädlas, förlora sitt bytesvärde för producenten, och deras produktion i följd därav alldeles underlåtas och utebliva. Denna folkklass och dess kringvandring, oaktat alla vid riksmötena överklagade den åtföljande olägenheter och missbruk, är ändock på det hela för staten nyttig i nyssberörda hänseenden, och den sterila landsträcka som nu av dem med ett trevet och arbetande antal av spinnande och vävande medborgare skäligen starkt befolkas, skulle utom deras slöjde- och handelsskicklighet vara mycket glesare bebodd, och det av nödlidande uslingar, försmäktande såsom inskränkte ensamt till odlingen av en otacksam jord. Skålvästgötens trevliga idoghet gör nu, att denna provins även på sin minst bördiga jord icke saknar välmående invånare, och att den t. o. m. i slöjd och husflit kan jämföra sig med rikets nordliga, för dessa yrken mest utgätna landskaper”.

Från och med 1816 infordrades från kronofogdarna årliga berättelser om näringarna. Den första berättelsen från Marks fögderi, omfattande även Bollebygd och Veden, beskrev Marks härad som en enda stor linnefabrik med vävstolar i varje hus. Linvävningen var främsta näringsfånget, använt även för betalning av skatter. Den obetydliga bomullsvävningen, som tidigare på sina håll förekommit, hade helt upphört på grund av starkt stigande priser på råbomull.

Året 1816 blev en milstolpe i Sjuhäradsbygdens historia. Under ledning av bygdens store bondehövding Anders Danielsson i Gingri genomdrevs i riksdagen ett importförbud på bomullsvävar. När under följande årtionden råbomullen kraftigt sjönk i pris och samtidigt förbättrade kvaliteter underlättade förädlingen, öppnades vägen för bomullens genombrott. Med olika medel sökte myndigheterna understödja linets odling och beredning, dock förgäves. Bomullen övertog en allt större del av linets tidigare förbrukningsområden.

ENKLA ALLMOGEPRODUKTER

Den hemindustriella vävnadsproduktionen bestod till sin huvuddel av enkla vävar anpassade till de stora befolkningsskiktens behov av dagligvaror i vadmal, blaggarn och lärft, och av huvuddukar, näsdukar m.m. även i färgglada randiga och rutiga mönster. På sina håll framtog specialiteter t.ex i Istorp drällväv, som där efterhand utvecklades i jämförelsevis stor skala.

Tidigt lärde man sig här och var i hemmen att färga garnet men mestadels anlätades för avsaluprodukterna städernas färgerier. Från mitten av 1800-talet, då etablering på landsbygden underlättades, blev de lokala färgerierna dominerade.

Enligt bevarade förtullningslistor från Borås från 1639 utgjorde vadmalen då

ännu den största posten. Senare tog linvävnaderna överhand för att i sin tur överflyglas av bomullstyger under 1820-talet.

Björn Sterner har ur journaler från Borås 1730—1731 gjort ett sammandrag av förtullade textilvaror vilket ger en uppfattning om bygdens tillverkningar.

TEXTILVAROR

Blaggarn och säcklärft	578.120 alnar
Lärft och blårandig väv	327.174 alnar
Vadmal, firtråd etc.	510.510 alnar
Rulleband	15.810 alnar
Linväv och dräll	19.230 alnar
Lister	235.000 stycken
Sparlakan	1.730 stycken
Åkläden, hårryor, vepor etc.	10.830 stycken
Hårtäcken	3.939 stycken
Ulltröjor	4.730 stycken
Ullstrumpor	31.090 par
Ullvantar	2.490 par
Klippningshandskar	630 par
Kjortlar	4.620 stycken
Söm och bolstervar	14.010 stycken
Ullryor	130 stycken

Ingegärd Vallin har sammanställt sju gårdfarihandlares lager 1834 enligt inlämnade passansökningar:

770 aln Bomullswerken	9.200 aln 30 st band
11.737 aln Bomullslärft	400 aln linnen dräll
19.633 aln Bomullstyger	101 aln fyrtråd
3.065 aln Bomullsdukar	110 duss. trådarb.
1.041 aln Bomullsdräll	60 aln västtyg
350 aln Bomulls foder lärft	1.150 st bomullshanddukar
706 aln Linlärft	180 alnar stoft
2.704 aln Walmar couleurt	4 duss. ullstrumpor
2.491 aln Bolsterwar linnet	2 duss. nästugar
153 hårtäcken	18 frokenullströjor.

SUBVENTIONERING AV RÅVARUPRODUKTION OCH MANUFAKTURER

Efter utländska, särskilt merkantilistiskt franska förebilder framstod det för myndigheterna nästan som ett självändamål att med sikte på självförsörjning och export satsa på manufakturer främst på textilområdet. Som ett led i dessa strävanden sökte man även stimulera råvaruproduktionen kvantitativt.

För linets odling och beredning utformades under senare hälften av 1700-talet ett omfattande premiesystem. Detta vann stor anklang i Hälsingland och Ångermanland, där en redan etablerad linslöjd starkt expanderade och blev alltmera känd för utomordentliga kvaliteter.

På initiativ av Jonas Alströmer inrättades på 1740-talet en organisation av statliga länsinspektörer, s.k. provinsialskäfrar för befrämjande av en fåravel inriktad på kvalitetsull. Ett bötessystem infördes för bönder som fortsatte med avel av grovulliga får till förfång för grannar på de gemensamma betesmarkerna. Åtskilliga slott och herrgårdar importerade med statsunderstöd utländska får till nyinrättade skäferier.

Provinsialskäfern för Älvsborgslän Sven Klefwerström kunde i sin första rapport år 1741 meddela att Bollebygd och Kind hade en jämförelsevis god fåravel anpassad till vadmalproduktionens behov. Bollebygd hade den bästa kvaliteten i länet. Ett starkt motstånd förelåg dock på de flesta håll mot den nya verksamheten, men 1752 kunde han rapportera att man allmänt accepterat idéerna om renrasiga avelsdjur i länet.

En plan uppgjordes för spinning i stordriftsformer. Tidigare fanns straffanstalter inrättade som spinnhus. Nu lämnades produktionspremier till handelsmän, fabriksidkare m.fl. som organiserade upp hemspinning ute i bygderna. För ändamålet indelades landet år 1757 i spinneridistrikt med inriktning på olika råvaror. Så avdelades t.ex. sydöstra Sverige för kamullsspinning, som fick särskilt stor omfattning i Östergötland. Dalarna fick som enda område bomull på sin lott, och rapporterna visar att man sysselsatte ett stort antal spinnerskor i Falu- och Siljansbygden. Mark och Kind klassades som linvävardistrikt medan Älvsborgslän i övrigt avdelades för kamullsspinning. I Alingsås igångsatte borgarnas gemensamma organisation, sociteten, ett kamullprojekt med en årsproduktion i kringliggande härad på omkring 5.000 skålpund ullgarn i början av 1780-talet.

När premierna så småningom drogs in rasade hela systemet samman. Kvar blev i stort sett endast en kvalitetspremiering i de lokala hushållningssällskapens regi.

Understött av myndigheterna grundades åtskilliga väverier främst i städerna. Mest kända är Jonas Alströmers olika manufakturverk i Alingsås. I tidens anda inriktades produktionen på tyger för de burgnare klasserna. Detta begränsade givetvis volymerna och trots tullskydd blev den utländska konkurrensen snart övermäktig. De stora subventionerna mötte kritik och när dessa drogs in efter mössornas makttillträde 1765 tynade Alingsåsproduktionen av och måste i det närmaste upphöra efter en brand 1779.

I Sjuhäradsbygden stod man kallsinning till alla dessa initiativ och subventioner. Man var rädd för den statliga styrningen och befarade, att man skulle åläggas att leverera premieull och -lin till manufakturerna. I hemspinningen, hemvävningen och gårdfarihandeln hade man sin egen integrerade process, som i fråga om allmogens dagligvaror slagkraftigt kunde hävda sig mot konstlade subventionerade uppläggningar.

VADMAL TIDIG HUVUDPRODUKT

Vadmalen, som långt in på 1600-talet utgjorde den vanligaste textila hemslöjdsprodukten i Sjuhäradsbygden, torde ha haft sitt ursprungliga centrum i Mark, Bollebygd och Veden. Den blev emellertid där så småningom undanträngd

av lin och annan hemslöjd, och det blev Kind, som övertog rollen som främsta säte för vadmalen. Vadmalstampar anlades tidigt söder om Borås vid Nol- och Sörrya, under en lång tid ägda av boråsborgaren Bäverman. De förblev även framdeles bygdens största anläggningar. I boråstrakten fanns under längre eller kortare perioder även stampar vid Viskafors—C.F. Lindberg, Getholmen—Ambrosius Butsch, Druvefors—Langlet, Mölarp—A. Pomp, Ryssnäs—Elias Johansson. Innehavarna år 1847 har här angivits. Med hjälp av stampning och färgning hade Borås borgare under långa tider ett fast grepp över en stor del av vadmalshandeln. Ett mindre centrum låg i Bollebygd—Sätilla med tidiga stampar i Hultet och Grimmared och senare även i Henå och Stockabäck.

År 1752 konstaterades i en rapport från länet att allmogens tillverkningar av fin och grov vadmal såldes "derek ur väfvstolen" till Boråsare som tog hem den för beredning.

För Kind är kronofogderapporterna tyvärr mycket knapphändiga beträffande vadmalstampar. En stor stamp låg vid Mölneby i Östra Frölunda. Därutöver fanns 1847 stampar i Brokvarn, Hiå, Hulebäckstorp, Höltö, Risa, Runeström, Skyarp, Svinåsa och Åh.

Storförläggare i Kind som Anders Hansson i Mölneby och Anders Jönsson i Fällhult-Bredgården i Holsljunga byggde i mitten av 1800-talet upp en omfattande handel baserad på vadmal, vantar och andra ylleprodukter—senare även bomullsvaror. Deras omland utvidgades till att omfatta stora delar av Västbo härad i Småland och hade förgreningar i Halland, där underförläggare förmedlade kontakten med hemarbetarna. En stor artikel från Halland var bordstäckan, s.k. opphämta eller pinnaklä. Ute i landet blev namnet ofta västgötatäckan. Det hemspunna garnet blev med tiden ersatt med fabrikksspunnet, med ullspinneri bl.a. i Mölneby. Hemarbetarna koncentrerade sig då på vävning.

Hörklyftning i Härkilen Sätilla (hör = lin).

TRE LINCENTRA I MARK

Klimat och natur begränsade linodlingens utbredning i Sjuhäradsbygden. Endast dalgångarna i Mark gav hyggliga betingelser. Linet fick där ett betydande uppsving under 1700-talet och kunde kompensera den minskning som det knappa skogsbetet föranlett för fåraveln och ullproduktionen. Linvävningen fick en sådan omfattning att Mark i olika sammahang beskrevs som en stor linnefabrik. Det egna linet räckte därvid inte till, utan stora inköp blev nödvändiga i Halland och även från importgrossister i Göteborg, Borås och de halländska kuststäderna.

I mitten av 1700-talet kan urkskiljas tre centra för linet. Det troligen äldsta, Sätila-Tostared gynnades av jämförelsevis korta förbindelser med Kungsbacka och Göteborg.

Skene, med läge i korsningen mellan Varberg—Borås och Jönköping—Göteborg, och med tingshus, årliga marknader och bygdens främsta gästgivargård blev en viktig knutpunkt för boråsare och andra handelsmän vid deras kontakter med traktens bönder.

Det tredje och genom tiderna viktigaste lincenrat var Istorps pastorat, omfattande Istorp, Öxnevalla och Horred. Detta blev linvävarbygden framför andra. Olika legender—se särskild artikel—berättar om hur drällvävningen infördes på 1720-talet. I många hem finns alltjämt bevarade gamla fina mönsterritningar, s.k. solvböcker. Här och var övergick man till bomull under 1820-talet—se artikeln om Anders Gullbransson. Genom satsning på speciella utföranden och mönster behöll dock linet sitt starka fotfäste i dessa församlingar liksom i viss utsträckning även kring Sätila ända in på 1900-talet.

BOMULLSCENTRUM UTEFTER HÄGGÅN

När bomullsvävningen under 1820-talet fick sitt genombrott fick den sitt huvudsäte i norra Mark. Som framgår av artikeln om Kinna, spred sig sedan bomullsvävandet närmast lavinartat ut över hela Sjuhäradsbygden med förgreningar även i andra regioner från det handelscentrum som bildades utefter Häggåns dalgång i Kinna, Örby och Fritsla. Under 1800-talet upphörde efterhand hemspinningen. Det första mekaniska bomullsspinneriet, som dock endast arbetade med primitiva trämaskiner, var Gamlebokullen i Lerum, anlagt år 1795.

Flera spinnerier tillkom, bl.a. Sjuntorp som grundades år 1813. Först på 1830-talet tog fabrikkspinningen på allvar loven av hemspinningen med hjälp av nya snabba maskiner, som möjliggjorde en verklig mekanisering. Det år 1853 av vävnadsförläggarna i bygden grundade Rydal i Kinna var redan efter ett par år uppe i 250 anställda.

UTMÄRKT HANDELSLÄGE

En märklig passus i den äldre västgöotalagens ärvdabalk tyder på att den västgötska allmogen redan på 1200-talet var ute på långväga handelsfärder: Farr annaer broder köpfaerdum, ok annaer hemaer i asku sitter, badir aghu der iammykit af arvi — kan närmast tolkas som: Om en broder befinner sig på han-

delsresa och en sitter vid hemmets härd, så äger båda lika mycket av arvet.

Närhet till västkustens hamnar och till den spannmålsrika slättbygden i Skaraborg med Viskans och Ätrands dalgångar som förbindelseleder, gav ett fördelaktigt handelsläge jämfört med t.ex. Småland. Från Köpenhamn via Halland och Viskans dalgång och vidare genom Redväg till den gamla ridvägen utefter Ätradalens övre del gick tidigt en förbindelseled, som utnyttjades bl.a. av munkar. Cistercienserorden hade kloster anlagda vid Ås nära Viskans mynning liksom vid Gudhem och Varnhem ej långt från de gamla handelsplatserna Falköping och Skara. Även till Alvastra och Trondheim utnyttjades vägen utefter Viskan. Munkarna förmedlade en icke obetydlig handel utefter denna förbindelseväg. För skogsbygdens folk föll det sig naturligt att bege sig ner till slätterna och kustbygderna bl.a. för spannmålsinköp. Befolkningen i dessa bygder kände inte samma lockelse att ge sig in bland de utanför dalstråken ofta svårframkomliga vägar. Det blev därför Sjuhäradsbygdens folk som för att täcka sin spannmålsbrist tog initiativ till ett byte med de egna överskottsprodukterna. Man sökte sig till de kringliggande städernas marknader men begav sig också på resor långt från hemorten.

REGLERAD HANDEL

Handeln var i gamla tider hårt reglerad. Från Alnö stadga år 1279 under Magnus Ladulås och fram till 1847 stiftades lagar som gick ut på att skydda städernas ställning som handelsplatser för landsbygden.

I Kristoffers landslag stadgades 1442 ett klart förbud mot att på landet ”hålla i hus”—lagra—köpmannavaror eller att för köpslagan föra dem från by till by. Inte ens av lantmannavaror fick nederlag uppläggas för försäljning i bygden eller i städer. Bönderna skulle föra sina varor till städerna eller de godkända landsbygdsmarknaderna vilka med tiden till tid och plats förtecknades i årliga kalendrar. Under perioden 1569—1766 lär inte mindre än 45 gånger förordningar ha utfärdats mot s.k. landsköp, vilket dock tyder på att överträdelser var vanliga. Även s.k. samköp, då en bonde köpte upp varor i trakten för egen gårdfarihandel eller för någon handelsborgares räkning, var liksom kommissionärskap för grannar ända fram till slutet av 1700-talet strängt förbjudet.

Myndigheternas intresse för handeln förestavades bl.a. av att alla varor—fram till 1811—vid inpassering till städerna belades med tull—”lilla tullen”. Vid landsbygdens marknader fanns särskilda tullbås. Huvuddelen av tullavgifterna inlevererades till Tullverket i Stockholm.

För att underlätta kontrollen över handeln och motverka smuggling infördes stämplingstvång för fabriksvävar, inhemska såväl som importerade, men även för hemslöjdsalster, i den mån de salufördes. Dessa bestämmelser var alltjämt i kraft i mitten av 1800-talet.

MARKNADER

Som ett led i strävandena att föra handeln till städerna, förbjöds 1540 de tidigare vanliga byamarknaderna, som ofta hölls på kyrkbacken på söndagar. Vissa

större marknader fanns tidigt i Sjuhäradsbygden även utanför den enda staden Bogesund. Under 1500-talet omtalas marknader i t.ex. Kinna och Ö. Frölunda. Dessa liksom "ödemarksmötet" vid Köinge på andra sidan av Hallandsgränsen, avlystes emellertid för att stävja handeln med danskarna. Till Borås överfördes 1628, sex år efter stadens grundande, den marknad som årligen hållits i Ullasjö nära Svenljunga. Marknader i Sätilla och Svenljunga blev officiellt fastställda 1642. Sätilla ersattes senare av Skene, där marknadsplatsen år 1738 flyttades från tingshuset till gästgivaregården. I Kalv, på gränsen till Halland, hölls tidvis marknader under 1600-talet.

Efter åtskilliga framställningar och hårt motstånd från Borås erhöll Kinna och Björketorp var sin årliga marknad från och med 1766. De var s.k. frimarknader, öppna för köpmän från hela landet. Skene och Svenljunga liksom från 1747 Ljungarsarp var däremot länge enskilda marknader för Borås.

BÖNDERNAS EGEN AVEL

Av hävd hade varje bonde rätt att även på avlägsna marknader sälja "sin egen avel". Under kung Albrekts tid utfärdades år 1380 en förordning som stadfäste denna rätt:

"3 Articulus är at Foghata, Lähnsmän och thera Budh rōfwa af fattigom Bondom och Frälsis Landbondom thera Korn, Fläsk, Smör, Humbla, Wadmal och Lärofft, och annor thera äthande wahror, ther the till Jernbergh, Kopparbergh eller Staalbergh föra, eller ock i thera atherfärd, thera Järn äller Staal, som the hafwa sin wärdhöra uthi bytt, thet tyckir oss moote Lahin och rätt, och mothe godho gamla sedhwänio wara.

Sammaledis om Landbönder eller Bönder sina amällan, hwat heldir the ära i Skogsbygd eller i slätta Landena, tha mage the och tolliker siin emillom skipta och bytha, eller hvarandrom sälie thär the ej äro rätta Köpmanna warur, swa som Sild, Salt eller Kläde, och annat thet ther wider namn i Stads Rättenom eller Konunga-Brefwom förbudit är" (Hadorph, sid 31.)

GÅRDFARIHANDLANDE SKÅLVÄSTGÖTAR

Redan under medeltiden begav sig bönder från Sjuhäradsbygden på försäljningsresor till Mellansverige, främst Bergslagen. Den ursprungliga handeln med boskap kompletterades efterhand med träsvarvegods och smide. Träskålar m.m. tillverkades ofta under resorna genom förflyttning "från aspekog till aspekog" som det uppgavs på 1640-talet. Smidet baserades ursprungligen på egen myr-malm. Senare köptes järn i Bergslagen under försäljningsresorna.

Med tiden blev vävnader—alnegods—viktigaste artikeln. Man besökte inte enbart marknader utan passade på att sälja i gårdar utefter vägen. I en tid med dåliga kommunikationer och få marknader utanför städerna kom denna gårdfarihandel att fylla ett verkligt behov. Resorna utsträcktes efterhand till vårt lands alla delar och även grannländerna, stundom t.o.m. Ryssland och länder på den europeiska kontinenten. Gårdfarihandlare var Sjuhäradsbygdens mer eller mindre officiella benämning på utövarna. Ute i landet kallades de populärt, och ofta

även i officiella sammanhang för västgötar eller för skålvästgötar. En mängd andra benämningar förekom, många med nedsättande klang, men med tiden blev västgötaknalle allt vanligare.

Knallarna som ofta återvände till samma "distrikt" blev populära besökare bl.a. genom sin nyhetsförmedling. De fick härbärge i gårdarna och kunde utvälja vissa gårdar som lagerplatser. Icke alltför ovanligt var att knallar gifte sig och blev hemmansägare i distriktet—de var bl.a. kända för sitt intresse för rika änkor. Rättsfall berättar om knallar, som försvunnit från sin familj i hemtrakten men återfunnits på en avlägsen ort med ny familj.

GÅRDFARIHANDLARSTÄDERNA BORÅS OCH ULRICEHAMN

Även borgare i Borås och deras handelsdrängar utövade gårdfarihandel. Staden grundades år 1622 och erhöll speciella riksomfattande handelsprivilegier för att förmå bygdens knallar att flytta in till staden, vilket dock endast i viss utsträckning lyckades.

Boråsarna fick ett ganska fast grepp över bygdens handel under 1600-talet. I strid med den omgivande bygden och med andra städer fick Borås dock finna sig i att de speciella privilegierna blev alltmera urholkade genom olika förordningar under 1700-talet.

Ulricehamn (före 1741 Bogesund) behandlades från Gustav Vasas tid och en lång tid framåt styvmoderligt av myndigheterna, bl.a. för sina förbindelser med danskarna. Vid olika tillfällen indrogs handelsrättigheterna. Ett hårt slag var grundandet av Borås med dess speciella förmåner, särskilt kännbart när man fick se sin tidigare enskilda marknad i Ullasjö överflyttad till Borås 1628.

Ulricehamn hämmades av att man saknade stadfästa rättigheter att bedriva gårdfarihandel. Under 1700-talet förbättrades dock läget genom olika förordningar och 1803 blev staden helt jämställd med Borås. Mot gällande bestämmelser skaffade sig många av bygdens knallar burskap i Ulricehamn — liksom i mindre utsträckning i Borås — utan att bosätta sig där. Detta stävjades genom nya påbud. Ulricehamn blev emellertid från denna tid gårdfarihandelns speciella centrum.

SJUHÄRADSBYGDENS GÅRDFARIHANDELSPRIVILEGIER

Knallarnas uppköp i och utanför hembygden, liksom i äldre tider hela gårdfarihandeln, var utan tvekan i strid mot gällande förordningar, men hade fått hävd över sig. De bygdeknallar som 1622 vägrade att flytta till Borås och likafullt fortsatte sin verksamhet gjorde detta med hänvisning till att det rörde sig om den egna gårdens alster och ofta genom att uppträda som boråsare. Varubeslag var dock vanligt förekommande.

Så småningom blev myndigheterna mer lyhörda för bygdens anspråk på att utan mellanhänder få saluföra den näringsslöjd, som utgjorde en nödvändig komplettering till ett jordbruk, helt otillräckligt för invånarnas försörjning.

Som resultat av en aktion ledd av översten vid Älvsborgs regemente Malcolm Hamilton erhöll år 1680 allmogen i Ås och Vedens härader kungabrev på rätten

att överallt kringföra sina tråkärll m.m. Sex år senare beviljades även Marks härad speciella handelsprivilegier ”thet the må sitt lerft och wahrer selja åt hwem de wilja, sedan de them i Boråhs stad angifwit och förtullat hafwa, allenast inet landköp eller uphandling af samköpare sker”. Dessa privilegier bekräftades 1714 och utvidgades samtidigt till att omfatta Gäsene, Bollebygd och Kind för att slutligen även tilldelas Redväg 1776. De sju häraderna blev därigenom för första gången behandlade som en ekonomisk enhet. Gemensamt undertecknade de 1786 en skrivelse för att försvara sina rättigheter.

STÄNDIGA STRIDER

Under nära 300 år förelåg ständiga strider kring gårdfarihandeln. Borås och bygden liksom Borås och Ulricehamn bekämpade varandra inbördes. Gemensamt fick man utstå hårda attacker från rikets övriga städer.

På varje riksdag var gårdfarihandeln ett hett debattämne. De många motståndarna i borgarståndet fick här ofta stöd av vissa präster och andra moralens företrädare som i den omfattande handeln såg ett sedernas förfall. Man klagade på att bondpigorna förleddes till onödig lyx. Knallarnas vanliga system med att sälja på kredit kritiserades. Fordringarna indrevs vid återresan eller nästföljande resa och ofta till först då fastställda priser. Detta ansågs verka kraftigt fördyrande och ge upphov till betalningsproblem. Knallarna beskylldes för att vanhäva sina gårdar genom den långa bortovaron. Man hänvisade vidare till rättegångar, där knallar dömts för kringförande av importerat smuggelgod och av oförtullade och ostämplade inhemska varor. Vidare påstods att de mot gällande förbud sålde giftet arsenik, ett ofta använt medel för att pigga upp gamla trötta hästar före en försäljning på marknaden. Mordrättegångar vittnar även om giftets användning. Bygdens riksdagsmän lyckades dock mestadels slå tillbaka angreppen. Mest kända är Josef Hansson från Mossebo som trots attacker från Borås lyckades få igenom vissa förbättringar i privilegierna 1776, och Anders Danielsson i Gingri, vars insatser bl.a. förhindrade ett totalförbud för gårdfarihandeln på 1820-talet.

1776 års bekräftelse på och utvidgning av privilegierna medförde en stark ökning av antalet knallar. Härtill medverkade också, att det visserligen ofta överträdda samköpsförbudet alltjämt kvarstod. Med inräkning av Borås och Ulricehamn torde uppemot 2.000 knallar ha tagit ut pass omkring 1790. För myndigheternas kontroll uppgavs i passen både resmål och varusortiment. Flertalet knallar gjorde två eller tre resor under året med nytt pass för varje resa. Mer än tre resor tilläts inte och residerna begränsades för att ej alltför mycket inkräkta på jordbrukets arbets säsonger.

År 1789 genomdrev bondeståndet vissa lättnader i de rigorösa förbuden mot landsköp. Bönderna fick rätt att handla även med varor från grannar. Samköpsförbudet för Sjuhäradsbygdens gårdfarihandel upphävdes några år senare.

Domböckerna omvittnar att samhandel stundom kunde leda till tvister mellan parterna; om t.ex. en gemensamt tillskjuten reskassa, när en knalle rånmördats på någon avlägsen ort. Man tillämpade också ofta ett inbördes försäkringssystem

med gemensamma tillskott vid t.ex varuförluster förorsakade av myndighetsbeslag. År 1789 infördes en särskild bevilling på gårdfarihandeln. Denna skatt liksom möjligheterna att bedriva samhandel fick i Marks härad som effekt en successiv minskning i knalleverksamheten. Den upphörde där nästan helt efter den skärpning som inträdde i passbestämmelserna 1803. En ökning skedde återigen i församlingarna närmast söder om Borås kortvarigt under 1820-talet i samband med bomullens expansion.

Inom de specialiserade gårdfarihandlarsocknarna i Ås och Kinds härader blev nedgången däremot länge ganska obetydlig. I knallesocknen framför andra, Toarp, klassades t.ex. 1818 av 161 hemman inte mindre än 126 som knallegårdar. Gårdfarihandlarskatten i Toarp uppgick då till ett belopp $2 \frac{1}{2}$ gånger större än hemmanstaxeringen, något som bjärt belyser gårdfarihandels stora ekonomiska betydelse för bygden. Efter nya hårda attacker mot gårdfarihandeln infördes 1822, trots Anders Danielssons skickligt framförda försvar, kraftigt skärpta passbestämmelser. Knallarna fortsatte dock liksom tidigare men råkade plötsligt överallt i landet ut för varubeslag och vad värre var, en passindragning även för framtida resor. Trots den uppmjukning i bestämmelserna som åstadkoms 1827 blev effekten en betydande reduktion av antalet knallar utan att dock egentligen minska knallehandeln. Varje knalle medförde i stället ett större varulager. För bygden innebar detta närmast en önskvärd rationalisering med tanke på resekostnaderna, m.a.o. helt i linje med de år 1794 av assessor Gahn framförda synpunkter, som tidigare omnämnts.

GÅRDFARIHANDELN I MOTVIND

Tvångströjorna över handelen utsattes under 1840-talet för allt hårdare angrepp av liberalismens företrädare och år 1847 genomfördes en friare näringslagstiftning. Då upphävdes det tidigare i stort sett generellt tillämpade förbudet mot butiker på landsbygden. Detta i förening med järnvägarnas tillkomst gav allmogen ute i landet ökade möjligheter till lokala inköp även av vävnader. Gårdfarihandeln var därigenom icke längre ensam om att nå ut till förbrukarna.

1840-talet och de närmast följande decennierna skedde över hela landet en uppblomstringsperiod för husbehovsslöjden på vävnadsområdet. Från samma tidpunkt minskade efter hand bruket av de färgglada folkdräkterna. Vidare ägde bland bönderna rum en övergång från vadmal dels till fabrikskläde dels till bomullsmollskinn. Allt detta fick negativa följdverkningar för den hemindustriella avsaluslöjden.

Dödsstöten kom år 1864, då gårdfarihandlarprivilegierna upphävdes. Vid denna tid fick också hemindustrin allt hårdare konkurrens av nya fabriker. Dessa sålde mestadels via grossister, vilka efterhand i ökad utsträckning även anlätades av hemindustrins egna förläggare. Åtskilliga knallar fortsatte dock sin verksamhet genom ökad inriktning på fabriksvaror. Flera utnyttjade därvid de nya möjligheterna till att utan pass resa året runt. Deras karaktär av handelsbönder gick därigenom förlorad och allmänheten började betrakta dem ungefär som andra kategorier av kringvandrande "nasar", som i beskydd av den utökade handels-

friheten bedrev "kramförsäljning". Gårdfarihandelns storhetsperiod var definitivt förbi.

FÖRNÄMLIG MARKNADSORGANISATION

Som ett slutbetyg för denna epok har man anledning att uppställa frågan om det någonsin funnits en så slagkraftig marknadsorganisation. God marknadstäckning uppnåddes trots eller kanske tack vare avsaknaden av central administration. Var och en gick mer eller mindre spontant ut från sin gård till ett självvalt distrikt i andra landsändar och stundom inne i ett grannland.

Innan antalet blev alltför stort tycks man före resorna ha ordnat ett sammanträffande—enligt Hufwedsson Dal vid Lofsled öster om Borås—för att undvika sammanstötningar ute i fältet. Att t.ex. knallarna i Seglora pastorat i så stor utsträckning ännu på 1790-talet vandrade till sydöstra Sverige och Gotland kan ha varit en sentida kvarleva av dessa överenskommelser liksom även de gemensamma resmål för olika socknar, som professor Sven Dahl har sammanställt i en intressant skrift om gårdfarihandeln. Knallarna gav sig ofta iväg i ganska stora grupper tills antalet begränsades till sex knallar år 1803. Vid resmålet kunde de sedan dela upp området sig emellan, ofta med replipunkt i någon gård, dit man år efter år återkom, ställde in häst och vagn—i den mån man var utrustad därmed—för att sedan vandra runt i området. Ett i gården kvarlämnat lager tömdes sedan efterhand. Ofta kvarlämnades en kista med diverse innehåll till nästa resa.

DANSKAR ANIMERADE SAMKÖPARE

Innan Halland slutgiltigt blev svenskt 1658 upprätthöll danska handelsmän livliga förbindelser med de sydvästra svenska landskapen. De besökte marknader utefter gränserna och hade livliga kontakter med allmogen bl.a. i södra Mark och kring sjön Fegen i Kind. De begav sig även på längre handelsresor till Bogesund, Jönköping och Skaraborgstäderna. Utefter vägarna gjorde de ofta uppköp i de större gårdarna främst hos adeln, de lokala ämbetsmännen, gårdsinspektorer och andra "ståndspersoner". Dessa erhöi i stor utsträckning sina intäkter in natura från allmogen. Skatter, hemmansräntor, arrenden liksom arvoden och sportler betalades i brist på kontanter ofta med spannmål, smör, ull och lin m.m. Detta gav upphov till handel. Vissa av dessa ståndspersoner och stundom även storbönder fungerade dessutom som en sorts mellanhänder för danskarna. De blev samköpare, bland annat av hemslöjdsalster från den kringliggande trakten. Till skillnad från de svenska stadsköpmännen visade nämligen danskarna intresse även för dessa varor.

BORÅSARE SOM FÖRLÄGGARE

Borås grundläggning år 1622 ändrade situationen. Stadens borgare var till huvuddelen gårdfarihandlare och sökte med alla medel lägga under sig bygdens handel.

De engagerade sig direkt i näringsslöjden genom att lämna ut ull och lin i stu-

gorna, då bygdens egen produktion härav visade sig otillräcklig. Man betalade en legolön för spinning och vävning ofta i form av förskott — man gav förlag — och tog sedan hand om de färdiga tygerna för vidare försäljning genom gårdfarihandlare. Dessa erhöll ofta kredit till återkomsten efter nästa resa eller ännu längre. Boråsarna var sålunda icke blott förmedlare utan även finansiärer av varutransaktionerna. De var m.a.o. vävnadsförläggare. I mindre skala uppträdde också vissa handelsmän i Göteborg och de halländska kuststäderna som förläggare inom sina handelsområden.

Boråsarna var emellertid effektivare och flera av dem organiserade upp ett helt nät av samköpare och kommissions- eller underförläggare. Även i Halland ända ner mot Skåne-gränsen hade boråsarna på sina håll stort inflytande över näringsslöjden som förläggare.

Genom att garnets och vävnadernas beredning i form av färgning och mangling, dock ej vadmalsstampningen, i princip var förbehållet städerna, uppstod närmast ett handelsmonopol för Borås, vilket utnyttjades till att pressa priser och legolöner.

STÅNDSPERSONER SOM HANDELSMÄN OCH FÖRLÄGGARE

Detta föranledde vissa av de tidigare mellanhänderna att själva sätta igång förläggarverksamhet. Bouppteckningar efter "ståndspersoner" visar att åtskilliga hade omfattande affärskontakter med släktingar och andra handelsborgare i städerna.

Kronobefallningsmannen Arvid Ahlgren i Nödinge Storegård i Hajom, som till myndigheterna betalade ett fast arrende för att för egen räkning indriva kronouppbörderna, torde av bouppteckningen 1724 att döma, ha bedrivit viss vävnadshandel. Detta liksom den omfattande förläggarverksamhet som ett halvsekel senare bedrevs av officersbröderna Björnberg framgår av särskilda artiklar.

Kornetten Johan Lilliendahl i Vännebo i Roasjö och överinspektören Måsell på godset Toarp i Södra Säm och senare på Tomten i Sexdrega, uppträdde som vävnadsförläggare i Kinds härad under senare hälften av 1700-talet.

Inte heller prästerna stod främmande för handelsverksamhet. Deras tionde, som normalt erhöles in natura verkade därvid direkt stimulerande. Bouppteckningen efter Berghemsprästen Zackarias Brandberg, som dog 1754, tyder på förläggarverksamhet. I boet ingick ett betydande lager av garn och vävnader. Samtidigt kan av fordringar och skulder utläsas affärskontakter med olika handelsmän.

Prästhemmet i Berghem gjorde sig även senare känt för stora vävnadsaffärer, bl.a. på export på USA genom en grossist i Göteborg (se artikeln om Ginkalunda).

En bouppteckning år 1782 efter Inga Hedström, änka efter kyrkoherden Benrich, i Örby tyder på vävnadshandel. Till skillnad från bouppteckningen efter den två år tidigare avlidne maken innehåller den ett ganska stort vävnadslager. I boet ingick fyra spinnrockar.

Enligt gällande förordningar hade ämbetsmännen egentligen icke tillstånd att

bedriva handelsverksamhet — givetvis bortsett från avyttring av gårdens egna alster och naturaintäkter. Det är därför mera sällan som bouppteckningarna i likhet med fallet i Berghem så uppenbart avslöjar handelstransaktioner. Arvtagarna var måna om att klara upp affärerna innan boet förtecknades. Ofta redovisas diverse fordringar och skulder i klumpsummor. I den tidigare omnämnda förordningen 1792 formulerades ett absolut förbud för ståndspersoner att driva handel ute i bygderna. Efter denna tidpunkt finns få uppgifter om förläggare ur denna kategori förrän i samband med den ökade näringsfrihet som inträdde 1847.

GÄSTGIVAREGÅRDAR MED FÖRLÄGGARVERKSAMHET

Med centrala lägen och med besök av gästgivar köpmän blev gästgivargårdarna naturliga handelsplatser. Gästgivarerna fungerade därvid stundom som mellanhänder men bedrev ofta även egen handels- och förläggarverksamhet. I Skene gynnades detta av att bygdens marknadsplats låg strax intill. Gästgivaren Torkel Torkelsson som tillhörde den stora förläggarsläkten från Almered-Grebbeshult i Sätila — se särskild artikel — bedrev under senare delen av 1700-talet en omfattande förläggarverksamhet, liksom flera av hans efterföljare. Även i Ramslett, Björkered, Sundholmen, Hid och Tärby deltog gästgivarerna tidvis mycket aktivt i vävnadshandeln.

BONDEFÖRLÄGGARE

Det finns åtskilliga exempel från bouppteckningar liksom från rättsfall att kapitalstarka storbönder i Marks härad i mitten av 1700-talet uppträdde som samköpare eller förläggare av vävnader, främst i linets centralbygder Sätila, Istorp och Skene. I vissa fall var det gårdfarihandlare som tog upp och stundom helt övergick till förläggarverksamhet särskilt efter de nya förordningar som infördes 1789, vilket tidigare berörts. Storknallar som blev storförläggare omkring sekelskiftet var bland annat Erik Jonsson — som tillhörde den stora förläggarsläkten från Sätila — i Kinna Skattegård, Jonas Andersson i Blåshult i Skephult, Johannes Larsson i Sprakared Mellangård i Örby och Anders Andersson först i Stänge i Fritsla och senare i Ryd Nedergård i Seglora och till slut handelsborgare i Borås.

FÖRLÄGGARVERKSAMHET I OCH UTANFÖR MARK.

Förläggarverksamheten blev även senare en specialitet för Marks härad med centrum i Häggådalen, främst i Kinna, Fritsla och Örby socknar. Denna dominans gick förlorad under 1800-talets senare hälft, delvis i samband med övergång till fabriksdrift. Från denna tid uppstod en ganska livlig förläggarverksamhet längre söderut främst i Horred, Öxnevalla och Björketorp. Stor omfattning fick Arnells i Läckö i Hyssna. Utanföör Marks härad var det främst stora gårdfarihandlare, som även uppträdde som förläggare. Några av dem övergick helt till förläggarverksamhet som ibland kompletterades med fabriksdrift.

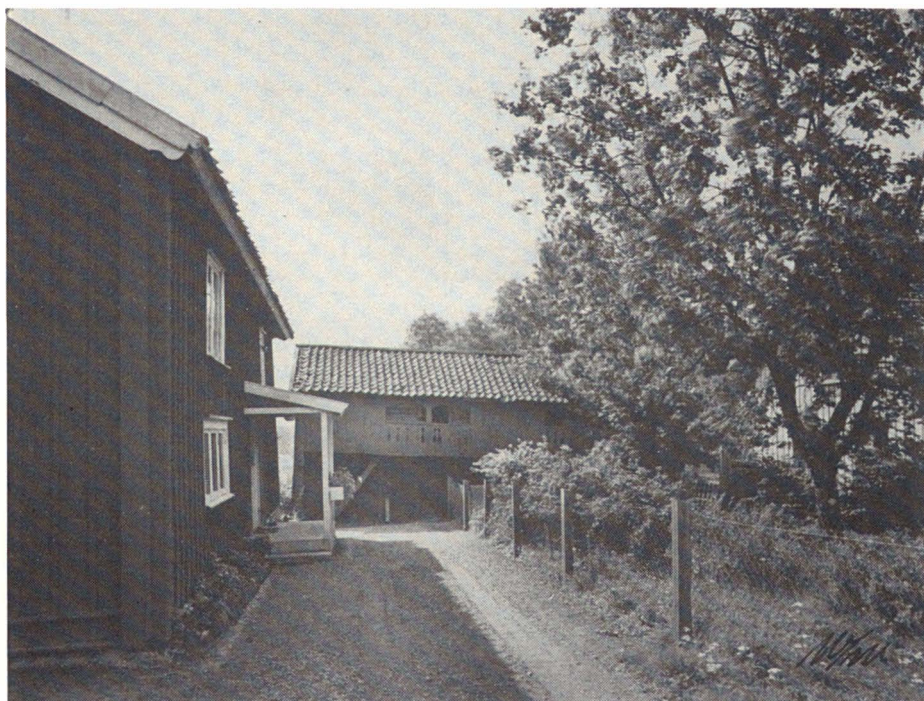
Johan och Martin Pettersson började som gårdfarihandlare i Kulla i Toarp,

Arnells i Låckö Hyssna.

startade senare förläggarverksamhet i en granngård i Slätthult och byggde slutligen konfektionsfabrik i Målsryd, även i Toarp.

I Tvärredslund i Kind skapade Lars Gustav Nilsson en omfattande förläggarverksamhet ur en tidigare gårdfarihandel.

Loftbod som förrådslokal hos förläggare C.O. Skoglund i Finnekumla. Boden var uppdelad på två gårdsställen. Gränsen gick tvärs igenom huset, som nu är flyttat till Ramnaparken.

Om Anders Pettersson, förläggarbonde i Dalum, berättar Haldor Andersson i boken "Minnesbilder från 1800-talets Redväg".

Förläggarcenrat söder om Svenljunga belyses i artikeln om Mölneby. Anders Jönssons kända förläggargård i Fällhult Holsljunga har bevarats till eftervärlden genom flyttning till Ramnaparken i Borås. Där står en loftbod, där knallen och förläggaren C.O. Skoglund i Stommen Finnekumla höll vävnadslager och även diversehandel.

FÖRLÄGGARNA — FINANSIÄRER OCH STORDRIFTSORGANISATÖRER. Så länge råvaran för näringsslöjden utgjordes av lokalt producerat lin och ull kunde många utövare behålla sin självständighet. Tygerna avyttrades på ortens marknader eller på längre avstånd genom knallar.

Mot slutet av 1700-talet blev vävnadsproduktionen så omfattande att råvarorna i ökad utsträckning måste köpas utifrån.

Detta stimulerade till ökad förläggarverksamhet som dock fick dominerande betydelse först i och med övergången till den importerade bomullen.

Nu uppstod en viss stordrift med bondeförläggare som finansiärer och organisa-törer. De anlidade gårdfarihandlarna för sin distribution men så småningom i ökad utsträckning även grossister främst i Borås och Göteborg men också i t.ex. Stockholm.

Förläggarna hade ursprungligen inga särskilda kontor eller lager utan använde härtill de ordinarie bostadsutrymmena och uthusen. Från och med 1820-talet omnämns stundom i bouppteckningar och andra handlingar "contoir" med viss utrustning och på t.ex. Rättaregården i Kinna särskilda lagerbyggnader.

Från att tidigare ha skött verksamheten helt i egen regi ev. med hjälp av någon handelsdräng började storförläggarna även engagera s.k. handelsbetjänter som medhjälpare på kontoret och som resande. Från 1840-talet förekommer även titeln bokhållare i längderna.

KONKURRENS OCH SAMVERKAN

Hård konkurrens förelåg förläggarna emellan men samtidigt stödde gårdarna varandra i att locka storkunderna till inköpsresor i orten och man ordnade där-vid med hästskjuts till nästa inköpsställe. En direkt samverkan etablerades för att t.ex. ordna gemensamma transporter främst av råvaror.

FÖRMÖGENHETER OCH KONKURSER

Möjligheterna var stora under hemindustrins expansionsperioder men också riskerna under de återkommande kriserna. Om gårdfarihandlarna har sagts att åtskilliga lyckades samla ihop stora förmögenheter men att andra och kanske fler slutade i stor misär, bl.a. då de inte kunde motstå de frestelser, som mötte, när pengar kasserades in under resorna. Ungefär densamma var situationen för för-läggarna. En uppbyggd förmögenhet förvandlades lätt under några förlustår till fullständig ruin. Hårda tider i slutet av 1830-talet gav sålunda upphov till en rad konkurser bland gårdfarihandlare och de många förläggare, som etablerat sig

under bomullsexpansionens gyllene år.

Flertalet storförläggare höll emellertid en hård hand över fordringar liksom skulder och sina lager, och kunde stå rycken under ett antal krisår. Efter framgångsrika förläggare förekom emellanåt bouppteckningar på halvmiljonbelopp, enorma summor i den tidens penningvärde.

STILFULLA BOSTADSBYGGNADER

Höga inkomster medförde stundom bland föreläggarna ett luxuöst leverne och en vråkig yttre representation. Till sitt uppträdande förblev dock flertalet av dem bönder eller kanske snarare bondepatroner. Även bland de mest förmögna var lyxbyggen med praktfulla utsvävningar sällsynta. Tvärtom hölls de nybyggda bostäderna mestadels i en stram, smakfull stil. Häggådalens vita tvåvåningshus, ofta med två flygelbyggnader stod länge som mönster för byggnadstilen i hela Sjuhäradsbygden. Många av de gamla förläggargårdarna står alltjämt oförändrade kvar som förnäma minnesmärken från en ekonomisk storhetsperiod, förläggarepoken.

FÖRLÄGGARNA SOM ARBETSGIVARE

Borgmästare Krook kom i sin tidigare omnämnda utredning 1807 även in på relationerna mellan hemarbetare och förläggare i en diskussion om det överskott som uppstod vid produktionen av linvävnader och spannmål, (citerat efter Gustaf Usterstöm):

”Olyckligtvis stannar icke detta i allmänhetens hand eller verkar till en viss jämn, nyttig fördelning av penningen. Ett inskränkt antal hemmansägare i varje pastorat gömmer den i sin skåp och orsaken därtill är — samhandel — vilken länge varit inrotad och alltmer tilltager i Mark. I desse lycklige rikets händer ligger den fattige, och avsättningen av denne senares varor beror på dess välbehag. Vid behovet av lin och spannmål eller då kronoskatterna skola betalas, finnes den förmögne mycket tjänstvillig att giva som det kallas, på handen. Priset på varan bliver då följaktligen — efter den säljandes nöd — och han arbetar året om blott för den rike. Efter hand kommer jorden till huvudsaklig del också i desse samköparens händer eller och graveras egendomen av deras utlånte penningar. Det oskick samhandeln medförer är väl ofta överklagad(t) men torde bliva svår(t) att förekomma, sedan de handlande i stället för att som fordom skedde, själva kringfara i varje stuga för att upptinga varor, finna för sig bekvämligare att taga dem hos samköpare, där de kunna få flere månaders kredit (kurs. här). I händelse av åtal har samköperiet även det ryggvärn, att det heter, att grannerne endast lämnat varorna i kommission till försäljning. Den fattige skulle ej våga motsäga detta ogrundade förhållande.”

Denna jämförelsevis mörka bild står i en ganska överraskande kontrast mot den mer idylliska skildring som Krook gav av det allmänna tillståndet i bygden (se senare citat). Sanningen torde väl ha legat någonstans mitt emellan. Förläggarverksamheten bedrevs ännu 1807 inte i den omfattning att den mörkare bilden kan anses ha gällt generellt. Troligen har Krook emellertid velat varna för före-

liggande tendenser till ökade sociala klyftor.

I årgång 1952 av "Pennorna" ger R.G. Larsson en mer nyanserad bild av förhållandet mellan förläggarna och vad han kallar för handväverskor till skillnad från fabrikenas maskinväverskor:

"Det var i och med vävnadsförläggarens uppträdande som handvävnadsarbetet tog riktig fart. Hittills hade bristen på kapital hindrat mången från att väva, ty skulle man köpa garn på kredit hos garnhandlaren och betala hög ränta åt knallen, så beskars den i sig själv ringa förtjänsten alltför mycket.

Det var då bättre att taga garn hos förläggaren och få den lilla förtjänsten obeskuren. Handväverskans avlöning var låg men gav en inkomst som betydligt översteg dåtidens "piglöner" på landet, vartill kom att tjänarna fingo räkna med ännu längre arbetstid. Handväverskan kunde också få rå sig själv samt arbetade under betydligt friare och gladare former än bondpigjan. I åtskilliga hem föredrog man därför att låta döttrarna sitta hemma och väva, framför att låta dem taga plats". (citerat något sammandraget).

Många väverskor hade alltså fast städja i gårdar och det var husbönderna, som gjorde affärerna för gårdens hela vävproduktion med förläggarna. Det blev då bondehushållet i sin helhet, som fick taga stötarna vid en nedgång i sysselsättningen. Först vid längre kriser riskerade väverskorna att arbetslösa ställas utanför hushållet.

Värst blev krissituationerna för backstugornas folk, som sällan hade andra inkomster att falla tillbaka på. Där uppstod mången gång svår nöd och svält. Oförklarligt är att under bomullsepoken en stigande proletarisering skedde av hemarbetet. Hemväverskans ofta mycket hårda lott har ingående skildrats i olika skrifter av Johannes Sundblad.

VÄLSTÅND OCH KRISER

Ett allmänt välstånd skapades i Sjuhäradsbygden genom den stora arbetsfliten i näringslöjden och den effektivt fungerande distributionen. Borgmästare Krook klargjorde detta år 1807:

"Folkmängden har stigit i mån av industien, och på ett så ringa hemmantal som omkring 500 förmedlade leva nära 18 000 människor, då blotta jordbruken på en bergig och ofruktbar jord icke skulle kunna föda hälften. På hyfsning och seder har detta (d.v.s. hemslöjden) även haft en lycklig inflytelse. Marks härads allmog är till äventyrs bland den mest snygga och upplysta i riket. Även den fattigaste torpare ser man sällan utan rent linne, och varje lördag tvättas golv, tak och väggar i dess stuga. Kvinnkönet är mera noggrant i sin klädsel och prydnad, sprider med en viss smak ordning och flit i hushållet. Och som huvudnäringen är vävnad, spelar det där en betydligare roll än på andra orter. Mannens hela lycka beror merendels på en i spånad och vävnad snäll (snabb och skicklig) hustru, och vid äktenskapets ingående ses mycket därpå. För denna dyrbara klenod sparar han ingen möda. Alla utesysslor, t.o.m. ladugårdsskötsel, uträttas av mannen, och andra könet besväras sig endast med mjölkningen. Av kärlek för det yrke, som ger honom allt, sätter han sig själv vid spinnrocken, den han från ungdomen

lärt hantera. Anblicken av ett större hushåll i Marks härad en vinterafton, där kvinnor, gubbar, män och barn om varandra sitta spinnande, är därför egen och överraskande. Männen hinna också så långt i konsten, att de tävla med de snällaste spinnerskor”.

År 1856 besökte en amerikan, Chase Lorings Brace, hemvävarbygden. Efter besök hos förläggare och även ute i stugor gav han en mycket entusiastisk skildring av verksamheten och rådande närmast idylliska förhållanden (se särskild artikel). Den vackra bilden torde även om den innehåller vissa överdrifter vara ett uttryck för det relativa välstånd som kunde råda efter ett antal år med goda konjunkturer.

Den stora specialiseringen, som gav bygden dess konkurrensstyrka, var samtidigt dess akilleshäl. Vid de återkommande kriserna med åtföljande nedgång i vävnadsförsäljningen och sysselsättningen blev de sociala problemen akuta. Så var fallet vid de över hela landet svåra missväxtåren 1857-58. Läget förvärrades ytterligare av att importförbudet på bomullsvävar upphävdes 1857. Knappt hade bygden repat sig förrän bomullsimporten ströps under nordamerikanska frihetskriget 1861—1865. Under dessa ”bomullshungerns” nödår miste stora delar av Sjuhäradsbygden sitt levebröd. Landshövningen satte sig i spetsen för en stort upplagd hjälpkaktion som blev en riksfråga. Från denna tid och flera decennier framåt blev hemarbetarstammen rekryteringsfältet för den uppväxande fabriksindustrin. Därutöver tillkom en omfattande emigration för att absorbera befolkningsöverskottet.

Hem- och fabriksarbetarnas förhållanden beskrevs 1894 av Gustaf af Geijerstam: ”Medan förr äfven männen väfde hemma, har numera detta arbete hufvudsakligen blifvit ett kvinnogöra. Och de kvinnor, hvilka nu mera utföra dylikt arbete, blifva alltmera och mera sådana, som af ett eller annat skäl ej kunna komma till fabriken. Och i stort sedt tynar denna hemmets industri bort af sig själf, medan i stället allt flera fabrikskorstenar sticka sina höga pelare upp öfver de höga träden i Marks skogar. Den familj, hvars öfverhufvud börjat vid fabriken, låter gärna barnen gå samma väg.”

”Vill man söka en trakt i Sverige, där den moderna tidens industriella företagsamhet visar hela styrkan af sin makt, kan man ej finna något egendomligare fält för historiska studier än i detta härad, där nya företag liksom växa fram af sig själfva, och där kapitalet, samladt på relativt få händer, har särdeles lätt att både omsättas och göras fruktbringande.”

”De skarpa lidanden, hvilka inom stora kulturcentra återfinnas hos en arbetande klassen, träffar man icke här. Här finns mycket att anmärka, mycket att förbättra. Men missförhållandena taga mildare former. Ej håller finner man i Mark den upplysning och kunskap i allmänna frågor, som hos arbetaren skapar å ena sidan missnöje, å den andra en medveten sträfven för att nå en själfständigare ställning. Man har att göra med en arbetarstock, hvilken synes stå så godt som utanför alla de sträfanden, hvilka genomgå vår öfriga arbetarevärld, och pluraliteten af dessa arbetare torde icke hafva hört så mycket som ett socialistiskt föredrag.”

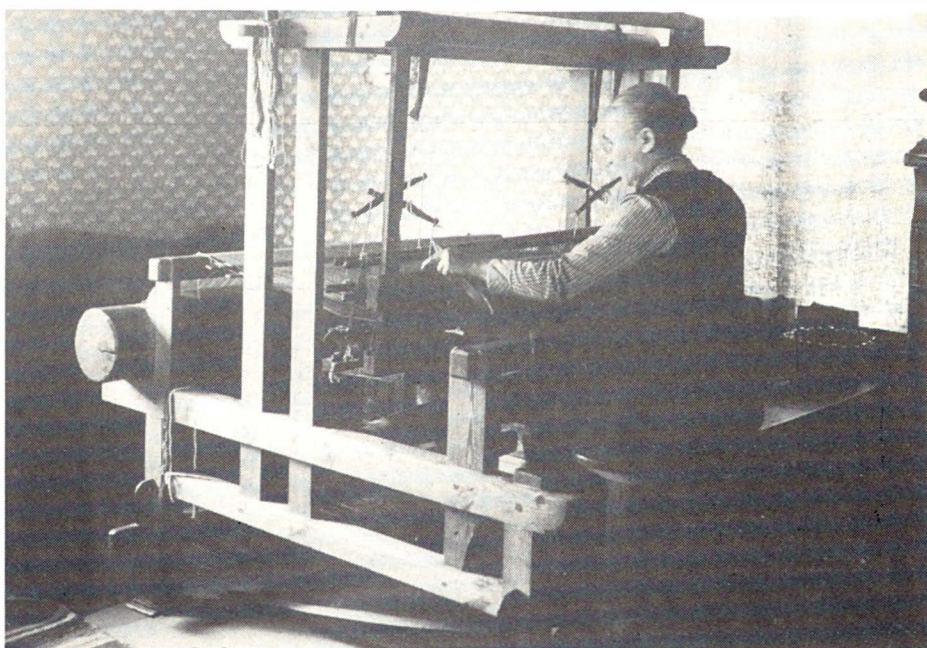
”... den i förhållande till en del stadsförehållanden mindre lönen mer än uppväges, dels af de billigare lefnadsomkostnaderna, dels också af de förmåner in natura, som förhållandena i våra större städer göra till en omöjlighet. Och äfven den, hvilken har en ej obetydlig sympati för arbetarens sträfvan att komma ur hvarje slags förmynderskap, skall mer än en gång nödgas medgifva att han här i de förhållanden han lefver, och sådan han själf är, finner sig i det hela bättre med detta förmynderskap, än han skulle göra utan detsamma”.

FÖRLÄGGARVERKSAMHET OCH INDUSTRIALISERING

Konkurrenskraften hos det hemindustriella förläggarsystemet medförde — bortsett från Rydboholms grundande 1834 — att bomullsvävindustrin mycket sent kom igång i Sverige jämfört med andra europeiska länder. När väl fabriketableringarna i Älvsborgs län kom igång gick dock övergången snabbt. Kapitalstarka vävnadsförläggare var beredda att satsa erforderliga medel för maskinköpen. De hade organisationsvana och kännedom om branschen. I bygden fanns också textilt kunnig arbetskraft tillgänglig.

Det fanns dock problem vid övergången till fabriksdriften. I sin reseberättelse 1856 redogör amerikanen Brace för ett besök på det tre år tidigare av traktens förläggare grundade bomullsspinneriet Rydal i Seglora. En engelsk verkmästare är jämförelsevis nöjd med arbetskraften men klagar på att kvinnorna från sin hemindustriella verksamhet blivit vana att hela tiden prata medan de arbetar och att även taga ”danskutt tillsammans”.

Detta var dock uppenbarligen ett mindre problem. I själva verket var bygdens

Mor Anna i Amundagärde.

sedan generationer tillbaka uppbyggda textila tradition en avgörande faktor för fabriksverksamhetens snabba expansion. Det var emellertid inte alla vävnadsförläggare, som övergick till fabriksdrift. Genom satsning på specialtyger kunde t.ex. Johan Johansson i Stora Källeberg i Öxnevalla starta en rörelse på 1870-talet, som under följande decennier fick en mycket stor omfattning. Anna Andersson i Amundagärde i Öxabäck kunde liksom åtskilliga andra under 1900-talet framgångsrikt bedriva en hemindustriell vävnadsverksamhet baserad på specialiserade mönsterkollektioner. Många förläggare övergick till stickning och sömnad, i stor utsträckning baserad på uthyrd maskiner.

Denna nya uppblomstring av förläggarverksamheten var ofta förenad med försäljning via postorder, gårdfarihandlarens moderna arvtagare i att nå fram till förbrukarens dörr.

Björn Sterner har belyst denna sentida utveckling inom hemindustrin, som trots ett visst indirekt motstånd från fackföreningsrörelsen ännu icke upphört. Genom de nya hemindustriella formerna och övergången till fabriksdrift kunde den textila traditionen leva vidare i Sjuhäradsbygden. Den ensidiga textila specialiseringen accentuerades ytterligare när den framväxande konfektionsindustrin — ofta sammankopplad med hemsömnad och postorderförsäljning— fick sitt främsta säte i Borås.

Under de sista decennierna har vi liksom 100 år tidigare fått uppleva avigsidorerna av en sådan alltför långtgående specialisering. Som en följd härav framväxer nu ett mer diversifierat näringsliv, samtidigt som dock den textila traditionen hålls levande.

HEMINDUSTRIN HUVUDNÄRING

Den hemindustriella verksamheten skapade sysselsättningsförutsättningar för en växande befolkning. Den blev bygdens huvudnäring under en lång period. En kraftig utflyttning från bygden hade i annat fall blivit nödvändig. I stället ägde en inflyttning rum av kvinnlig arbetskraft från undersysselsättningsområdena dock samtidigt med en viss manlig utflyttning. Kvinnoöverskott har även senare förelegat i textilbygden kring Borås.

Ett studium av Kommerskollegiets statistik baserad på länens årliga rapporter visar att hemindustrin i Sjuhäradsbygden hade en betydande andel i landets varuförsörjning såväl beträffande vadmal som särskilt bomullstyger. Under 1840-talet var produktionsandelen på bomullsområdet så hög som 80%. En övervägande del av resterande 20% kom från bygdens egna fabriker i Rydboholm och Källäng. Sedan skedde emellertid många fabriksetableringar ute i landet och andelen var redan omkring 1860 nere i 50%. Alltjämt ökade dock Sjuhäradsbygdens hemindustri, bortsett från krisårens svackor, sin produktion av bomullsvävar i absoluta tal fram till ett maximum i mitten av 1870-talet. Fabriksverksamheten i och utanför bygden hade emellertid samtidigt expanderat så starkt att hemindustrins andel sjunkit under 20%.

Genom omfattande rationaliseringar hade samtidigt jordbruket kraftigt ökat sin produktion och på 1860-talet återtagit sin gamla roll som bygdens viktigaste

försörjningskälla. Hemvävningen och den övriga näringslöjden hade förlorat sin ställning som huvudnäring.

SVENSKA NÄRINGSLÖJDCENTRA

I många bygder växte ur husbehovsslöjden fram en näringslöjd. Sjuhäradsbygdens hemindustri fick starka förgreningar över hela Halland och in i Småland, främst Västbo härad, som senare blev vårt främsta småindustricentrum. Markaryd-Göinge var också en viktig hemindustriell region på gränsen mellan Småland och Skåne, främst inriktad på träslöjd och i dess sydliga delar även vävnadsslöjd.

Utanför detta sydsvenska område är det främst Dalarna med ett centrum i Siljanbygden som under århundraden bedrev en omfattande, mångsidig näringslöjd.

Baserat på fåravel fanns på Öland och Gotland länge en textilslöjd. Kända för linodling och en högklassig linslöjd var Hälsingland och Ångermanland där bl.a. ett statligt premiärlärfssystem fick stor betydelse. Därutöver fanns många mer eller mindre specialiserade slöjdbygder, t.ex. Vadstena med en förnämlig spets- och linnedamasttillverkning.

Västgötaknallarna saluförde inte enbart Sjuhäradsbygdens egna produkter utan gjorde under sina resor uppköp av hemslöjdsalster på marknader och i de gårdar de besökte.

I Dalarna hade man redan tidigt, och i Småland, särskilt i Markarydsområdet, under 1800-talet egna gårdfarihandlare som dock fungerade mer sporadiskt än västgötarna. Dalarna är även känt för sina "herrarbeten", arbetsvandringar, varvid ungdomar av båda könen i stora grupper gav sig ut för att delta i skördearbeten även på mycket stora avstånd.

INTERNATIONELL UTBLICK—NORGE

Västgötaknallarna bearbetade stora delar av Norge men hindrades emellanåt av långvariga förbud. Vissa knallar gifte sig i Norge och startade där firmor, ofta baserade på leveranser från släktingar i Sjuhäradsbygden. Pettersson i Molde, med ursprung i Toarp, är ett känt exempel. I Norge fanns också på sina håll en inhemsk gårdfarihandel. Ett viktigt centrum var Voss, öster om Bergen vid Hardangerfjorden. Uttrycket "en Voss" "en Vossing" var i delar av Norge liktydigt med knalle eller västgöte i Sverige.

På Hardangervidda, men även i flera andra bygder, bedrevs en livaktig näringslöjd bl.a. av vävnader.

DANMARK

På de danska öarna fanns en "husflit" inriktad främst på vadmal och lin. En intensivare näringslöjd utvecklades på hedområdena i Jylland. I Danmarks motsvarighet till Sjuhäradsbygden, häradet Hammerum framväxte under 1600-talet ett hemindustriellt yllestickningscentrum, som till en början leddes av bondeförläggare. I mitten av 1700-talet fick Köpenhams "Hosenkramhandler" ett fast

grepp över försäljningen. Stickvarorna såldes framgångsrikt långt ner på kontinenten. Hammerum, som under första hälften av 1800-talet gav sysselsättning åt uppemot 30.000 personer, torde ha varit Nordens största hemindustriområde. Tönder, längre söderut i Jylland, var känt för utsökt vackra spetsbroderier men kvaliteten sjönk i samband med en stigande kommersialisering och produktionen avtynade helt i mitten av 1800-talet.

FINLAND

Ett fattigt jordbruk utgjorde över hela Finland en stark stimulans till biinkomster. Ett allsidigt hemindustriområde med viss gårdfarihandel, var södra delen av Österbotten. Kända var tråkarlen från sydvästra Finland, den s.k. Vakka-slöjden.

I Borgå var linslöjden under 1700-talet en ren stadsnäring. Två kvinnliga förläggare stod i början av 1800-talet i spetsen för en utflyttning av verksamheten till landsbygdens stugor och genomförde senare en övergång till bomull. Försäljningen sköttes av stadsköpmän men även av bygdens kvinnor, som begav sig till torg och marknader även i avlägsna bygder. Utefter res- och vandringsvägen bedrevs därvid viss gårdfarihandel.

Det stora ryska östkarelska vävnadsslöjdområdet hade en motsvarighet på den finska sidan av gränsen. Här förekom även gårdfarihandel.

EUROPEISKA KONTINENTEN

I de tyska och mellaneuropeiska bergsbygderna uppstod redan under medeltiden en mer eller mindre specialiserad hemindustri. Dels fanns i städerna en av köpmän dirigerad hantverksmässig hemproduktion — i Tyskland benämnd Heimindustri.

I Tyskland fanns på sina håll en livlig "Hausierhandel", "Wanderhandel" eller "Ambulierhandel". Mycket kända var även tyrolarna för sin gårdfarihandel över gränserna med bl.a. skinn- och lädervaror.

Nürnbergsnickeriet, leksaker, gökur m.m. från Sydtyskland såldes över hela Europa. Under en krisperiod i Sjuhäradsbygden i mitten av 1800-talet togs inom hushållninssällskapet upp ett förslag, att introducera detta snickeri som en diversifiering av näringslivet. När konjunkturen blev bättre kom emellertid aktionen av sig.

I flera tyska regioner var vävnadsslöjden en urgamal huvudnäring främst i Schlesien och Hannover, men även i delar av Sachsen och Westfalen. I Sachsen infördes redan 1412 en avgiftsfri statlig kvalitetskontroll, vid de s.k. Leggeinstitutionerna. Alla avsaluvävnader stämplades. I Hirschberg i Schlesien grundades 1658 ett köpmannasällskap för att kontrollera vävnadshandeln.

STORBRITANNIEN

I Storbritannien kom redan under medeltiden igång en hemindustriell verksamhet på ylleområdet såväl i städer som på landsbygden — cottage industry. Det engelska klädet gick ut över hela världen.

Intensivast var verksamheten, som mestadels hade stadsköpmän som förläggare, i Cotswold och Yorkshire. Gårdfarihandlare, peddlars, vanligen bosatta i tätorterna, förekom tidvis i stor utstäckning.

UNIK UPPLÄGGNING

Hemindustri och gårdfarihandel var sålunda en vanlig företeelse i Europa i äldre tider. På få platser i världen torde emellertid på samma sätt som i Sjuhäradsbygden under mer än 300 år ha förekommit en så unik kombination av idoga hemarbetare, rikstäckande gårdfarihandlare och lokala bondeförläggare med resurser att åstadkomma konkurrenskraft genom en viss storskaledrift.

”SMALL IS BEAUTIFUL” — FÖREBILD FÖR U-LÄNDER

Många exempel kan nämnas på automatiserad massproduktion upplagd i jätteanläggningar i u-länder. I vissa fall har man, som det uppges t.ex. på skoområdet i Indien helt konkurrerat ut den enkla hemproduktion som tidigare ägde rum ute i byarna. I boken ”Small is beautiful” gör E.F. Schumacher, grundare av organisationen ”Intermediate Technology Development Group” i London, en hård vidräkning med den stora tilltron till att i u-länder omplantera västerländsk teknik utan anpassning till den stora tillgången på sysslös billig arbetskraft eller till lokala förhållanden i övrigt. Schumacher förordar enkla lösningar baserat på mer måttliga driftsstorlekar.

Naturligt förefaller att med olika medel understödja de gamla byhantverken och ur dem genom utplacering av enkla maskiner skapa en rationell hemindustri. Kanske vidare en gårdfarihandel kan vara den lämpligaste distributionsformen för vissa produkter.

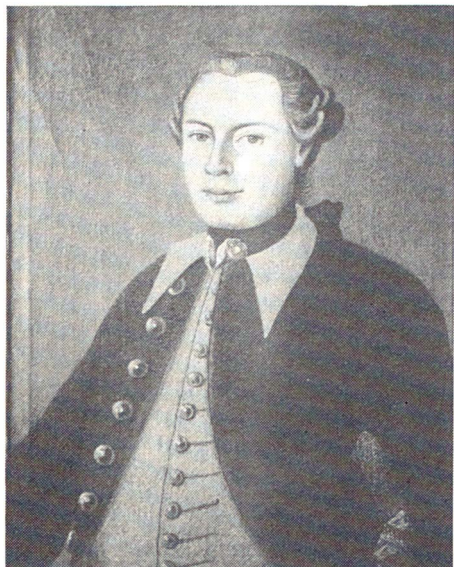
Sjuhäradsbygdens uppläggning, efter en avslipning av avigsidorna och en anpassning till de lokala förhållandena, borde i vissa avseenden kunna tjänstgöra som en förebild för framtida u-landssatsningar.

BJÖRNBERG OCH FABRIKSPRIVILEGIET PÅ GINKALUNDA

Marks härads första vävnadsfabrik, Ginkalunda skildrades av den store bygdehistorikern Otto Mannerfelt (denne var sonson till Johan Fredrik Björnbergs dotter Ulla) i ”Kulturbilder från Västergötland” år 1901. En intressant episod från 1700-talet räddades därigenom från glömska. Den belyses även i Halvdan Arvidssons bildverk om Kinna. Genom omfattande arkivstudier har Folke Millqvist kunnat komplettera bilden av verksamheten på Ginkalunda.

OFFICERSSLÄKT MED HANDELSTRADITIONER

Ätten Björnberg stammar från Ulricehamn, där en anfader Lars Joensson var borgare (senare omkring 1600 borgmästare i Skövde). En son, Joen Larsson Upplänning erhöll handelsutbildning i Lübeck. Han drev handelsverksamhet och blev senare kronobefallningsman i Kåkind och Valle härad. Han adlades 1646

Johan Fredrik Björnberg. Foto från Nationalmuseets porträttarkiv. Porträttarkivet finns troligen hos Mannerfeltättlingar i USA.

Alexander Björnberg. Foto efter porträtt ägt av Rolf Björnberg.

och tog namnet Björnberg. Följande generationer dominerades helt av officerare.

Mattias Björnberg, en sonson till kronobefallningsmannen, var uppvuxen på Pålstorp, ej långt från Alströmers Manufakturverk i Alingsås och var senare bosatt i knallesocknen Örsås. Det förefaller mycket troligt att han bedrivit viss handelsverksamhet vid sidan av sin militära tjänst.

I mitten av 1700-talet tjänstgjorde samtidigt på Älvsborgs regemente fyra officerare Björnberg: Mattias och hans tre söner Johan Fredrik, (JFB), Alexander och David. Bröderna Alexander och David deltog mycket aktivt utanför Borås i regementets nedkämpning av det s.k. hoffmanska upproret år 1766. Mattias och sönerna hade vid olika tillfällen kommanderingar i Finland och i Pommern. De fanns även under 1740-talet i Dalarna vid operationer i samband med allmogeresningar. Alla tre bröderna blev på olika sätt engagerade i den textila hemindustrin.

VARUBESLAG OCH PROTESTER

Ett tidigt belägg om björnbergarnas verksamhet finns i Marks dombok år 1761. Till fredande av stadens privilegier hade handelsmannen Bese i Borås under medverkan av stadsfiskalen lagt beslag på ett parti linnedräll tillhörigt David Björnberg på Grimskulla i Kinnarumma (senare genom gifte bosatt på Arnäs-holm i Ljushult). Först genom borgen av bröderna, som var förmöget gifta med två systrar Ahlehielm, frisläpptes varorna. Detta ledde till en utlösning av ett sedan länge uppladdat missnöje med boråsarnas "monopol", som tog sig uttryck i ständig nerpressning av vävnadspriser och vävlöner. En amper skrivelse inlämnades till häradstinget undertecknad av ett par präster och andra ledande personer i

Mark. Man klagade på svårigheten att i Borås få sina varor manglade och i övrigt beredda, på trakasserier i stadstullen och på ständiga anmälningar för påstådda olagliga landsköp.

David Björnberg blev samtidigt ombedd att ”på eget frälsehemman eller annan utsökt plats, som med avseende till vägen kan vara för de flesta sockenborna bekvämlig” förbereda uppsättandet av en mangel. Detta kom dock aldrig till utförande. Först nära 20 år senare installerades en hästdriven mangel av JFB på Ginkalunda. JFB var en av de pådrivande krafterna när man efter 20 års ansökningar år 1766 äntligen kunde öppna bygdens första årliga frimarknader i Kinna i juni och i Björketorp i september.

David var en av de betrodda ståndspersonerna som i Kinds härad år 1773 undertecknade en skrivelse till Kommerskollegiet, där gårdfarihandelns rättigheter försvarades mot Borås attacker.

I motskrivelsen påpekade Borås bl.a. att Björnberg mot de för ämbetsmän gällande reglerna bedrev handelsverksamhet. Borås förlorade striden och vid 1776 års riksdag bekräftades bygdens privilegier.

JORDFÖRVARV

JFB var bosatt på officersbostället Hieltorp i Fritsla åren 1752—1763 med avbrott för vistelser på andra orter. Han torde redan då ha begynt med förläggarrörelse och umgicks med planer på att anlägga en kniphammare. Han avrättades dock härvid av sin rådgivare, friherre Carl Sparre, senare överståthållare i Stock-

Till mig hafver herr Licentiansson Jälbarn
Johan Fredric Björnberg, betalt den vestnämda
höje Skillingen på Ginkalunda. Lästeri uti
följande Mynti Sorter. Meinb. —
Uti Banco transport sedlar — 1650. —
Uti. Sex Stycker Stycken — 250. —
Uti. hioita uti. Stycken — 100. —
Som utgör en Summa. för två tusende
Dahler Lyffwert Mynt. som honom härmed ut-
quitteras, af Göteborg d. 16. Juni 1756
A. Haulbarr.

J.F.B:s slutbetalning för Ginkalunda.

holm. Tillstånd skulle bli svårt att genomdriva med tanke på verksamheten i Gravenfors—Viskafors.

Under ett antal år gjorde JFB omfattande jordförvärv genom köp och byten, främst i Kinna och angränsande socknar, ofta genom förmedling av Carl Sparre. År 1758 var JFB innehavare av följande gårdar: Ginkalunda Andersgård, säteri, 1/1 mtl, Persgård 1/1, Backgård 1/1, Smedgård 1/1 vidare Apelhult 1/4, Sanden 1/2, Backgården 1/4, Olof Marcusgården 1/4, Krokfotagården 1/2, Nygården 1/8, Lars Andersgården 1/8, och utanför Kinna i Örby Gullberg Bäckén 1/4 och Åsletorp Jönsagård 1/2, i Seglora Bua 1/2 och i Kinnarumma Stora Krokstorp 1/2 och Lilla Krokstorp 1/8. Från bröderna von Kaulbars i Göteborg inköptes 1756 i Ginkalunda i Kinna dels säteriet (Andersgården) och dels Persgården. Genom senare köp förvärvades även övriga gårdar i Ginkalunda. Först 10 år senare bosatte sig JFB på säterigården — samma år som Kinna avhöll sin första fri-marknad. I Säm socken i Kind inköptes godset Toarp.

Syftet med de omfattande jordförvärven tycks bl.a. ha varit att få till stånd en stor linodling som grund för den förläggarrörelse, som efterhand byggdes ut på Ginkalunda.

Bönderna på de underlydande gårdarna betalade ofta enligt vad JFB själv uppgav i något sammanhang den utgående jordräntan in natura, bl.a. med lin.

”MARKS HÄRADS FÖRSTA VÄVNADSFABRIK”

JFB samarbetade intimt med brodern Alexander, som bodde på Sund i Örby och efter JFB på Hieltorp i Fritsla. Efter att båda år 1776 tagit avsked från militärtjänsten, 55 och 53 år gamla uppgjordes planer för att få till stånd en vävnadsfabrik. Alexander som bidrog med finansiering spelade i övrigt en passiv roll. Genom sitt tredje gifte kom han så småningom till St. Djupsås i Essunga, som omvandlades till fideikommiss, vilket senare, när han dog barnlös, övergick till JFB:s och någon generation senare till Davids släktgren.

I följande utdrag ur Otto Mannerfelts beskrivning 1901 har även införts några av honom själv senare gjorda ändringar:

”På våren 1777 hade bröderna Björnberg ingifvit till kongl. maj:t och riksens kommerskollegium en anhållan att på sätesgården Ginkalunda få under skydd af 1739 års kongl. manufaktur privilegier tillverka allehanda sorter finare och gröfre linneväfnader, dräller, hopkins, kypert samt släta, randiga och rutiga lärfter och andra sådana tyger med bomulls- eller yllegarns inslag, och att få till en slik fabriks drifvande antaga en ”ordentelig” mästare tillika med nödiga gesäller och lärogossar samt andra arbetare, som till verket kunna erfordras. Kollegiet tog ärendet under öfvervägande och den 6 oktober var det färdigt med sitt svar på ansökan och det var hufvudsakligast ett afslag. Kollegiet kunde icke finna att linneväfnad på landet var en fabriksnäring som medgafs i 1739 års manufakturprivilegier, men likväl ”som linne-spånaden uti Marks härad blifvit med märkelig förmån, så i äldre som nyare tider idkad”, så tillätos bröderna, att i bolag å Ginkalunda sätergård få tillverka ”alla slags linneväfnader, såväl släta som fasonerade, på samma sätt och under enahanda villkor, som allmogem där i orten i

anseende till linneväfnad i allmänhet är föreskrifvet. Men vidkommande den tillika gjorde ansökan att vid denna väfnad få nyttja bomulls- eller ullgarn till inslag, så kunde kollegiet icke tillåta, att den såsom "en stadsmanna- och under manufakturprivilegierna inbegripen näring, må på landet idkas".

Skälet för avslaget var sålunda att söka förhindra konkurrens med fabriker i städerna, särskilt Alingsåsverken, där flera av myndighetspersonerna var ekonomiskt engagerade.

Bröderna Björnberg begagnade sin rätt att inom fyra månader efter utlåtagandet ingå till konungen med besvär. I resolution på Drottningholm den 31 augusti 1778 tillkännagavs att "i anseende till förekommande omständigheter bifall lemnats åt bröderna Björnberg att på sätt de begärt, drifva väfnad".

FÄRGERI

Bröderna vilade inte länge på lagrarna. Nu återstod det viktigaste, nämligen att få till stånd färgeri och övrig beredning. En skrivelse avgavs i juni 1779. Mannerfelt har utförligt skildrat hur JFB som "kommisionär" i Stockholm engagerade sin svåger, majoren C-G von Schwarzenhoff och hur denne genom "mygel" och uppvaktningar vann nyckelpersoner för saken — kanske lite mer ceremoniellt men i övrigt ungefär som likartade ärenden handläggs ännu i dag. En viktig kontaktpunkt var överståthållaren Carl Sparre.

I krigsarkivet finns bevarat en PM upprättad av JFB och en av en "stor" advokat därpå grundad skrivelse till Kungl. Maj:t. Den utgör en intressant tidskildring och återges därför här:

"Eders k. m. högbemälte kollegium har väll rätterligen yttrat sig, att min fabriek blifvit anlagd efter E. k. m. allernådigst gifne Privilegier, men så har likväl kollegium icke erinrat sig, att i anledning af adeliga privilegierna, kollegium själf beviljat mig rättigheten till fabrieks-inrättning för linneväfnadstillverkning; hvarefter Eders Kongl. Majestät allernådigst förunnat mig äfven frihet att tillverka ylle-och bomullstyger, hvilka tygers rudimaterier, eller ull och garn, tarfva förädling af färgning; den förädlingen, kan jag icke annorstädes erhålla än i Göteborg, såframt jag ej skall riskera att, för ganska oskäligt dyrt pris, få ull och garn mindre väl handteradt i Borås, där färgarne, genom samlade rikedommar, underlagt sig större delen i orten belägna säteri- och frälse-egendomar, och härigenom blifvit så dyra, samt ringa hågade till arbetets skyndsamma förfärdigande, att jag ofta fåfängt måste göra flera resor till färgningsämnets återhämtning, som då utgör stundom 14, stundom dubbelt så många mil, och allt verkar mångdubbel förhöjning i priset, så att, igenom sådana omkostnader, garnet ofta kommer att kosta 2 å 3 daler silfvermynt marken allena i färgningsutgifter, hvilket förorsakaren odräglig dyrhet på själfva väfnaden, och följaktligen hindrar afyttringen, samt steg för steg medförer min med dryg kostnad anlagda, fabrieks ändliga undergång; till förekommande häraf har jag trott mig icke allenast i anledning af adliga privilegiernas 19 paragraf, utan ock nödvändigheten för min fabrieks förkofran, böra njuta den frihet, som allmogen, herrar fabrieksiddkare och al-

la lantmän äger, att på sätt som 1756 års färgerireglemente, samt slutet af första paragrafen i 1739 års manufakturprivilegier, så för mitt eget behof och min fabriks bestånd, genom en skicklig, däruti lärd man, färga allt hvad för min egen räkning tarivas, på det jag så mycket bättre må kunna soutinera min antagne fabriksmästare, jämte 50 å 60 arbetande händer, som nu hos mig å torp och backstugor, satt sig ned med hustru och barn, för att med arbete för fabriken samt med lin- och hampans planterande, förtjäna sitt lifsupphälle. Dessa alla skulle blifva onyttiga medlemmar i samhället och verkliga landsstrykare, samt jag ruineras, om min fabrik, genom brist på färgadt garn, skulle se sin bane, och förfalla till intet, som visserligen sker därest höglofl. Kommersekollegiets utslag finge äga bestånd; ej att förtiga det min lin- och hampaplantering till 140 å 150 lipspund årligen skulle blifva en fruktlös möda: där liksväl mitt exempel meddelst denna högst nyttiga plantering, redan bringat större delen af omkringliggande allmoge till den ifrigaste efterföljd; äfvensom allmogens barn ja också den yngre hopen af hustrur lära och öfva sig så märkligen i all slags väfnader vid min fabrik, att nästan öfverallt allmogen och ståndspersonerne finnas klädda i vackra hemväfda bomulls-, ylle-och linnetyger, utom en anseelig mängd däraf och alla slags drällar, som föras omkring landet och på andra orter, både utom och inom riket försäljas. Således allernådigste Konung, där min underdånigaste anhållan tages i sin rätta mening, som är att endast för min fabriks nödvändiga behof få inrätta färgeriet, så synes oförgripeligen, att höglofl. kommersekollegium så mycket mindre skäl haft, att min begäran afslå, som hvar och en eders kongl. Majestäts undersåte är allernådigste tillåtit, att plantera lin och hampa, bereda den, såväl som alla ullsorter, till väfnader och dessa persedlar färga på hvad sätt som helst dem lyster, antingen lin och ullen, garnet eller själfva väfnaden, ty såvida jag icke tänker eller vill betjäna landet och allmogen med färgning, än mindre någon stadsbo, kan detta mitt tillärnade färgeri icke rimligen vara någon stadsfärgare till intrång eller förfång. Höglofl. commercekollegium medgiver uti sitt underdåniga betänkande, att jag, ostridigt såsom adelsman äger rättighet idka färgeri, men att sådant bör ske i staden. Häremot är ju det skälet långt viktigare: att såvida jag, staden till förfång, icke annorlunda vill idka färgeri, än för egen eller enskild räkning, som förberört är, och det blifvit at Högbe:te Kollegium mig förunnad så skulle jag visserligen därigenom icke allenast stängas ifrån den så kallade ostridiga rättigheten såsom adelsman utan ock därutöfver mig vara betagen den allmänna förmån, som allmogen i gemen är tillagd, att själf få förädla sina produkter, så äfven från denna ort resa hela riket omkring att föröyttra och handla. Fördenskull och enär Eders Kongl. Maj:t tackes allernådigst öfverväga dessa med de förr andragne skälen, så allerunderdånigst hoppas och bönfaller jag om ändring uti Högloft. Commersekollegiets utslag, samt att Eders Kongl. Majestät allernådigst tackes, till frälsning för min fabriks undergång, förunna mig den om förmälte färgeri friheten, på garn allena, så hoppas jag kunna visa, det mitt offer af möda och egendom på fabriken anläggande skall mera gagna riket och det allmänna, än flera i städerna, på Eders Kongl. Majestäts allt för dryga kostnad, anlagda fabriksinrättningar. Under afvaktande allernådigaste bön-

hörelse med allra djupaste undersåtlig vörnad och trohetsnit till dösstunden framhärdar.

Stormäktigste Allernådigste Konung Eders Kongl. Majestäts allerunderdånigste och troppliktigaste undersåte och tjänare.

John Fredr. Björnberg.

Avgörande vid handläggningen av denna skrivelse blev hänvisningen till adelsmäns rätt att inrätta anläggningar, som utnyttjar egna skogs- och vattentillgångar. Redan den 28.7 1779 kom konungens tillstånd att inrätta ett färgeri för vävnadsfabrikens eget behov.

INGEN VERKLIG FABRIKSÖREELSE

Märkligt nog saknas Ginkalunda helt i kommerskollegiets fortlöpande registreringar av fabriksprivilegier. Där finns heller icke de sedvanliga rapporterna om tillverkningsciffror, som alla fabriksföretag var skyldiga att inleverera. I de femåriga landshövdingberättelserna över läget inom näringslivet inom länet letar man även förgäves efter uppgifter om Ginkalunda.

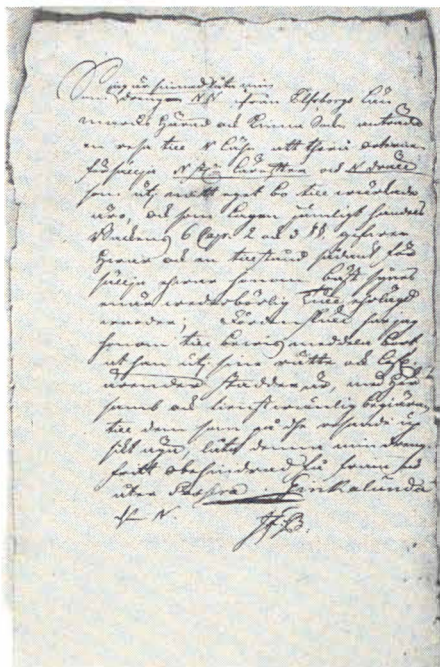
De många "arbetande händerna" i skrivelsen är säkerligen icke att fatta som verkliga fabriksarbetare. Spinning och vävning bedrevs i själva verket även fortsättningsvis som hemarbete.

Detta erkändes klart av svärsonen Anagrius, när han år 1791 i en skrivelse till kammarkollegiet med ansökan om att bli befriad från privilegiet och därpå baserad s.k. privatavgift öppet vidgick,, att avsikten aldrig varit att bedriva fabriksmässig tillverkning av vävnader. Privilegiet hade emellertid ansetts som en nödvändighet för att sedan kunna begära tillstånd för anläggning av det färgeri, som behövdes för att framgångsrikt driva förläggarrörelsen. Sannfärdigheten i Anagrius skrivelse bevitnades av Anders Persson i Stämmemad och andra betrodda sockenbor.

I mantalslängden för 1780 finns under Ginkalunda angivet en linnefabrik, dock med endast en arbetare, Lars Bergman. Troligen är detta samme Bergman, som enligt 1763 års dombok två år tidigare undergått linvävarutbildning i Vadstena.

På initiativ av den stora riksdagsmannen Josef Hansson i Mossebo tilldelades Bergman efter genomgången kurs en ny vävstol. Bergman lovade vid häradstinget att använda denna för allmogens utbildning. Det är säkerligen Bergman som är skrivelsens "mästare", vars uppgift dock närmast torde ha varit "att lära och öva allmogens barn och hustrur".

Kanske JFB ursprungligen hade tanken att med Bergmans hjälp koncentrera tillverkningen på linneväv med inslag av bomull, som han varit så mån om att få med i privilegiet. Kanske har man sedan icke lyckats härmed. Belägg finns redan från 1760-talet på inköp av bomull men i jämförelsevis små kvantiteter. Alltnog, år 1782 fanns i mantalslängden inte längre någon fabriksanställd registrerad, blott gårdens drängar och pigor i ungefär samma antal som före 1779. Bergman hade uppenbarligen slutat.

"Som iag är sinnad låta min dreng N N från Efsborgs län Marks harad och Kinna socken antråda en resa till N lähn att therå orterne försällja N st:n lärofter och N dräll som utj mitt eget bo tillvärkade äro, och som lagen jämlikt handelsbalkens 6 Cap 2 och 3§ gifver för hvar ock en tillstånd sådant försällja ehvar honom bäst synes enär vederbörlig tull ehrläggd varder. För den skull har jag honom till bevis meddelat bort at han utj sin rätt ock lagt ärender stadder är med hörsamb ock tienstvänlig begiäran till dem som på dhe resande upsikt äga, låta denna min dreng fritt obehindrad få fram och åter passera.

Ginkalunda den N

J.F.B."

Formulär använt av J.F.B. för respass till handelsdrängar.

OMFATTANDE FÖRLÄGGARRÖRELSE

Bland de Mannerfeltiska handlingarna i krigsarkivet finns även några dossierer om släkten Björnberg. Ett flertal bevarade brev och notor ger en inblick i verksamheten på Ginkalunda, särskilt inköpen. Försäljningen skedde främst till grossister i Göteborg och Borås, delvis som betalning för råvaror. Även knallar anlätades.

En intressant kladdnota specificerar sändning med drängen Nisse till Göteborg. På baksidan anges i stort sett samma varor, som inlevererade av Måns i Skene, uppenbarligen en lokal samköpare. I båda fallen är priser och belopp utsatta. Prispåslägget, vari transporter och mangling men knappast färgning torde ha ingått, uppgick till 20—35%.

Bland leverantörer redan på 1760-talet märks boråsborgarna Birgitta Borin, Magnus Bäckman och Lars Broman och linfröhandlaren Peter Granberg i Göteborg. Senare skedde inköpen hos Göteborgsgrossisterna Carlström, Urbin, Westerling, Tengberg, Kähre och framför allt hos Olof Hasselroth och Sven Lindström. Flera brev belyser att JFB var en hård inköpare som ofta, sökte pressa priserna. En begäran om rabatt på färg kommenterades vid ett tillfälle av Hasselroth med, att JFB borde reglera sina priser eftersom färgarna i Göteborg vid sina köp på olika håll i Mark måste betala mer för lingarn.

Innan tillkomsten av det egna färgeriet förelåg livliga förbindelser med Ambrosius Butsch, färgare i Borås. Det berättas att vid en tillfällig penningknipa vände sig JFB:s hustru till Butsch, som dock visade sig kallsinnig. Nästa morgon

Göteborg d 29 mars 1783

Brev från Lars Kåhre till J.F.B.

”Välborne herr Capitaine

På den förfrågan som hr Capitaine uti värd skrifvelse av den 20 dennes gjordt i anledning av den oförtjenta eloge som i dagpapper (tidningar) blivit oss tillagdt för det vi inköpt några 1000:de alnar svenska lärfter och dem till Amerika exporterat få vi härmed även svara att vi ännu icke kunna determinera någon ytterligare expedition til nämnde verldsdel utan afbida tidning om sakens förhållande därstädes imedertid hafver vi redan gjort anstalt om några väfvnaders inkiöp genom prästhuset i Berghem och om omständigheterna tillåta oss employera något större quantum af denna articel skall det vara oss ett nöije at befordra afsättningen af H:r Capitains tillverkning hvarom i sådant fall framdeles få äran tilkienna gifva för närvarande är ingen sort indigo til fångst, mer så snart sjöfarten börjat förmoda vi därpå blifva tilgång.

Med högaktning
framhefva vi

Välborne Herr Capitains
Ödmuke tjenare
Lars Kåhre Comp”

när hon serverades kaffe på sängen, låg emellertid den begärda summan under koppen.

I mindre skala bedrev JFB även handel med skinn, som garvades i Borås och hos bönder i Seglora.

EXPORT

För export på USA hade Lars Kåhre i Göteborg beställt 1.000 alnar lärftväv från prästhemmet i Berghem. I brev 1783 erbjöd JFB sina tjänster. Kåhre svarade, att ingen ny affär var aktuell, men han vill gärna ”befordra Björnbergs avsättning”, om stora kvantiteter ånyo skulle komma ifråga. Samtidigt meddelade han, att brist förelåg på indigo och att den ineliggande beställningen därför inte kunde effektueras. Indigo tycks ofta ha varit en bristvara.

En bit in på 1780-talet började JFB känna av ålderskrämpor. På grund av sjukdom kunde han bl. a. ej ställa upp på Brandstorp i Hällestad, Gäsene vid bouppteckningen 1785 efter en svärson, Gabriel Borgenstierna. Bouppteckningen innehöll ett icke obetydligt lager av vävnader och skinn, vilket tyder på en handelsverksamhet, kanske bedriven i samverkan med JFB.

ANAGRIUS

Privilegiet på Ginkalunda överläts till svärsonen sjöofficeren Johan Fredrik Anagrius, som 1784 ingick äktenskap med yngsta dottern Maria Elisabeth. Han var emellertid ingen affärsman och utnyttjade aldrig färgeriet. Verksamheten tyngde snabbt av och efter långa skrivelser med Kammarkollegiet blev privilegiet upphävt 1793. Redan ett år senare dog Anagrius ”mjältsjuk”. Bouppteckningen

slutade på omkring 11.000 Rd, som mätt i dagens penningvärde motsvarar en millionförmögenhet. Boet uppgavs ganska detaljerat. Utrustningen i vävkammar-
aren är överraskande obetydlig — den torde ha övergått till äldsta dottern. Därc-
mot redovisas hästmangel, färgkar och diverse annan färgutrustning placerad i
en särskild lokal.

Maria Elisabeth gifte om sig med häradshövdingen Gabriel Lindeqvist och bo-
satte sig på Näsbyholm i Kind. Bouppteckningen efter henne uppvisade stora
fordringar på olika handelsmän i Ulricehamn och även en mangel, som troligen
medförts från Ginkalunda.

HEDE — ROSENDAHL

Genom en donation av Elisabeth Agnes von Alten Bockom hade år 1717 säteriet
Hede i Kinna tillfallit Göteborgs Hospital. Den arrenderätt på livstid, som inne-
hades av änkefru Örnevinge född Gyllenhaal, övertogs 1765 av JFB för 1.650 da-
ler. Efter olika aktioner, även i riksdagen, utsträcktes besittningsrätten med 40 år
för ytterligare 6.000 daler. Gårdens odlingar inriktades till stor del på lin. Efter
överlåtelsen av Ginkalunda bosatte sig JFB på Hede. Hans maka Juliana Ahle-
hielm, dog något år därefter. Bouppteckningen är icke omfattande. Genom tes-
tamente 1785 hade familjen Anagrius som hemgift och för arv erhållit större de-
len av lösöret på Ginkalunda.

Arrenderätten till Hede överläts till äldsta dottern Ulrica Elonora, Ulla, då
hon 1788 gifte sig med Erik Magnus Mannerfelt. Denne skötte sitt arvegods Ro-
sendahl i Vånga socken och ”pendlade” därifrån för kortare eller längre uppe-
håll till Hede, där Ulla residerade tillsammans med fadern. Med hårda tyglar sva-
rade hon för hushållningen. Detta belyses mycket klart av en bokföring, som be-
varats för ett antal år, där Mannerfelt omväxlande för in poster för de båda gård-
arna och för resornas hästskjutsar och uppehåll på gästivaregårdar.

Brev till ”min söte Mannerfelt” eller ”min söte gubbe” handlade mest om
gårdsbruk och affärer. I ett brev ber hon maken att vid nästa besök passera gäst-
givaren Carl i Ramslätt i Fritsla och meddela, att han kan få köpa vackra lärfter.
I ett annat efterlyser hon knallarna från Ås, som ännu inte synts till.

Av den Mannerfeltska bokföringen framgår att linodlingen och vävnadsaffär-
en var omfattande. Efter Ginkalundafärgeriets upphörande anlätades som färg-
are Langlet i Borås. Betydande väkvantiteter gick regelbundet till Erik Jonsson,
stor gårdfarihandlare och förläggare i Kinna Skattegård. På ett märkligt sätt fun-
gerade denne även som mellanhand i affärer med gästgivaren i Tärby trots att
detta gästgiveri låg nära Rosendahl och att Mannerfelt själv ofta drev in
fordringarna i Tärby. Förmodligen har gästgivaren varit någon slags kommisio-
när gentemot knallarna i Ås härad. Erik Jonsson kanske därvid anlätades mer
som bulvan för att kringgå förbudet för ståndspersoner att driva handel. Detta
förbud som 1792 skärptes genom en ny förordning i förening med Ginkalundap-
rivilegiets upphävande 1793 ryckte undan förutsättningarna för den textila verk-
samheten, som avvecklades de följande åren.

JFB bodde sina sista år på Rosendahl, där han dog 1797. Mannerfelt sålde re-

dan 1797 arrenderätten till Hede till handelsmannen Niclas Grimbeck och prosten Otto Lindberg. Den Björnbergiska epoken i Kinna, kort men intensiv, var därmed avslutad.

DET BJÖRNBERGSKA ARVET

Om JFB är eftermälet, att han var en inbunden natur utrustad med järnvilja. Han höll barn och underlydande i ”hård tukt och herrans förmaning”. Den stränge fadern kallades för ”Lagen” och den milda modern för ”Evangelium”. Hemmets hushållning var enkel.

Vid arvskiftet efter JFB var nästan hela egendomen utskiftad genom testamenten år 1785, 1788 och 1795. Tvärtemot lagens normala bestämmelser erhöll de två systrarna lika arvslott med sonen Nils, som denne med viss reservation accepterade. Omkring Ginkalunda och Hede uppstod emellertid vissa rättstvister mellan syskonen, som dock bilades i en särskild överenskommelse. På Rosendahl dog Magnus Mannerfelt 1807. Vid 49 års ålder stod Ulla Björnberg ensam med sex barn, varav det äldsta 18 och det yngsta 6 år. Liksom på Hede skötte hon gårdsbruket med fast hand, samtidigt som alla barnen fick en gedigen uppfost-
ran. I ett brev från en svåger adresserades hon ”Till Nåden och Rättvisan på Rosendahl”. När hon dog 1840, 82 år gammal noterades om henne att hon ”idogt berett sig tillgångar”.

Namnet Anagrius har levt kvar i den skolfond, som år 1791 donerades till Örby pastorat. Den finansierade den lilla skola, som i början av 1800-talet uppfördes vid Godmannasäte (Bomannasäte)belägen på gränsen mellan Kinna och Örby, med elever huvudsakligen från Örby och med en klockare som skollärare. Tyvärr medverkade fondens existens till att fördröja införandet av ett allmänt system med fasta skolor i stället för den mellan gårdarna ambulering skolundervisningen, vilket beskrivits av Kinnas bygdeforskare Robert Hylander och av C. Jaeger, liksom i en amerikansk reseskildring från 1856.

Den lokala traditionen har föga att förtälja om minnen från den Björnbergiska epoken. Enstaka handlingar finns bevarade i gårdsarkiven i Ginkalunda herrgård och Smedsgård. Det viktigaste källmaterialet utgöres av de Mannerfeltska samlingarna i Krigsarkivet och Borås kommunarkiv, där förre stadsarkivarien Torgny Bondestam upprättat ett utförligt register. Bouppteckningar finns bevarade i Göta Hovrätts arkiv i Jönköping och i Göteborgs landsarkiv.

Även om namnet Björnberg snabbt glömdes i bygden medförde verksamheten på Ginkalunda och Hede ett fortsatt starkt uppsving för hemindustrin i Kinna. Den hastiga avvecklingen av den Björnbergiska verksamheten skapade givetvis möjligheter för aktiva grannar. Det var ingen tillfällighet att flera Ginkalundagårdar, liksom granngårdarna i Stämmemad och i Ryd Nedergård i Seglora blev betydande förläggargårdar.

Ginkalunda säteri övertogs efter diverse transaktioner av Per Hansson i Sprakared Mellangård i Örby — född i Lida i Seglora. Han var stor gårdfarihandlare, som hade affärsförbindelser med JFB. Olof i Hede är ett annat gårdfarihandlarnamn under 1780- och 1790-talen.

SAMKÖPSVERKSAMHET

Mot gällande förordningar anlätades därvid ofta någon gård för varuuppsamling och samköp.

Sådan verksamhet tycks bl.a. ha förekommit i Salgutsered. Vid sommaringet 1761 var t.ex. Anders Bengtsson "den äldre" instämmd för en handelsskuld till avlidne Lars Graf i Borås. I hans bouppteckning år 1772 är upptaget en omfattande vävutrustning och jämförelsevis stora skulder till bl.a. handelsmän i Borås och Halland.

År 1763 var Per Esbiörnsson en annan gårdsägare i Salgutsered — född i Stämmemad II inblandad i ett domsmål. Boråsborgaren Lars Bromans sterbhus instämde honom för borgade handelsvaror, ursprungligen belöpande till 85 daler, varav alltjämt resterade 50.

KINNA MARKNAD

Från 1500-talet finns uppgifter om Kinna som marknadsplats. Den torde dock av myndigheterna ha avlysts för att minska handeln med danskarna. År 1746 ingavs från Marks härad en ansökan om att årligen få avhålla s.k. frimarknader i Kinna och Sätilla, öppna för handelsmän från alla städer. Efter åtskilliga skrivelser och debatter i riksdagen, kom 1755 äntligen ett tillstånd för Kinna i juni och Björketorp i september — Sätilla var tydligen inte tillräckligt centralt. Fortsatta invändningar från Borås, som ville skydda sina enskilda marknader i Borås och Skene, fördröjde ärendet ytterligare. Johan Fredrik Björnberg på Ginkalunda — se särskild artikel — satte ny fart på aktionen bl.a. genom inlägg i riksdagen. I bondeståndets protokoll 1765 hänvisades till tidigare beslut om behov av en "wigare afsättning utav denna, i slöjd och i synnerhet i linnevävnader, utmerkt sunt idoga allmoge".

Glädjen i bygden var stor när de årliga marknaderna kunde inledas år 1766. Den lokala allmogen ålades att utrusta platsen med stängsel, tullhus och arrestlokaler. Marknadshandeln var tullbelagd, en motsvarighet till "lilla tullen" i städerna. Att det ofta gick livligt till på marknadsplatserna omvitnas av rättsprotokollen.

GÅRDFARIHANDLARE, GF

I Marks härad var det endast socknarna närmast söder om Borås som hade någon mer omfattande knalleverksamhet. Bland tidiga gårdfarihandlare, kan nämnas Ambjörn Esbjörnsson i Stämmemad II enligt bouppteckning 1774 och Olof i Hede enligt rättsfall på 1780-talet.

Först från slutet av 1700-talet finns pass- och taxeringslängder tillgängliga över Gf. År 1795 taxerade i Kinna sju bönder för Gf-verksamhet med Erik Jonsson i Skattegården i spetsen. År 1801 hade antalet gått ner till fyra, samtliga dock ganska stora; Norgeknallen Anders Andersson i Horndal, Arvid Hansson i Salgutsered, Per Hansson i Ginkalunda (tidigare i Sprakared Mellängård) och Joen i Arvidsgården.

År 1803 skärptes bestämmelserna för gårdfarihandeln och därefter finns ingen

officellt registrerad Gf i Kinna.

Bomullens genomträngande på 1820-talet medförde ett ökat antal Gf i de nordliga grannsocknarna men icke i Kinna. Där engagerade dock de stora förläggarna handelsdrängar, handelsbetjänter och resehandlare, vilka i viss utsträckning uppträdde som Gf. Gränserna mellan dessa olika kategorier är mycket oklara.

BJÖRNBERG OCH TRE BRÖDER JONSSON

Den linodlings- färgeri och förläggarverksamhet som på Ginkalunda och Hede från 1765 och trettio år framåt bedrevs av Johan Fredrik Björnberg och hans ättlingar fungerade som en utbildningsplats och blev en stark stimulans för bygdens näringsslöjd — se särskild artikel. Man kan därför förmoda, att det icke enbart var kvinnlig fågning som lockade tre bröder Jonsson, Anders, Erik och Andreas, till giftermål i Kinna. De kom från förläggargården Grebbeshult i Sätilla och var systemsöner till storförläggaren och gästgivaren Torkel Torkelsson i Skene, född i Sätilla på Almered Kronogård. Bröderna Jonsson fick stort anseende i trakten. Vid en råvarukris år 1787 erhöll Anders och Erik uppdrag av häradstinget att i Göteborg anskaffa lin för hela bygden.

Äldste brodern Anders Jonsson gifte sig år 1770 med Elin, dotter till Lars Andersson i Storegården och dotterdotter till dennes namne, den kände klockaren Lars Andersson i Herr Jonsgården. De nygifta bosatte sig i denna sistnämnde gård. Deras ättlingar i Herr Jonsgården, Stämmemad I, Skattegården II, Stomslyckan, Salgutsered I och III, Ginkalunda Smedsgård I m.fl. gårdar, har haft en omfattande betydelse som förläggare och förläggarhusstrur.

År 1779 firades dubbelbröllop i Stämmemad II, granngård till Ginkalunda, mellan bröderna Erik och Andreas Jonsson och systrarna Anna och Maria, döttrar till Hans Esbjörnsson. Erik och Anna övertog Stämmemad II men köpte efter ett par år Skattegården I. Efterträdare i Stämmemad blev tredje brodern Andreas och Maria. Andreas dog redan 1784. Andreas Jonssons bouppteckning innehåller diverse fordringar även i Kind och Ås. Troligen hade hans verksamhet påbörjats redan i Grebbeshult och byggts ut med återförsäljning för Ginkalunda. Andreas son, Jon i Storegården, och sonsonen, Elias Jonsson i Hansagården (Södergården), senare i Stomslyckan, bedrev båda förläggarverksamhet. Elias hade börjat som medhjälpare till Sven Erikson i Rättaregården.

DEN FÖRMÖGNE ERIK JONSSON

Erik torde ha varit Ginkalundas störste återförsäljare. År 1798 taxerades han för en inkomst av gårdfarihandel på 600 Rd, vilket är dubbelt mer än någon annan Gf i Marks härad vid denna tid. Han koncentrerade sig efterhand på egen förläggarverksamhet och på jordförvärv och upphörde helt som Gf omkring 1800.

Enligt riksdagsbeslutet infördes förmögenhetsskatt år 1801, vilket ”drabbade” åtta Kinnabor med Erik Jonsson klart i toppen. De övriga var Arvid Hansson Salgutsered I, Erik Håkansson Kinnahult Nedergård, Per Andersson

Arvidsgården, Hans Larsson Ginkalunda Backagård, Per Nilsson Ginkalunda Smedsgård, Jon och Nils båda i Velingstorp Västergård. Listan för 1802 upptog bl.a. Anders Jonson Herr Jonsgården, Per Hansson Ginkalunda Andersgård och Erik Andersson Stämmemad.

År 1802 gjordes för honom i längden en ovanlig extra marginalteckning, ”förmögen”. Ännu högre beskattades bland allmogen i häradet endast Abraham Andersson i Håås, Öxnevalla, stor hästhandlare och förläggare, och två Örbybor; Torkel Torkelsson i Sigården (tidigare förläggare och gästgivare i Skene) och dennes son Anders Torkelsson, förläggare i Deragården.

År 1808 tillämpades delvis nya principer och i Kinna var det endast Erik Jonsson och Per Hansson i Ginkalunda som taxerades för förmögenhet. Den senare hade efter vissa mellantransaktioner inköpt Andersgården, huvudgården i det björnbergska Ginkalunda-imperiet.

Huvuddelen av det stora björnbergska jordinnehavet övertogs emellertid av Erik Jonsson, som blev en av sin tids största jordägare i Mark. Vid Kinna bys storskifte år 1799 antecknades han för $\frac{1}{2}$ mtl Skattegården, $\frac{1}{2}$ av $\frac{3}{8}$ Södergården, $\frac{1}{8}$ Anders Larsgård, $\frac{1}{8}$ Nygården, $\frac{1}{8}$ Backgården, $\frac{1}{2}$ Sanden, $\frac{1}{2}$ av $\frac{1}{4}$ Rättaregården, $\frac{1}{4}$ Olof Markusgården, $\frac{1}{9}$ Krokfotagården.

Därutöver förvärvade han en betydande del av Ginkalunda liksom gårdar utanför Kinna by och utvidgade efterhand ytterligare jordinnehavet. Han dog 1815. Flera ättlingar blev stora förläggare på Sanden och andra gårdar.

STÄMMEAD — MOR KERSTIN

Berömd som förläggargård blev Stämmemad I som behandlas mer i detalj i särskild artikel.

Förläggarverksamhet torde där ha startats av Anders Persson, som kom från Klockaregården i Skephult, tillsammans med äldste sonen Sven, som dog endast 32 år gammal.

År 1800 gifte sig sonen Erik Andersson med Kerstin Andersdotter som efter Eriks död fortsatte gårdens förläggarverksamhet tillsammans med sin andre man Nils Andersson.

Vid denna tid, 1816, infördes importförbud på bomullsvävar, vilket snabbt utnyttjades av Mor Kerstin. Hon uppges ha varit bygdens förste bomullsförläggare.

Sonen Sven Erikson övergick 1825 till egen förläggarverksamhet i Rättaregården och grundade 1834 i Rydboholm utanför Borås, Sveriges första mekaniska bomullsväveri.

ANNA I GINKALUNDA SMEDSGÅRD

Mor Kerstins syster Anna Andersdotter gifte sig år 1795 med Per Nilsson i Stämmemads granngård — Ginkalunda Smedsgård. Per Nilsson var i yngre år handelsdräng hos Johan Fredrik Björnberg på Ginkalunda — ett respass finns bevarat i gårdsarkivet. Han startade egen förläggarverksamhet men dog redan år 1812. Anna, som då hade tre minderåriga barn, tog med kraft hand om såväl

Här Räkning denna binders doten i hönskälden
 Sörsgårdens Linné är betalt 36 p. Jugo
 36 p. 1814, som till bevis dennes
 Deras af: 16 Mars: 1814
 A. Butsch

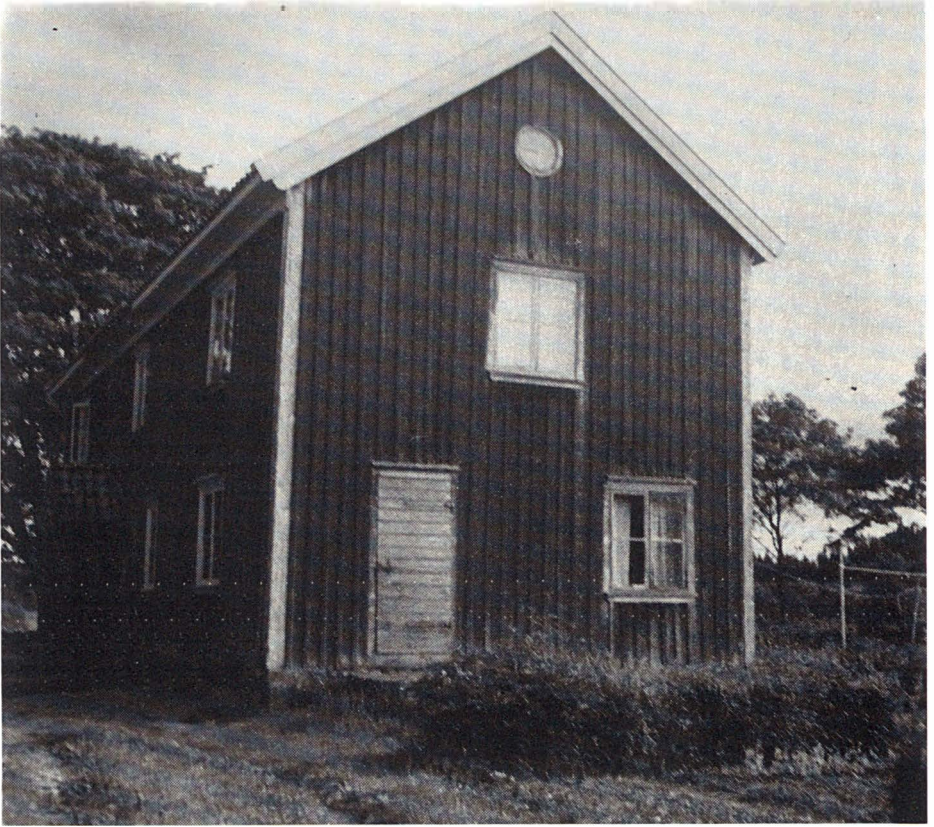
Kvitto från Ambrosius Butsch till Anna Andersdotter 1814.

gårdsbruket som förläggarverksamheten med hjälp av en handelsbetjänt. Färg-
 notor från Butsch i Borås m.m. finns bevarade. Sonen Nils Persson fick tidigt
 hjälpa sin mor. Liksom sin kusin Sven Erikson i Stämmemad började han redan i
 unga år egen förläggarverksamhet vid sidan om moderns.

Omkring 1825 övertog han gårdens hela rörelse. Hans maka, Anna Maria An-
 dersdotter, var en postumt född dotter till en förläggare i Hansgården i Fritsla,
 Anders Andersson, och uppfödd i Säljered Nolgård.

Till Nils Perssons Sörsmågård Klara socken
 betalar jag under te knad
 6. Namn. Er j. från Klara socken nämnde
 dato 6. somma sexstilla åtta riksdaler
 Soale färd felling Riksd. full. valuta
 är bekant till för färdas gånka
 Lunda. dan 9. Februari 1814
 Säljer 6 Rik 36 p Riksmönt
 wetner
 L. P. S.
 L. P. S.
 Johannes Andersson frugården
 torp socken

Sven Persson undertecknade "Med hand i hana". Köparen — en gårdsfarihandlare från Frugården Toarp signerade med initialerna L.P.S.

Ginkalunda Smedsgård; innanför gaveldörren finns alltjämt den gamla lanthandelslokalen i stort sett i oförändrat skick.

Nils Persson utvidgade rörelsen. Han samverkade med andra förläggare (se nedan) och tycks tidvis ha haft egen bod i Skene liksom i Borås. Verksamheten avtog i mitten av 1840-talet. Liksom flertalet förläggare var Nils Persson skrivkunnig. Handelsbetjänten Sven Persson undertecknade däremot endast med signatur. På vissa handlingar står hans namn och därunder HIP, vilket är att uttyda: "med hand i pennan" eller "hållit i pennan" som tydligen förts av någon skrivkunnig. Ibland skrev man "hand i hand".

Åtskilliga reverser vittnar om affärer med knallar i Toarp. Att döma av tillgängliga handlingar uppgick Nils Perssons årsinköp i mitten av 1830-talet till mer än 5.000 Rd.

Sonen Anders Nilsson bedrev lanthandel i förening med viss förläggarverksamhet. Den gamla butiklokalen finns alltjämt kvar med ingång från boningshusets gavel.

TEXTILT HANDELSCENTRUM

Efter bomullens genombrott växte förläggarverksamheten explosivt upp i Kinna under 1820-talet. Ett 20-tal gårdar taxerades för handel år 1830. Kinna jämte

Fritsla och angränsande delar av Örby och Seglora blev därigenom Sjuhäradsbygdens förläggarcentrum, som under ett par årtionden tog loven även av Borås som textil handelsplats.

Lagerbodar inrättades i många gårdar — i Rättaregården hos Sven Erikson i en särskild byggnad om $38\frac{1}{4} \times 8\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{4}$ fot. I bl.a. Ännagården hos Håkan Börjesson och i Stomslyckan hos Anders Jonsson, var de försedda med särskilda kontorsrum — allt enligt detaljerade beskrivningar uppgjorda i samband med förslag till laga skifte år 1832.

FÄRGERIER

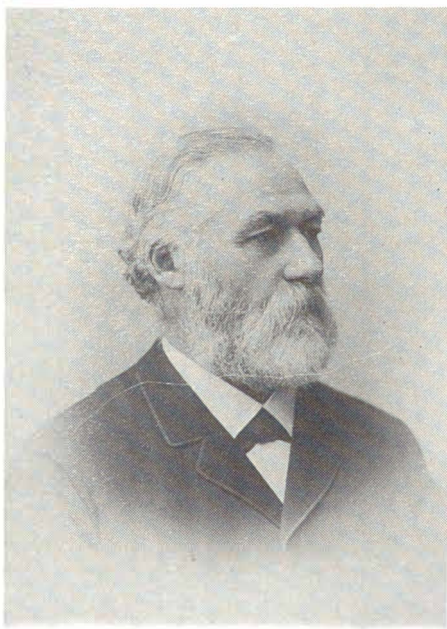
För garnfärgning liksom för mangling, färgning och tryckning av de vävda tygerna anlätade förläggarna anläggningar i Borås, Göteborg och i mindre utsträckning kuststäderna i Halland. Först med den ökade näringsfriheten på 1840-talet blev det fritt fram för färgerier på landsbygden. Under kortare perioder i mitten av 1800-talet drevs i Kinna färgerirörelse i Salgutsered och Velingstorp. Verksamheterna var dock helt obetydliga. Kinnas förläggare samverkade intimt med färgerierna Lydde och Haga i Örby, Basterås och Rosendal (med anknytningar till Hansagården och Ramslätts Västergård) i Fritsla och med Ryd Övergård i Seglora.

STORFÖRLÄGGARE

Anders Eriksson, en son till Erik Jonsson i Skattegården, gifte sig 1804 med en

J.J. Packendorff, grundare av Lyddes färgeri och Jacquardfabrik med maka Fredrika Schlichting.

Wilhelm Schlichting, färgmästare i Lydde. Flyttade till Haga och senare till Hagalund i Fritsla.

dotter till storbonden Jöns Jönsson i Assberg Nilsagården, i Örby. Från sin fader inlöste han gården Sanden. Så småningom övertog han helt förläggarrörelsen som efterhand kompletterades med en omfattande låneverksamhet. Han torde ha varit bygdens störste "bankir". I häradsrättens s.k. stämmningslista är han och Anders Gullbransson i Istorp de vanligast förekommande fordringsägarna. Han förblev fortlöpande fram till 1825 den som taxerades högst i Kinna för handelsverksamhet.

År 1821 handelstaxerades i Kinna i övrigt endast Johannes Andersson i Apelhult (senare i Olsagården, gift med den berömda Olsa-Marja), Erik Nilsson i Skattegården II (född i Backgården) och Nils Andersson i Stämmemad.

År 1825 hade flera storförläggare tillkommit. Störst i Kinna var då Andreas Andersson d.ä. i Salgutsered I (bror till Mor Kerstin), tätt följd av Sven Erikson, Rättaregården. Alltjämnt var dock några handelsmän utanför Kinna högre taxerade med Anders Gullbransson i Stora Kärret, Istorp, långt över alla andra.

År 1830 hade Sven Erikson i Rättaregården den klart högsta handelstaxeringen i Kinna, och år 1833 låg han dubbelt så högt som någon annan i Marks härad. Sven Erikson, som hade ett flertal underförläggare, torde vid denna tid ha sysselsatt ca 1500 hemarbetare. Anders Andersson i Salgutsered III hade vid denna tidpunkt passerat grannställets Andreas Andersson d.ä.

I början av 1840-talet var det i stort samma förläggargårdar i toppen av "taxeringsligan". Sven Andersson från knallesocknen Äspered hade då hand om förläggarverksamheten på Sanden efter gifte med Anders Erikssons dotter Anna. Han hade tidigare varit en värdefull förste man på Rättaregården, särskilt sedan Sven Erikson från 1834 alltmer ägnade sig åt fabriksverksamhet i Rydboholm. Sven Andersson blev så småningom den genom tiderna störste vävnadsförläggaren, med tidvis 2.000 hemarbetare. Han kallades populärt "Kungen i Mark".

KONKURRENS OCH SAMVERKAN

Konkurrensen förläggare emellan var hård samtidigt som de många närliggande gårdarna stödde varandra. Knallarna liksom handelsmän från Borås, Ulricehamn, Göteborg och senare även Stockholm och andra avlägsna orter reste till Häggåns dalgång, där de många förläggargårdarna skapade bekväma möjligheter till allsidiga uppköp. Detta belyses klart i en amerikansk reseskildring år 1856, där det bl. a. berättas hur storköparna tillhandahölls hästskjuts från plats till plats.

En direkt samverkan etablerades ofta t.ex. för att ordna gemensamma transporter främst av råvaror. Gårdsarkivet i Ginkalunda Smedsgård innehåller många leveranshandlingar som visar att Anna Andersdotter och Nils Persson stundom fungerade som en sorts underförläggare till släktingarna Sven Erikson i Rättaregården och Jon Andersson i Herr Jonsgården, samtidigt som han själv i sin tur bistods av Lars Bengtsson i Remmen. Han samverkade vidare med Anders Andreasson i Smedsgården II och dennes son Johannes (senare i Skattegården) liksom med svärsonen/svågern Nils Eriksson i Vellingstorp (senare i Kråkebacka), med Johannes Andersson i Apelhult (senare i Olsagården), med

Anders Olofsson i Stommen och ytterligare några grannar.

MÅNGA FÖRLÄGGARGÅRDAR

Mycket skulle kunna sägas om viktiga här, icke omnämnda förläggargårdar såsom Furubäck, Kinnabacka, Horndal, Kinnahult, Velingstorp m.fl. Deras storhetsperiod inföll emellertid när Kinna redan blivit ett väletablerat förläggarcentrum och har därför förbigåtts här. Av samma skäl har här icke berörts hur flera av förläggargårdarna efterhand övergick till fabriksverksamhet.

Intressanta inblickar i åtskilliga förläggargårdar lämnas i Hylanders Kinna-bok. I Halvdan Anderssons stora bildverk om Kinna finns foton av många förläggare och deras gårdar. I en särskild artikel berättar Gustav Larsson om Velingstorp Mellangård, den förläggargård, som omkring 1870, näst Sanden, torde ha varit störst i bygden.

VÄVNADSFÖRLÄGGARNA PÅ 1830-talet

Så länge vävnadsslöjden var baserad på lin och ull, som åtminstone till en del producerades lokalt, kunde många av gårdarna själva klara sin råvaruförsörjning. Den snabba expansionen för den importerade bomullen under 1820-talet skapade behov av mellanhänder på ett helt annat sätt än tidigare. Kapitalstarka bönder tog hand om inköpen och lämnade ut råvaran mestadels i form av fabriksspunnet garn till traktens hemarbetare mot en legolön. De fungerade som förläggare och distribuerade de färdiga vävnaderna genom gårdfarihandeln och städernas grossister.

Antalet vävnadsförläggare vid denna tid har av Otto Mannerfelt, Björn Sterner och andra forskare uppgivits till 20 å 30. Antalet torde emellertid varit dubbelt så stort. Detta framgår bl.a. av två skrivelser som med några månaders mellanrum undertecknades av förläggare.

Efter det att C.G. Rydin år 1828 erhållit etableringstillstånd fanns i Borås 5 färgerier. Dessa förenade sig i en aktion mot en ansökan av färgargesällen Casper Bäck. I en första omgång vann man föga gehör för sina protester i Borås magistrat. Då lyckades emellertid färgarna få stöd från ett oväntat håll. Icke mindre än 21 vävnadsförläggare i bygden ställde sig år 1832 bakom en skrivelse, där man deklarerade att något behov inte förelåg av fler färgare. Då tidigare klagomål ofta rests mot boråsarnas monopolställning, är detta något överraskande. Ur protokollen kan emellertid utläsas att den mäktige färgaren Ambrosius Butsch, som bl.a. ägde gårdar i Fritsla, varit den drivande kraften i aktionen och tydligen åkt runt till sina kunder och fått dem att signera skrivelsen. Denna skrivelse finns bevarad bland Kommerskollegiets handlingar i Riksarkivet och är omnämnd av Nils Forssell i bokverket Borås Stads historia. Det förbigick emellertid Forssell, att de sista handlingarna i denna dossier berör ett helt annat ärende, som tydligen blivit samtidigt handlagt av kollegiet.

På uppdrag av 32 bomullsförläggare hade kronofogden i Mark i början av år 1833 iordningställt en skrivelse ställd till Konungen. Bomullsslöjdens helt avgörande betydelse för befolkningens försörjning belystes mot bakgrund av de hårda

betingelserna för bygdens jordbruk. De 32 bomullsförläggarna sysselsatte 4.000 vuxna och därutöver ett stort antal minderåriga. Hela denna sysselsättning äventyrades av en livlig smuggeltrafik från Danmark. Av andra uppgifter att döma, gick denna smuggling främst över Onsala med bl.a. gårdfarihandlare i Kind som vidaredistributörer. Av de 21 undertecknarna 1832 deltog 14 även 1833. De resterande sju arbetade kanske främst med lin och ull.

KINNA

Inte mindre än 16 av bomullsförläggarna hörde hemma i Kinna: Anders Eriksson Sanden, Sven Eriksson Rättaregården, Håkan Börjesson Ännagården, Anders Andersson och Andreas Andersson d.ä. båda i Salgutsered, Anders Larsson * Furubäck, Jon Andersson Herr Jongsgården, Nils Andersson Stämmemad, Per Jönsson Andersgården, Andreas Anderson Klockaregården, Anders Olofsson Stommen, Nils Persson Ginkalunda Smedsgård, Jon Johansson Storegården, Anders Jonsson Stomslyckan, Nils och Anders Eriksson Vellingstorp Mellangård.

FRITSLA

Bland fritslaförläggarna, nio till antal, återfanns 1833 Andreas Johansson, * Rike Bengtsgården, Håkan Andersson * Kronogårde, Håkan Johansson * Aratorp Östergård, Olaus Johansson * och Elias Larsson * Hansagården, Sven Hansson * Berget, Lars Andreasson och Johannes Svensson * Andersgården och Johannes Eriksson Skyttegården. Utöver de förkryssade deltog från Fritsla år 1832 även Magnus Larsson Stommen.

SEGLORA-SKEPHULT-KINNARUMMA

Från Seglora deltog Anders Persson i Seglared (senare Säljered) och från Skephult Johannes Eriksson och Anders Svensson * Borghult Nedergården och Sven Larsson * Övergården.

År 1832 signerade i Seglora även Johannes Andersson Årbo, Anders Johannes Bogryd och Carl Andersson Heden (Calle på Hejan); i Skephult Carl Andersson Hunnaryd (Dalen); i Kinnarumma Johannes Larsson Krokstorp.

BERGHEM-KATTUNGA

Berghem representerades 1833 av Lars Andersson, Hulatorp, Anders Andersson * Per Olofsgården; Kattunga (Surteby) av Johannes Torkelsson Lönebo.

Storförläggaren Sven Öjersson i Olofsgården Berghem hade dött redan 1828 och fick där ingen efterträdare.

ÖRBY

Gustaf Håkansson Skene Bengtsgård, son till den några år tidigare avlidne storförläggaren Håkan Andersson i Bosgården Horred, deltog 1832. Han är enda namnet från Örby, vilket något överraskar. Anders Bengtsson på Sprakared Mellangård avled just 1833. Man saknar Olsagården, där Maria Andersdotter, Olsa*) kryss markerar att vederbörande även var undertecknare 1832. Några uppenbart felaktiga gårdsangivelser i skrivelserna har här korrigerats.

Marja, framgångsrikt fortsatte den verksamhet, som den 1828 avlidne Johannes Andersson några år tidigare överflyttat från Apelhult i Kinna (se härom i annan artikel).

Den tidigare icke obetydliga förläggarverksamheten vid Skene gästgivaregård upphörde med Anders Almkvists död 1827. Änkan Katarina Högberg fortsatte emellertid med viss verksamhet i Skene Bockagård fram till sin död 1836. Även i Haby Skåkagård bedrevs förläggareverksamhet av Börje Andersson, vars son Lars Börjesson blev Örby genom tiderna störste förläggare. I Örby fanns vid denna tid ytterligare några mindre förläggare. De välkända verksamheterna i Kronäng, Källäng, Risäng och Haga tillkom emellertid först ett tiotal år senare.

SÖDRA OCH SYDVÄSTRA MARK

Bland undertecknarna saknar man sådana storförläggare som Anders Gullbransson i Stora Kärret Istorp, Anders Abrahamsson Håås Öxnevala, Bengt Bengtsson Bosgården Horred. Förläggarverksamhet bedrevs också av Olof Larsson Senås Surteby, C.G. Torell i Övre Rud Tostared och några mindre förläggare.

50—60 VÄVNADSFÖRLÄGGARE

De båda skrivelserna hade totalt 39 undertecknare. Gör vi tillägg för de förläggare i Mark, som enligt ovan inte deltog i aktionerna kan antalet uppskattas till över 50. Härtill kommer vadmalsförläggare i Kind och ett antal stora gårdsfarihandlare, som bedrev viss förläggarverksamhet i knallesocknarna.

Antalet vävnadsförläggare i Sjuhärad i början av 1830-talet uppgick sålunda till över 60. Detta var emellertid en toppsiffra. Efter 1835 kom ett par krisår, som bl.a. resulterade i konkurser. Det var främst småförläggare, som föll bort medan storförläggarna blev ännu större. Ännu 1847, det första år som kronofogden i sin näringslivsrapport förtecknade förläggarna uppgick dock antalet enbart i Mark till 42.

SKRIVELSERNAS VIDARE ÖDEN

Hur gick det då med de båda skrivelserna? Casper Bäck fick sitt tillstånd och kom snabbt igång med ett färgeri.

Bomullsförläggarnas skrivelse blev remitterad till landshövdingen, som i sin tur vände sig till den ledande förläggaren, Sven Erikson i Rättaregården, för ett yttrande. Denne inlämnade en ganska fyllig redogörelse för bygdens bomullsvävning och kom med åtskilliga förslag till lämpliga åtgärder från myndigheterna sida på tullområdet m.m. Alltsammans avslogs emellertid under hänvisning till att importkontrollen redan skärpts i samband med de karantänbestämmelser, som införts mot den ute i Europa grasserande koleran. Denna farsot gick ganska hårt fram i Örby medan Sven Eriksons syster Anna, gift med Anders Andersson i Salgutsered, var ett av de få offren i Kinna enligt vad Halvdan Arvidsson utrett.

Casper och Charlotta Bäck.

Magnus Johansson, Källäng.

Ellika Nilsson, född i Stämmemad.

Även om de båda skrivelsernas innehåll blev utan effekt och snabbt var glömda av sin samtid, så utgör de för eftervärlden de kanske värdefullaste dokumenten över vävnadsslöjdens ledare i Mark under bomullens genombrottsperiod.

FÖRLÄGGARKARTELL

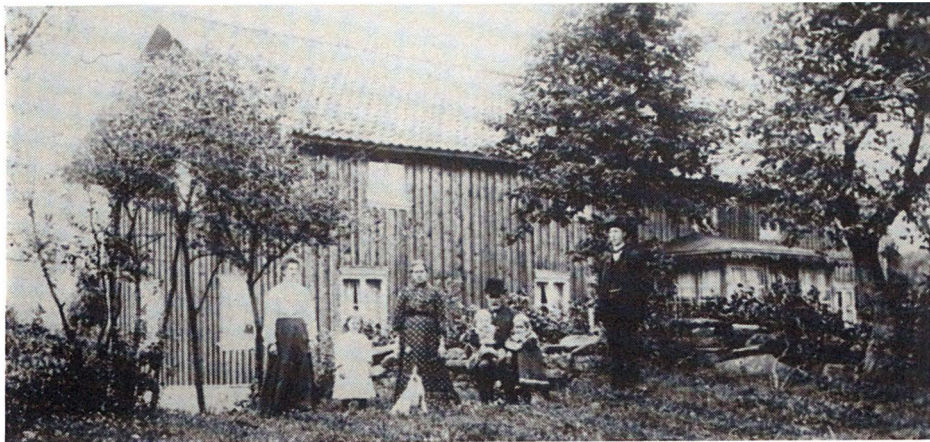
Skrivelserna är ett uttryck för en begynnande "politisk" samverkan förläggarna emellan. Så småningom skapade storförläggarna en mer organiserad samverkan, där Magnus Johansson, förläggare och fabrikör i Källäng, Örby — Sven Eriksons svåger — tycks ha varit "generalsekreterare". Man förberedde uppaktningar av riksdagsmän och myndigheter, man diskuterade priser och hemarbetarnas löner — en slags tidig arbetsgivarkartell — men även åtgärder för att genom utbildning och nya initiativ råda bot på uppstående sociala problem. Enligt Otto Mannerfelt skall protokollen från sammanträdena ha blivit arkiverade på Borås Handelskammare. Där känner man dock inte till dem. Var kan de finnas?

STRÖMMARED EN SLÄKTGÅRD MED FÖRLÄGGARTRADITIONER

I Istorp vid Lillån, nära gränsen mot Kungsäter och ej långt från den vackra sjön Fävren, ligger Strömmared. I gamla tider var Strömmared en liten by med Östergården, Västergården och Mellangården, samtliga med flera gårdsställen, torp och backstugor m.m.

Under Istorps hemindustriella storhetsperiod före bomullens genombrott be-drevs i en av Mellangårdarna en ganska omfattande förläggarverksamhet.

Sedan 1600-talet har denna gård gått i arv i samma släkt och brukas idag av Hilding och Karl Larsson. En tredje broder, Gösta, bor i granngården, Torse Oset. I brödernas ägo finns en mängd gamla handlingar och även diverse reseut-

”Gamla huset” i Strömmared Mellangård numera rivet.

Gammal bänkadyna, tillverkad i s.k. opphämta, ullinplock i grönt, rött och rosa. Fylld med hör (lin). Nu på gården Torse Oset.

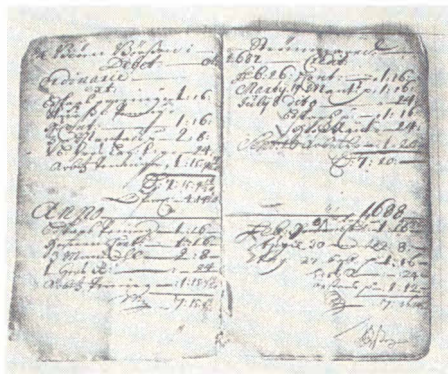
rustning från vävnadsförläggarpå perioden m.m. som bevaras med stor omsorg. Av handlingarna kan utläsas att Karl Larssons barnbarn är 10:e generationen efter den äldste kände anfadern.

Där finns tre gamla s.k. sylfveböcker eller solvböcker med omsorgsfullt ritade mönsterblad. En av dessa är daterad 1788.

Agronomen Andreas Barchaeus skrev 1773 en reseberättelse från Halland med den tidstypiska detaljrikedom om natur och hushållning som vi känner från Liné. Han belyser hur västgötar fungerade som förläggare och gårdsfarihandlare för den halländska allmogens näringslöjd.

Barchaeus besökte bland annat Lars Andersson i Tolf Andersgården i Tofta (jfr artikeln Legendfloran). Lars hustru hade i trakten infört drällvävning ”ty hon var född och uppfostrad i Mark”.

I samband med efterforskningar i Göteborgs landsarkiv bland gamla boupp-teckningar i Marks härad dök av en slump namnet Lars Andersson i Tolfsgården

Skatteavräkningsbok—blad från åren 1687 och 1688. Biörn Börsson betalade bl.a. boskaps- och mantalspenning, hemmanscontribution, häradsränta och arbetspenning för Öresten.

Börje Anderssons plånbok.

upp. Han deltog vid bouppteckningen år 1763 efter Börje Andersson i Strömmared, såsom varande gift med dennes dotter Karin. Det var alltså Karin Börjesdotter från Strömmared, som lärt ut drällvävningen i Torpa socken.

Gamla nötta avräkningsböcker, i vilka kronobefallningsmannen kvitterade skatten, visar att Börje Anderssons morfar Björn Börsson överlät gården omkring 1690 till sin svärson Anders Larsson, som torde ha dött omkring 1710. Börje Andersson tillträdde gården omkring 1722, då han gifte sig med Berta Carlsdotter i Stora Kulla. Börje var i många avseenden före sin tid. Han gav två av sönerna högre skolutbildning i Lund. I ett testamente gjordes för Carl och Anders Strömberg avdrag i arvslotterna för utbildningskostnaderna. Bröderna studerade i Lund. Carl blev komminister i Lundby.

Bouppteckningen efter Börje Andersson år 1763 slutade på en för sin tid jämförelsevis stor summa 1.242:— RD varav i fordringar 877:—. Troligt är därför att affärsverksamhet bedrivits. Timmer- och/eller vävnadsaffärer ligger närmast till hands att tänka sig.

Av sonen Anders Börjessons bouppteckning år 1792 framgår att han varit vävnadsförläggare, dock troligen ej i någon större skala. Hans änka Edila Jonsdotter var syster till Börje Jonsson på Stora Källeberg. Två döttrar gifte sig på Stora Källeberg. Även senare har dessa gårdars öden länkats samman genom giften.

Under nästföljande generation fick förläggarverksamheten ökad omfattning. Börje Andersson, född 1768, hade affärsförbindelser bl.a. med gästgivaren och vävnadsförläggaren Anders Almqvist i Skene. Börje befann sig ofta på resor bl.a. för råvaruinköp och vävförsäljning i Göteborg och Borås. En dag år 1816 återkom häst och vagn till Strömmared utan husbonden med ett brev från gästgivaren Lars Håkansson i Ramslätt, Fritsla.

Brevet förtalte att Börje efter marknadsbesök i Borås hade anlant till Ramslätt. Under kvällen kände han sig illamående och hade sedan avlidit under natten. Med vagnen följde hans färdutrustning, som till stora delar alltjämt finns

Lars Börjesson.

Edla Andersdotter Börjesson.

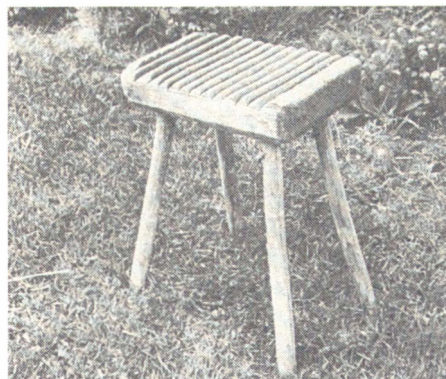
kvar i Strömmared.

Intressant är ett bläckhorn vars fot kunde skruvas av och användas som sandströare för att torka upp bläcket.

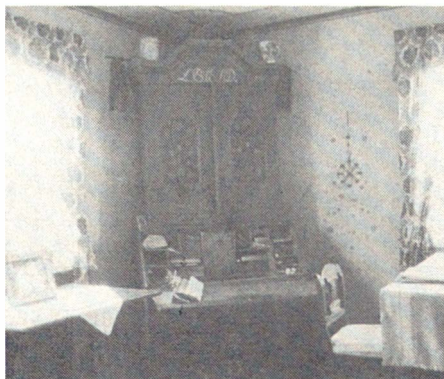
Änkan Ingrid Börjesdotter var född i förläggargården Byslätt. Hon var 20 år yngre än maken och vid dennes dödsfall endast 30 år. En kort tid bodde hon i en "undantagsstuga" men gifte snart om sig med Abraham Börjesson i Håås.

Strömmared övertogs av den dödes broder Lars Andersson och senare av sonen Lars Börjesson. Denne bedrev förläggarverksamhet. Från hans tid finns några bokföringsböcker, som belyser verksamheten.

Lin lämnades bland annat i stora kvantiteter för spinning och vävning hos Jo-

"Volkepall" använd för vadmalsvalkning på Strömmared, troligen från mitten av 1800-talet.

Skåp från Lars Börjessons tid.

hannes Casparsson i Bösteshult, Fagered i Halland. I byte erhöills aska som bl.a. torde ha använts för linblekning.

Lars Börjesson var en stridens man. Känd är hans långa strid kring en vattenreglering av Fävren och Lillån, varvid han kärvt avspisade även den mäktige landshövdingen Erik Sparre. Vid ett besök för att uppnå en lösning i konflikten fick denne ge sig till tåls tills Lars hade "mätt färdigt".

Förläggarverksamheten avtog under 1860-talet. I Strömmared skedde dock fortfarande vävning men endast i form av underleveranser dels till Rusagården, som tidigare vävt för Strömmared och dels till Johannes Johansson i Stora Källeberg, som trots den allt hårdare fabrikskonkurrensen förmådde bygga upp en omfattande förläggarverksamhet under 1800-talets sista decennier.

BOSGÅRDEN — GAMMAL FÖRLÄGGARGÅRD I HORRED

Brukings- och sedan äganderätten till Bosgården I har ärvts inom samma släkt åtminstone sedan mitten av 1600-talet. Barnen till nuvarande ägaren Hans Källmark, född på Källäng i Örby, är nionde generationen efter Jöns i Bosgården, som dog 1693. Ett gårdsarkiv finns bevarat. Däri finns handlingar ända från slutet av 1600-talet.

Nils Jönsson övertog gården efter sin far Jöns. Nils var en stridens man. Först efter att ha blivit stämd av syskonen för att ha tillgodogjort sig för stora förmåner i arvsskiftet ingicks en förlikning. Hustrun Martha Nilsdotter separerade senare från honom och bosatte sig i Hulatorp — något mycket ovanligt vid denna tid. Släkten i övrigt tog härvid parti för Nils i den rättstvist han förde mot Martha för de silverföremål hon tagit med sig.

Redan på 1690-talet finns handlingar, som belyser att Nils haft icke obetydliga lärftaffärer med boråsare. Han blev instämd för att ej ha betalt stämpelavgifter.

Gårdsägaren, Greta Forat i Källingby, vars make avlidit med stora skulder, lånade år 1700 pengar av sina tre skattebönder i Bosgården. Penningtransaktionerna förmedlades av knallarna Sven Svensson och C.E. Ekberg, som förmodligen samtidigt köpte upp lärft. Allt talar för att Nils Jönsson bedrev vissa samköps- eller förläggarverksamhet. Sonen Bengt Nilsson tillträdde omkring 1740 och dog 25 år senare. Bouppteckningen 1765: 409 tillhörde de större vid denna tid, 1.600 daler, varav en fjärdedel i fordringar i trakten.

När sonen Jöns Bengtsson dog, 1793:843, fanns i boet 4 spinnrockar och ett mindre vävnadslager.

Den textila verksamheten fick en kraftig utveckling under sonen Bengt Jönsson. Han tycks ha haft en god hjälp av modern Botilda Andersdotter, som dog 1800, och av makan Anna Britta Bengtsdotter efter gifte år 1798.

Affärsförbindelser förelåg, enligt rättegångshandlingar, med bröderna Jonas och Peter Molander. Dessa var bosatta i Kinnarumma Klockaregård men torde samtidigt ha varit borgare i Borås. I en sorts kontojournal finns bl.a. en notering "Abraham i Håås betalar om jul".

Jöns Bengtsson avled 1811, efter ett par års sjukdom. Bouppteckningen inne-

håll ett vävnadslager på 100 RD. Fordringar förelåg bl.a. på Carl Sjöbom, handelsman i Borås och Jonas Andersson i Blåshult, Skephult, en stor gårdfarihandlare, som omkring 1800 övergick till förläggarverksamhet.

Änkan Anna Britta, som upprätthållit vävnadsaffärerna under mannens sjukdom, gifte efter en tid om sig med Håkan Andersson. Denne var bror till nyss nämnde Abraham i Håås. Håkan hade varit gift först i Hjorttorp Hede och där efter i Skene Bengtsgård. Han var etablerad förläggare innan han kom till Bosgården. Den sammanslagna verksamheten fick där sedan stor omfattning.

Håkan Anderssons bouppteckning 1828: 347 var en av de största i Mark under 1820-talet. Den slutade på 16.000 RD. Fordringarna bl.a. på fadern Anders Abrahamsson i Håås och åtskilliga gårdfarihandlare i Toarp m.m. uppgick sammanlagt till 4.400. I boet fanns även ett stort vävnadslager uppgående till 485 RD, mest i linne men även en del bomull.

Verksamheten övertogs till en början gemensamt av styvsönerna Jöns och Bengt Bengtsson. Den senare torde ha utlöst brodern i samband med gifte med Edela Eriksdotter, dotter till Mor Kerstin i Stämmemad. Bosgården var vid denna tid inte föremål för handelstaxering. Tänkbart är att Bengt fungerat som underförläggare åt svågern Sven Erikson i Rättaregården Kinna. Efter ett antal år skapade han emellertid en egen omfattande verksamhet. Bosgården blev känd för högklassiga linnevävar.

Förutom i Bosgården bedrevs förläggarverksamhet i Horred tidvis även i Vasse Västergård och Mellangård. I sen tid när hemindustrin kraftigt reducerats längre norrut, blev Horred ett ledande förläggarcentrum, även med viss fabriksverksamhet. Främste exponenten härför är Ekelund och Essepe, alltjämt aktiva i branschen. En utställning i Borås Museums regi 1979 belyste på ett intressant sätt ut-

Edela, Sven Erikssons syster gift med Bengt Bengtsson.

vecklingen i detta företag, som har traditioner från den fabrik som S.A. Ekelund grundade i Kinnabacka på 1860-talet.

EN STORFÖRLÄGGARE PÅ 1820-TALET — ANDERS GULLBRANSSON I ISTORP.

År 1828 dog på St Kärret i Istorp Britta Elisabeth Lysell, dotter till fältväbeln Gudmund Lysell, Vik i Öxnevalle, sondotter till den kände prosten i Kungsäter Johan Gudmund Lysell. Dottern Sara Maria var gift med Herrman Dietloff von Segebaden. Boets inventarium uppgick till inte mindre än 45 000 Riksdaler, en osedvanligt stor förmögenhet på denna tid. Bland Marks härads bouppteckningar — förvarade på Landsarkivet i Göteborg finns från tidigare år ingen som överstiger 17 000. Det stora beloppet sammanhänger med den förläggarverksamhet med bomullsvävar, som i stor skala bedrevs av maken handelsmannen Anders Gullbransson.

Anders Gullbranssons födelseplats är inte känd. Som 25-åring är han mantalskriven i Varberg som handelsbetjänt hos sin 10 år äldre broder Lars, framgångsrik handelsman i Varberg. Redan några år senare startar han egen verksamhet, som snabbt expanderar till en av de ledande handelsfirmorna i Varberg. Han engagerar sig för förbättringar av Varbergs i uruselt skick befintliga hamn. Bland annat startar han tillsammans med två andra större handelsborgare ett aktieföretag, som bygger och under många år i egen regi driver en ny hamnbro.

Handelsverksamheten är i stor utsträckning inriktad på vävnader. Han engagerar ett stigande antal hemspinnare som i form av legoarbete förädlar av honom tillhandahållna råvaror. Den ursprungliga handelsfirman får mer och mer karaktär av hemindustriell förläggarverksamhet.

FLYTTAR TILL ISTORP

År 1817 tar Gullbransson steget fullt ut och flyttar till hemindustrins dåvarande centrum Istorp. För 12 700 riksdaler köper han gården Stora Kärret av kyrkoherden Fredric Adolf Silvanders sterbhus. År 1823 bygger han på manuset med en våning och inreder hela stället med stor lyx (enligt hembygdsforskaren Knut Hansson, Öxnevalle).

I ett sökregister i Riksarkivet stöter man på namnet Anders Gullbransson med hänvisning till en skrivelse från Kommerskollegiet till Kungl Maj:t år 1831. Av handlingen framgår att Anders Gullbransson under tiden maj—nov 1830 i tre olika båtlaster skeppade sammanlagt 20 000 alnar bomullsväv från Göteborg till Stockholm via handelshuset Sven Gullbransson. Sven var brorson till Anders och hade under ett par år arbetat hos honom som handelsbetjänt i Varberg. Merparten av vävnaderna gick i kommission till Clementsson & Weyland (senare stor återförsäljare åt Sven Erikson i Rydboholm) och en mindre del till handelsfirman Åhmark. Vävnaderna inlämnades till Stockholms hallrätt för obligatorisk stämpling.

IMPORTFÖRBUD

Sedan 1816 rådde importförbud på bomullsvävar. För att möjliggöra ett övervakande av förbudets efterlevnad skulle alla inhemska vävar, även hemindustrins alster, förses med stämpel. I Stockholm kontrollerades hallstämplingen av stadens fabrikanter, som med stor tillfredsställelse konstaterade att det eventuellt rörde sig om smuggelgods. Därefter utspann sig en omfattande skriftväxling, som genom sin tidsutdräkt ekonomiskt måste hårt ha ansträngt även en aldrig så solid förläggare. Gullbransson påvisade att han av tullen i Göteborg fått besked om att stämplingen med fördel kunde ske i Stockholm. Tullmyndigheterna kunde också bekräfta vävnadernas inlastning, men man ville inte garantera ursprunget. Ärendet syntes förlorat. Till slut lät Gullbransson kopiera sin detaljerade vävjournal. Här uppräknas ett hundratal hemarbetare med namn och boställen och med levererade kvantiteter angivna. Riktigheten styrktes av vikarierande pastorn Anders Wahlberg. Vävnaderna blev till slut frisläppta. Det hela utgör ett intressant historiskt dokument över en tidigt i stordrift bedriven hemindustrirörelse i Mark.

STOR VERKSAMHET

Av den nämnda bouppteckningen från 1828 framgår att i det egna hushållet på Stora Kärret fanns inte mindre än nio spinnrockar, tre vävstolar, en bandvävstol och diverse annan spinneri- och väveriutrustning. Boinventariet vittnar även i övrigt om stor textil verksamhet. Ett lager inom bostaden av bomullsvävar och garn specificerat till nummer och färg, värderas till 3 100 riksd. Hos rådman Carl Peter Hagberg med stor handelsfirma i Borås ligger varor i kommission till ett totalt värde av 14 400 riksd i tecknade priser. Häri ingår handelsvinst och provision. Med tanke vidare på inkuranser och "de höga priser som förra åren voro på garn" reduceras värdet med $\frac{2}{3}$ — en intressant upplysning från en tid då prisfallsrisken var ett större hot än inflationen.

Bland fordringarna ingår därutöver av rådman Hagberg försålda men ännu icke redovisade vävnader till ett totalt belopp 17 800 riksd.

Boet har diverse fordringar på olika handelsfirmor i Stockholm. Många lantbor i trakten har tagit lån, ofta mot revers. I en särskild post redovisas förskottade vävnadslöner, dock utan närmare specifikation. Av andra handlingar framgår att dessa förskott, förestavade som de var av hemvävarnas brist på nödvändighetsvaror, ofta utgick i form av spannmål eller annan naturaersättning.

FÄRGARE I BORÅS

Från handelsfirmorna Kjellberg och Lancefjeld i Göteborg föreligger vissa obetalade räkningar, säkerligen avseende inköpt bomullsråvara. Gullbransson anlidade flera färgare i Borås, Butsch, Rydin och Ekengren & Hedenblad enligt redovisade skuldsedlar. Särskilt omfattande synes kontakterna ha varit med J W Butsch. Utöver en skuldpost på 1500 har innanför linjen upptagits ett belopp om 2 000, där processtalan pågår.

Gullbransson var utan tvekan en hård affärsman både som förläggare och som

”bankir” med omfattande utlåningsverksamhet i trakten. Han förde många processer, vilket bland annat klart framgår vid en bläddring i stämningsregister från Borås, som förvaras på Landsarkivet i Göteborg.

BOMULLSSPECIALIST

Märkligt är att konstatera Gullbranssons fullständiga specialisering på bomull redan på 1820-talet. Mycket troligt är att det var importförbudet på bomullsvävar år 1816, som fick honom att flytta verksamheten till Istorp för att där skapa en hemindustriell stordrift baserad på bomull.

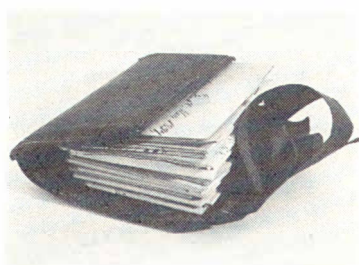
ISTORP VIKTIGT CENTRUM

Stora Kärret liksom övriga förläggargårdar söder och väster om det viktiga marknadscentrat kring Skene gästgivaregård är i stort sett bortglömda i historiska skildringar om Sjuhäradbygdens hemindustri. I själva verket var det Istorp och socknarna däromkring som länge dominerade verksamheten. Först på 1820-talet övertog Kinna och omgivande socknar rollen som förläggarcentrum.

ANDERS HANSSONS PLÅNBOK

En sannsaga om hur en 30-årig förläggarepok lade grunden till Mölneby skogs- och vattenfallsimperium om 22.000 tunnland utefter Ätran.

Anna Edlund Hansson, den representativa brukspatronfrun, som blev en känd författarinna, har i boken ”Vi på Hamre” givit en romantiserad skildring av li-

Anders Hanssons plånbok.

Anders Hansson efter porträtt på Mölneby.

vet och verksamheten på Mölneby gård i Östra Frölunda, Älvsborgs län.

Hennes dotter Ruth Jung, änka efter professor Ivar Jung, tänker ofta tillbaka på barndomens söndagspromenader med fader Moje, Johan Mauritz Hansson. Han visade på allt underbart i naturen och gav inblickar i gårdens olika aktiviteter. Allra mest spännande var berättelserna om hennes farfader Anders Hansson, AH kallad, och hans rastlösa verksamhet som vävnadsförläggare.

Vid ett besök på stallvinden fick Ruth syn på en gammal lår fylld av fyrkantiga træklossar med vackra utskurna mönster. De hade använts för tryckning av tyger i mitten av 1800-talet, berättade fadern. Låren flyttades och räddades därigenom från att förstöras vid den inte långt därefter inträffade stora stallbranden.

Under följande år blev hon bunden av den egna familjen och först i 70-årsåldern kunde en länge närd dröm om att utforska verksamheten på Mölneby gå i uppfyllelse. Från barndomens lekar på herrgårdsvinden mindes hon väl det mörka hörnet med uppstaplade lådor och hyllor. Där fanns nu under allt dammet intill låren med tryckklossarna en stor mängd dokument och handlingar ända från 1840-talet.

De 100-åriga tryckklossarna användes på 1950-talet av Borås Väveri för en kollektion bomullstyger ”Old Sweden”, som bl.a. såldes av NK i Stockholm. En ny upptryckning av gardintyger gjordes häromåret av Ekelund och Esspe i Horred i samråd med Borås Museum. I sanning tidlösa mönster, som varje gång väckt stort intresse ute i marknaden.

Handlingarna visade sig vara en enda stor skattegömma belysande Mölnebys storhetsperiod från dess blygsamma början på 1840-talet. Det finaste fyndet var farfaderns, Anders Hanssons, slitna plånbok. Den var välfylld men icke av sedlar utan vad mera värt var i stort sett årliga sammanställningar från förläggarepoken.

Ruth Jung har gjort omfattande utdrag och bearbetningar av handlingarna, som mycket underlättat den beskrivning av förläggarverksamheten, som här presenteras. För den, som närmare vill utforska skogs- och vattenfallsepoken, finns ett rikhaltigt, i stort sett obearbetat, material att tillgå.

MÖLNEBYARKIVETS HANDLINGAR FRÅN FÖRLÄGGAREPOKEN

Anders Hanssons plånbok med årssammandrag 1842—1874.

Försäljningsreskontra upplagd 1843.

Leverantörsreskontra upplagd 1844.

Postbok upplagd 1845 med postmästarens kvittenser av de försändelser, som med bud skickades till postkontoret i Svenljunga.

Kassakladd över Mölnebys handelsbod med lokal försäljning av spannmål, vadmal och diverse varor, upplagd 1847. Ursprungligen hade den använts av Anders Hanssons svärfader, Anders Larsson 1840—42 (innan butikshandel var tillåten utanför städerna).

Journal över den s.k. Norrlandsaffären. Journaler m.m. över resehandlarna. L P Larssons återförsäljning i Sydöstra Sverige, Stockholm och Värmland. Diverse avräkningar och korrespondens med underförläggaren A.J. Lundberg i Gunnarp. Arbetsjournaler över vissa större nyanläggningar. Diverse räkningar

på inköpta varor, maskiner m.m. Diverse korrespondens, dock ej särskilt rikhaltigt från förläggarepoken m.m. Ett antal bouppteckningar m.m. Dessa handlingar har nu överförts till Mölnebys kassavalv. Felstavningar o. dyl. är vanligt förekommande i böckerna. Anders Hansson hade ingen skolutbildning. Här och var är namn m.m. mycket svårtydda. Bland annat på grund härav vill författaren reservera sig för fel, som kan ha insmugit sig i texten.

ANDERS HANSSON — EN SAMMANFATTANDE LEVNADSBESKRIVNING

Anders Hansson föddes i Hid Yttre Gård i Ö. Frölunda år 1822. Fadern, Hans Persson, liksom farfadern Per Henriksson, var en av tre gästgivare, som turades om vecka för vecka att sätta upp gästgivareskylten utanför sin husdörr.

Modern, Maria, var dotter till Johannes Andersson på Stommen i Ö. Frölunda. Efter makens död 1834 gifte hon snart om sig med grannen och gästgivaren Johannes Pettersson. Denne blev en god styvfar för Anders, som då var 11 år, och två yngre bröder Per Johan och Hans Carl. Anders gifte sig år 1847 med Elisabeth, dotter till Anders Larsson, på Mölneby Västergård, där de bosatte sig.

Mölneby gård.

Ullspinneriet.

Gården hade en storlek på ca 30 tunnland. A H fortsatte här den vävnadshandel som han hade påbörjat i Hid. Överskottet på denna rörelse jämte stora leverantörs- och bankkrediter utnyttjades efterhand för uppköp av granngårdarna i Mölneby och Vränglarp och av andra skogsgårdar med fördelaktigt flottningsläge utmed Ätran. De ursprungliga 30 tunnlanden växte under 40 år till inte mindre än 22.000 varav omkring 95% skog. Samtidigt hade Anders Hansson tillskansat sig kontroll över alla viktiga vattenfall i Ätrans nedre lopp.

Denna klara strategi förvandlade Ätran närmast till Mölnebys privata flottningsled, som 1869 kompletterades med det konkursdrabbade Killmanska sågverket i Herting ovanför Falkenberg. Redan 1863 hade här anlagts en hästbana till stadens hamn, Hallands första järnväg, som dock först på 1890-talet blev trafikerat med ånglok. Här utskleppades årligen uppemot 200.000 kubikfot bräder jämte stora kvantiteter timmer.

Stora jordbruksanläggningar, mejeri, vattendriven kvarn, tegelbruk, snickerifabrik, ullspinneri, vadmalsstamp och delägarskap i färgeri och tryckeri ingick i A H:s omfattande bruksrörelse och skogsimperium.

Liksom vissa andra förläggare och storbönder fungerade A H som lokal långivare — hemtraktens bankir. Som styrelseledamot engagerades han av banker i Borås och Örebro.

Strax före sin död 1885 under en vistelse i Marienbad beordrade A H i brev sin son att bygga ett kraftverk i första hand för gården och dess olika anläggningar.

Ett fantastiskt livsverk var avslutat. Det övertogs av arvingar som gemensamt bildade Mölneby AB med sonen Johan Mauritz Hansson som verkställande direktör. Expansionen fortsattes men inriktades nu främst på en exploatering av Ätrans vattenkrafttillgångar. År 1912 upplöstes bolaget efter en besvärlig kris. I samband härmed och vid senare arvskiften och avyttringar reducerades skogsarealen kraftigt.

Mölneby jämte Vränglarp brukas allttjämt av Anders Hanssons ättlingar, Mölneby, huvudgården, av sondottersonen Per Lennström och Vränglarp av Ruth Jungs barn, kusiner till Per Lennström.

FÖRLÄGGARCENTRUM SÖDER OM SVENLJUNGA

Bouppteckningen efter gästgivaren Hans Persson i Hid år 1834 visar en netto-behållning på omkring 12.000 RD, ett högt belopp vid denna tid. Det var emellertid inte så mycket gästgiveriet utan en mer lukrativ gårdfarihandel kombinerad med egen färgeri- och förläggarrörelse, som medverkade härtill.

Ett centralt läge i bygden underlättade kontakterna med hemarbetarna och deras hämtning och inlämning av ull, garn och vadmal. Även på andra håll t.ex. Skene, Ramslätt, Björkered och Tärby uppträdde gästgivare som förläggare och som varuförmedlare till städernas köpmän och till gårdfarihandlarna.

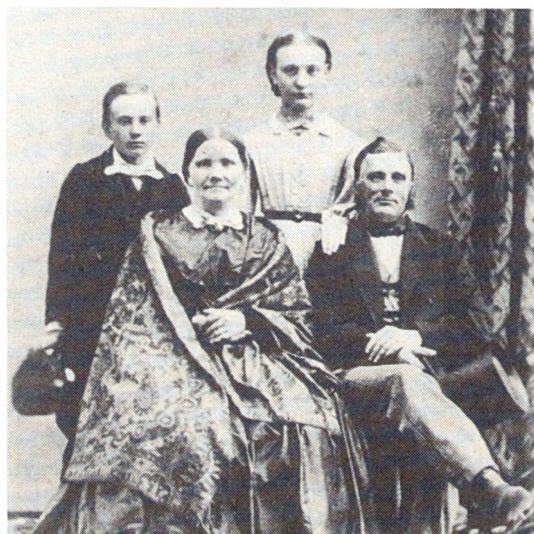
I vadmalsaffärerna samverkade Hans Persson med grannen gästgivaren Johannes Petterson — denne gifte sig 1835 med änkan — och även med svågern Bengt Carl Hindriksson i Hiå, liksom med storförläggaren i Blind Arvidsgården Måns Larsson. Denne hade vid sin död 1849 en nettoförmögenhet på 27.000 RD.

Hans dotter Lena var gift med den kände förläggaren och medgrundaren i Borås Väveri, Anders Jönsson i Fällhult, senare i Bredgården.

Liksom i Marks härad slog förläggarfamiljerna vakt om det för verksamheten väsentliga, kapitalet, bl.a. genom inbördes giften. Hans Perssons söner Anders, A H, och Per Johan, P J, gifte sig med två systrar. Svärfadern Anders Larsson var född 1791 i Lerbäcksbyn, där han igångsatte förläggarverksamhet. Genom gifte kom han till det närliggande Mölneby Västergård. Han dog 1847 i samband med en affärsresa till Larmsmässemaknaden i Göteborg.

Alla de nämnda gårdarna ligger i Ö. Frölunda och Holsljunga socknar. Till sammans bildade de under en lång period det enda större vävnadsförläggarcentrat utanför Marks härad.

Från och med 1847, då handeln på landsbygden släpptes i det närmaste helt fri, skulle kronofogdarna i sina årliga rapporter förteckna alla handelsmän. Märkligt

Anders och Helena Jönsson, Fällhult och Bredgården, dottern Ida gift Bergengren.

Fällhult—före flyttningen till Ramnaparken i Borås.

är att förläggarna i Ö. Frölunda och Holsljunga helt saknades. Däremot finns C.F. Svensson i Hid från mitten av 1850-talet. Förmodligen drev han lanthandel i anslutning till gästgiveri.

FRÅN SMÅ KONTANTKÖP TILL STORA AFFÄRSKREDITER

Anders Hansson blev av styvfadern Johannes Pettersson redan i tidiga tonåren engagerad i verksamheten. Säkerligen var han ute som knalle men efterhand fick han hand om råvaruanskaffningen. Till fots vandrade han den drygt 10 mil långa vägen till Göteborg för att hämta hem ullgarn även för grannförläggarna. Huvudleverantör var grosshandlaren M W Rhedin — kanske född på gården Riskulla i Örsås, där P J Rhedin var en känd knalle. Uppköpen skedde på sedvanliga kreditvillkor men vid varje besök tog A H fram några mynt för kontantinköp. Rhedin frågade till slut, vad detta avsåg. Enligt den muntliga släkttraditionen utspann sig följande samtal: ”Jo, det är för min egen rörelse”! ”Men varför köper Du inte mer?” ”Jag köper för allt jag tjänar in”. ”Men du skall låna och köpa på kredit, om du tänkter bli storförläggare.” Anders Hansson tog detta ad notam. Han lämnade omedelbart en större order och var inom ett par år uppe i en kredit på 25.000 hos Rhedin. Rhedin förblev under årens lopp en stor och trogen leverantör och kreditgivare. Så lades 1842 grunden till en förläggarrörelse, som vid sidan av Fällhult torde ha varit den genom tiderna största i Kinds härad och vad vadmal beträffar i Sjuhäradsbygden.

ULL I BYGDEN — ULLSPINNERI

Vadmalen var huvudprodukten men A H satsade även på t.ex. vantar och täcken, bl.a. s.k. Hebergstücken — namnet efter en gård i Halland. År 1862 uppräknade A H i årsammandraget de råvaror och färdigvaror som fanns upplagda i förråd och lager:

”Lager av fint garn. Täcken, ullgarn, kardull, wadmal, halfylle, fint & groft, gardintyg, blekt lärft, böxtyg, bomullsdukar, bomullsgarn, grågarn, ekta rött, vitt mållskin, gamla fina wadmal, färgstoffer . . .”

I viss utsträckning utlämnades till en början inköpt ull för spinning av hemarbetare i bygden. Mestadels köptes emellertid fabriksspunnet garn från grossister. I och med att A H inrättade ett ullspinneri på Mölneby, koncentrerades inköpen på ospunnen ull, samtidigt som dock speciella garnkvaliteter köptes utifrån. Finaste Mölnebyull var ett uttryck i marknaden. Den ansågs ligga i nivå med bästa Hallandsull.

A H sysselsatte ett stort antal hemarbetare. Posten ”ull i bygden” vid bokslutstillfället 1845 4.000 RD och 7.800 år 1849 ger en antydning om omfattningen redan under de första åren. I händelse av en genomsnittlig bearbetningstid på 1,5 månad motsvarande detta 1849 en årsförbrukning i den egna rörelsen på över 60.000 RD, som sedan efterhand ökade.

ULLINKÖP

År 1862 uppgick lagret vid bokslutstillfället till 70.000. Samtidigt var skuldbe-

loppet för obetalda ullräkningar så högt som 140.000. Eftersom kredittiden genomsnittligt inte torde ha varit så hög som 12 månader, låg årsinköpen vid denna tid väsentligt högre.

A H hade endast ett fåtal leverantörer och hans filosofi var uppenbarligen att genom stora samtida beställningar pressa priserna. Under slutet av 50-talet finns exempel på samtidig beställning av ull för 60.000 RD.

Största ulleverantören var AH:s gynnare från starten, grosshandlare M W Rhedin i Göteborg. Släktingen Anders Jönsson i Fällhult och Bredgården med vilken A H samarbetade både i fråga om inköp och försäljning levererade särskilt under 60-talet stora ullkvantiteter.

I viss utsträckning betalade A H sina inköp med vadmalsleveranser. Med grossisterna Renström och Dillberg i Halmstad upplades redan tidigt sådana "motafärer".

I slutet av 40-talet var Borås kände handelsman och bankir Hans Nelson tillsammans med O Scherdin stora kreditgivare. Huruvida det här rörde sig om inköpskrediter eller ren långivning framgår dock icke av bokföringen.

Under 30-talet inleddes affärer med C G Carling i Borås, senare överförda på H Carling. Denne var år 1858 t.o.m. huvudleverantör.

I viss utsträckning köpte A H färdig vadmal främst i Småland bl.a. på den stora marknaden i Gislaved, tidvis i en samhandel med Måns Larsson i Blind Arvidsgården. Där köpte han för övrigt redan som 22-åring ett guldur, något mycket ovanligt vid denna tid. Troligen kom han över det till ett billigt pris. Domböckerna förtäljer ofta om hur det i marknadsvimlet bjöds ut stulna guld- och silverur.

Även i Danmark skedde vissa inköp hos grossister i Köpenhamn, Aalborg och Randers delvis kopplade med vadmalsförsäljning. De danska affärerna skedde i

En stor ullleverantör—Hans David Carling, Borås och Osdal.

Bernadina Bergendal Carling.

samverkan med svågern B C Hindriksson och andra grannar. A H var organisatören, planerade de gemensamma affärsresorna och debiterade i efterhand resekostnader m.m.

UNDERFÖRLÄGGARE I HALLAND

För att utvidga verksamheten engagerade AH underförläggare, bl.a. handelsmannen A J Lundberg i Gunnarp. Denne tillställdes ullgarn, som sedan utlämnades till hemarbetare i och kring Gunnarp. Av ett brev från Lundberg år 1850 framgår att det var beställaren A H, som bestämde legolönen. På grund av inträffat prisfall på vadmal hade A H tydligen beordrat lönesänkning. Lundberg meddelade att detta medfört att viss ull nu låg obearbetad eftersom hemarbetarna vägrade acceptera de nya villkoren. En annan uppdragsgivare — A Lindgren i Borås med vilken A H även hade köp och säljkontakter — betalade fortfarande den tidigare lönen. Att på detta sätt upprätthålla två lönenivåer kunde inte fungera. Även Hollander & Carling i Borås betalade lika mycket som förut hos Lundbergs kollega Anders i Esered. Lundberg avslutade med en vädjan ”Jag anholder att A H är god betalar för den nu (från hemarbetarna) senast inkomna vadmalen så mycket som möjligt är, i synnerhet till dem som gör sig förtjente deraf”.

STAMPNING — FÄRGNING — TRYCKNING

När A H övertog Mölneby 1847 fanns där redan en vadmalstamp om 8 stötar, anlagd på en holme i Lillån. Senare installerade han ytterligare en stamp, också den med 8 stötar men modernare, försedd med s.k. växelverk.

Att döma av bouppteckningen 1834 bedrev A H:s fader viss färgeriverksamhet. Därvid kan han dock ha anlitat det färgeri, som lär ha drivits av Måns Larsen i Blind Andersgården. Denna verksamhet torde ha varit i strid med gällande förordningar eftersom städerna hade monopol på att driva färgeri och andra ”stadsmannaningar” fram till 1847. Det färgeri som år 1832 startats i Sexdrega av färgaregesällen C G Bergendahl hade fått ett särskilt tillstånd inom ramen för Borås stads privilegier och stod under kontroll av stadens hallrätt.

Redan 1829 drevs dock färgeri av S P Vinberg i Sexdrega och av Dahlqvist i Ljungsarp enligt kronofogdens årsrapport.

Johannes Pettersson, styvfadern, fortsatte verksamheten i Hid och efter dennes död stod brodern Per Johan för driften av färgeriverksamheten med A H som delägare. År 1851 flyttade P J med verksamheten till Lillegården. Redan under styvfaderns tid hade A H haft hand om alla inköp av färg m.m. Störste färgleverantör var A G Kullberg i Göteborg, där betalningen avräknades i en motafär med vadmal.

Tryckningen skedde under de första åren främst av s.k. boj hos C O Andersson i Svenljunga. År 1852 utökade emellertid bröderna verksamheten med ett tryckeri efter det att en press inköptes 1851. Mönsterklossar tillverkades hos träsnidaren Johannes Andersson i Ölsbo känd för fina arbeten i olika kyrkor. Melanläggspapper inköptes från F Åsberg i Segerstad, med vilken en korrespondens

är bevarad från 1852 rörande ett köp av 550 ark, som något begagnade, kunde erbjudas till ett lägre pris.

FÖRSÄLJNING

Försäljningen gick i viss utsträckning till grossister i avräkning mot inköpta varor. Efterhand byggde A H ut ett riksomfattande eget försäljningsnät. Lager lades år 1847 upp i Borås och senare i bl.a. Halmstad och Karlskrona, troligen i samverkan med resehandlare.

Kända gårdfarihandlare C J Redlund, som dock gick i konkurs, L M och A M Eriksson i Roasjö, J J Ingberg i Ingestorp, J Lundberg i Länghem, Hallinarna i Laggared, F Enander i Laggared liksom en mängd andra knallar är upptagna i reskontran.

Den omfattande s.k. Norrlandsaffären inriktades på fasta förbindelser. På vissa platser skedde detta i samarbete med stora resehandlare som t.ex. B Amelin, (ursprungligen knalle först i Amundtorp och sedan i Hulåkra och på 1860-talet med stor handel i Svenljunga yttergården och Borås). Till de stora kunderna hörde A P Ulander som börjat som gårdfarihandlare och sedan etablerat sig både i Borås och Piteå, med en hemmavarande broder L Ulander i Fägerhult. I Bollnäs bosatte sig de tidigare resehandlarna H F Rydin och F A Lindberg.

A J Rylander i Timelhed var genom åren en av de större resehandlarna. J H Rylander i Måsebo Stom sålde på Svenljunga marknad men även i Stockholm. J P Haglund i Bragnum och senare Habo liksom A J Österlund i Örsås, Hästhagen (senare i Amundtorp) tillhörde också de fasta resehandlarna.

Ett mycket gott samarbete förelåg med L P Larsson, bosatt i Mölneby. Han reste på sydöstra Sverige, Stockholm och Värmland.

I en bevarad smal pärm "Kladdbok, börjad 31.1.1855. Tillhör L P Larsson i

Bengt I. Amelin handelsman i Borås.

Mölneby'' skrev A H på pärmens insida följande vägvisare:

''Då Lars skall gå till Calmar, skall dät ställas från Häsiö till Gästgifvaren Johan Månsson, Norra Åseda, som ställer Lars till Calmar.''

Till Stockholm beskrivs hela vägen med gästgivaregårdar för övernattnng:

''Från Borås till Hiddabod — Anders Pettersson

Yglunda — N.Johansson, Skalkarika — J, Hermansson, Walla — Inspektör Pettersson, Hofva — apotekare Köhler, Baka — Anders Andersson, Sand — Petter Andersson, Båtten — Lars Olsson, Erja — E. Sjöholm, Sedan till Stockholm.''

Åtskilliga av dessa resehandlare arbetade på heltid för A H. De köpte i fast räkning med regelbundna avräkningar. Gårdfarihandlarna köpte som regel mot revers med 6—18 månaders betalningstid.

Kontakterna med Marks Härad var överraskande få. Bland A H:s kunder i Mark under årens lopp märks M och J Olsson i Skephult, Johan Jeansson i Fritsla och Kinnarummaborna S J Julander i Håhult och Andersson i Krokstorp. Omkring år 1860 gick vissa leveranser till P A Åkerlund i Fritsla, känd förläggare och sedan fabrikör. Bokföringen har inget att berätta om löpande affärskontakter med Sven Erikson och Rydboholm eller Sven Andersson på Kinna Sanden. Med den senare förelåg dock ett gott vänskapsförhållande, som bl.a. tog sig uttryck i ett storlån under en hård likvidetskris för A H.

SAMHANDEL

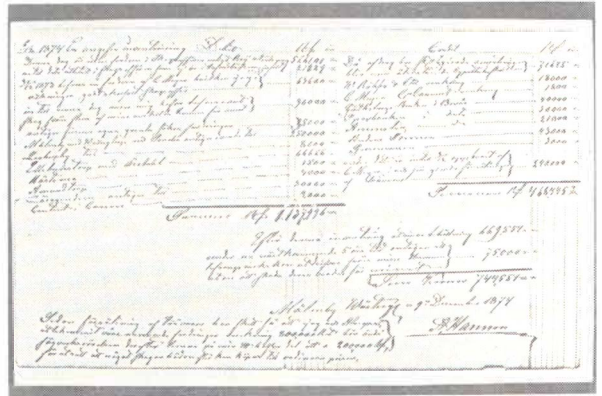
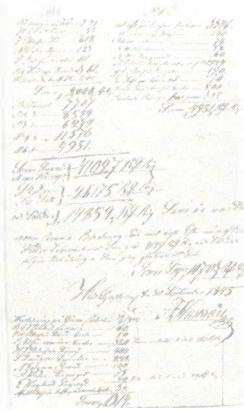
Här har redan framhållits hur A H byggde sin affär på en omfattande samverkan. Känd för absolut ordhållighet, för ordning och reda och för stor organisationsförmåga blev han den naturlige administratören för en betydande lokal samhandel med släktingar och grannar.

I mitten av 50-talet deltog han enligt bokföringen även i en omfattande samhandel i bomull. Stora belopp redovisades i plånbokens årsammandrag. A H tycks ha tillhandahållit ett kapital på 35.000 och troligen också sin effektiva distributionsapparat. Kanske var Anders Jönsson i Fällhult affärens samordnare. Av bevarad korrespondens framgår således att de båda gemensamt drev in fordringar.

ENKEL ÖVERSIKTLIG BOKFÖRING

De i plånboken på Mølnebyvinden bevarade bokslutssammandragen är uppgjorda i rapportform med vissa avslutande kommentarer. Det förefaller troligt, att det var koncept till översikter, som grosshandlare Rhedin i Göteborg begärt att få del av för att bevaka sin stora kreditgivning till A H.

Trots avsaknad av skolutbildning åstadkom A H överskådliga koncentrerade sammanställningar. I plånboken liksom i Mølnebyarkivet i övrigt letar man emellertid förgäves efter siffermässiga sammanställningar över varuomsättning, totala inköpssummor och årskostnader. Kostnadssammanställningar förekommer endast för större anläggningsprojekt. Löpande intäkter och kostnader bokfördes varken för vävnadsrörelsen eller gårdsbruket. A H:s egna, liksom hushål-

1845 och 1874 års bokslut i sammanfattning.

lets utgifter togs också ur rörelsen utan särskild bokföring.

Korrespondensen vittnar emellertid om hur A H fortlöpande pressade kostnaderna och noga bevakade prisutvecklingen. Liksom andra framgångsrika förläggare och gårdfarihandlare höll han minutiös ordning på skulder och fordringar med hård indrivning, när kredittiden gått ut.

Plånbokens bokslutsavräkningar var helt inställda på att belysa hur skulderna utvecklats i förhållande till tillgångarna — fordringar, lager och så småningom även fastighetsförvärv. Mellanskillnaden mellan tillgångarna och skulderna gav honom den ackumulerade behållningen av verksamheten sedan starten år 1842. Årsresultatet framräknades i form av differensen gentemot föregående år, m.a.o. förmögenhetsförändringen. Plånboksbladen ersatte sålunda i all sin enkelhet huvudbok, vinst- och förlusträkning och balansräkning.

Till det på detta sätt framräknande nettoresultatet borde läggas de pengar som fortlöpande tagits ur kassan, dels för det egna hushållets konsumtion och dels för ofta betydande förbättringar och anläggningar på själva gården. Inte ens ullspinnriet bokfördes bland tillgångarna utan togs som löpande utlägg.

De redovisade kontanta medlen var under åren slopp genomgående obetydliga. Uppenbarligen investerades de omedelbart i rörelsen.

I kombination med en järnhård styrning av den löpande verksamheten fungerade detta enkla system uppenbarligen väl. Behållningen steg under årens lopp från 1842-års 1.349. RD till sista plånboksbladets Cr 744.551:— år 1874. Under denna otroliga utveckling hade den ursprungliga förläggarverksamheten omvandlats till ett skogsimperium.

PLÅNBOKENS KRONOLOGISKA BERÄTTELSE

Den 5/10 1842 sammanställde den då 20-årige A H sitt första bokslut. De tillgångar som uppstått genom rörelsen, den ackumulerade behållningen, översteg skulderna med 1.349:— RD, vilket kommenterades med "Detta var förtiånt 1842". Strax intill noterades ett år senare "5/10 1843 ungefärligen 2.900 RD som

jag A H har förtiänt sedan jag började min Handel”.

Behållningen, som i hans bokföring hela tiden ackumulerades från 1842, steg snabbt under årens lopp. Efter fyra år var den uppe i 14.852:—. Härifrån drogs dock ett utbetokmet arv 4.149:— varefter nettobehållningen för fyra års verksamhet framräknades till 10.703:—. År 1848 sammanfattades den 18/3 ”Förtienst 22.000:— oberäknat vad tillgångar jag köpt inom och utom huset nu på ett års tid. Eller sedan jag flyttade hit till Mölneby”. Tre år senare, 1851, utgjorde den sedan 1842 sammanlagda nettobehållningen 48.000:—.

TOPPÅR — FÖLJT AV BOTTENÅR

Åren 1856—57 var verkliga toppår. Den 15/2 1858 upptogs fordringar till 181.000 vartill kom 9.000:— osäkra. Lagret uppgick till 51.000:—. Därutöver hade A H i bomullshandeln en fordran på 35.000:—, jämte två års förtjänst 6.000:—:—. Skulderna belöpte sig totalt till 165.000:—. ”Således synes min behållning utgöra 108.000:—” Med avdrag för behållningen 1856 anges ”förtiensten under 2 år uppgå till 31.200:—”. Hårtill kom emellertid fastighetsköp uppgående till 17.500:—. Efter avdrag av gjorda fastighetsförsäljningar och erhållet modersarv anges nettobehållningen på verksamheten under 17 år till 44.745:—. Det följande året var ett svårartat krisår för hela Sjuhäradsbygden. A H upplevde det på följande sätt enligt plånboken:

”Sålunda synes från förra inventeringen den 15/2 1858 att jag på detta förfärliga år som har förflutit har gått under en summa af 8.482 RD — men så är att märka det jag inköpt 1/4 Hemman i Byn af min svåger C Svensson för 5500 Rg samt 3/16 hemman Karsbo för 2.000 Rg och sålunda utgör icke siälfva förlusten på förflutna året mer än 982 Rg och då är icke räknat till varken förtjänst eller förlust att denna Byggning under året är inredd samt Byggt en Flygel Byggnad jämte Teglugnen vid Bruket som är murat ny och Bygd omkring, och detta alt gjort under nu sednare årets låpp jämte odlingar och Nybyggnader på torpet Åkroken kalat.”

”15/2 1858 utgjorde min behållning i då beräknade säkre fordringar men oberäknat fastigheter 108.508 Rg och denna dag 1/2 1859 Blått 100.000 Rg. Men nu vid denna inventering har jag icke als upptagit några hundra osäkra fordringar af Torpare och så kallat mindre bemedlat fålk häromkring, som alt hade utgjort några tusen Rd.”

Detta utdrag belyser hur A H fortlöpande skapade dolda värden, som inte kom fram i hans resultatbokföring. Märkligt är också att konstatera hur han mötte lågkonjunktorens nedgång med stora investeringar — helt i enlighet med nutida sysselsättningspolitik. När konjunkturen återigen gick uppåt kunde A H glädja sig åt att ha genomfört betydande investeringar till låga kostnader samtidigt som traktens befolkning, även om lönerna troligen var låga, hjälpligt kunnat upprätthålla sin köpkraft och undgå den nöd, som på många håll gjorde sig gällande. A H var hård i affärer och som arbetsgivare, men hans strategi var utan tvekan välfärdsskapande.

I bokslutet för 1861 konstaterades dystert:

” . . . men synes hur ynkligt det är för en Handlande, då nettobehållningen ej reducerar sig till mer än 985 Rdr Rmt för så stor verk och Wågen. Då är det ej stort nöje med att vara HANDLANDE . . . säger A H.” I en extra kommentar underströk han ”Sålunda under loppet av ett år ej förtkiänt mer än 985 Rd Rmt men möket förlorat, och i Byggnader förstört”. Man kan riktigt höra hans djupa suck!

Trots de svåra åren tycks omsättningen ha fortsatt att stiga i volym. Att döma av förråd och inköp nådde omsättningen sin kulmen år 1862—63 då vadmalen gynnades av bristen på bomull — ”bomullshungerns ” år. Totalt uppgick råvaruförrådet till 90.000:—. Däri ingick ull med 70.000:— varav en nyinköpt post från Rhedin 60.000:—. Detta år var skulden till Anders Jönsson i Fällhult 13.800:—.

Något år senare inträffade ett visst bakslag som dystert kommenterades ”Det är ett tungt arbete att genom möcken omtanka samlat ihopa efven nämnda summa, och ändå inte räcka till utan stå under, eller rättare under desse 2ne åren arbeta på sin undergång med 4.959 Rmt men bättre löcka nästa gång för A H”.

Mitt i allt suckandet kan i slutmeningen utläsas en humoristisk optimism inför framtiden.

A H led under många år av hjärtbesvär. År 1866 besökte han professor Malmsten för behandling enligt en ny elektrisk metod. Därunder fick han under rättelse om en svår brand på Mölneby, som förstört en stor del av ekonomibyggnaderna. I svarsbrevet till broder P J kommenterade A H det hela: ” . . . Jag är mest rädd att Elis (hustrun Elisabeth) lägger händelserna för möcket vid sig, men hälsa henne och säg att hon icke skall vara det ringaste ledsen om än alle byggningarne har gått upp i rök, **blott att böcker och räkningar på kontoret äro räddade**. För nog skall allt detta bliva bra igen blott jag finge vara frisk . . . Säg blott till Elis att hon icke det ringaste oroat eller lägger vid sig vad som skett, ty gjort gerning har ingen återvändo.”

Böckerna fanns kvar och verksamheten kunde löpa vidare utan större avbrott.

Sedan följde två verkliga nödår med missväxt i stora delar av landet, 1867 och 1868. Återigen utnyttjade A H lågkonjunkturen och återuppbyggde de förlorade byggnaderna, men denna gång i huggen granit för att de bättre skulle motstå kommande brandtillbud. Liknande uthus uppfördes senare på ett par av utgårdarna. I det nya mejeriet ingick en smörkärna baserad på en hästdriven remförsedd trampkvarn (enligt uppgifter i släkten).

Dessa mäktiga byggnader står alltjämnt kvar som ett talande vittnesbörd om en kraftmänniskas insatser. I allt detta hade han dock i sin hustru en omdömesgill rådgivare.

HEMINDUSTRI I KRIS

A H var inte ensam om att ha bekymmer. Under Nordamerikanska frihetskri- get stryptes bomullsimporten så gott som helt. Den s.k. bomullshungern ledde till hårda nödår i bygden. Sedan följde flera år med missväxt och arbetslöshet som under 70-talet avlöstes av krisproblem i samband med fransk-tyska kriget.

På bomullsområdet hade Sjuhäradsbygdens hemindustri med hjälp av bygdens

smidiga produktions- och distributionsapparat förvånansvärt länge förmått hävda sig mot fabriksindustrin. I mitten av 1800-talet medförde emellertid den ökande konkurrensen en press på priser och hemarbetarnas löner.

Många av A H:s kollegor, särskilt bomullsförläggarna i Marks härad drog konsekvenserna av denna utveckling och startade fabrikstillverkning. Redan efter det för vävnadsrörelsen "förfärliga" året 1858 bestämde sig A H för att öka satsningarna på skogsrörelsen. Brodern P J övertog helt år 1860 det gemensamt ägda färgeriet och tryckeriet. Efterhand övertog han alltmera av administrationen och år 1871 vävnadsrörelsen i sin helhet. Med viss framgång tycks han någon tid ha fortsatt den på så sätt sammanslagna verksamheten.

Som en följd härav försvann detaljerna från vävnadsrörelsen ur årssammandragen. Från år 1869 fick de karaktären av balansräkningar. År 1874 års sammanställning är den sista i plånboken bevarade.

SPEKULATIV EXPANSION I KRISLÄGE

Under fransk-tyska kriget avstannade exporten av skogsprodukter. Anna Edlund-Hansson har livfullt skildrat hur A H under dessa år fortsatte att köpa skogsgårdar — givetvis till låga priser. Som om ingenting hänt utökade han avverkningar i skogarna och uppsågningen av bräder i Falkenberg. Arbetslösa sökte sig till Mölneby och fick sysselsättning. Det sades i bygden "i Mark fick folk nödhjälp, i Mölneby fick de arbete". Växande timmer- och brädlager band kapital och ansträngde likviditeten. Bristen på kontanta medel fick honom att övergå till att i stor utsträckning avlöna med kuponger. Hans namnteckning garanterade de angivna beloppen. Kupongerna var givetvis användbara för betalning i Mölneby av arrendavgifter, spannmål och potatis m.m. och så stort var det allmänna förtroendet för A H, att de gällde som betalningsmedel på många andra håll.

Men krisen fortsatte och A H tvingades taga kontakt med vännen Sven Andersson — den store vävnadsförläggaren på Kinna Sanden. Ett lån på 50.000 Rd beviljades. Av den bevarade reversen framgår att detta storlån gavs utan någon särskild säkerhet, endast med noteringen "att betala när så ske kan". I sanning ett bevis på ovanligt förtroende! Liksom A H var Sven Andersson tydligen övertygad om att krisen snart skulle vara över.

Krisen var emellertid seglivad. Skulle A H:s hårda spekulationer i en konjunktursvängning mynna i en katastrof? Kallt förberedde han sig på det värsta och salubjöd i annonser Mölneby med Vränglarp — totalt 12.000 tunnland. Däri ingick bland ekonomibyggnaderna även en tvåvåningsbyggnad med färg- och torkstuga och två tryckpressar och även två vadmalsstammar. (Broder P J hade tydligen endast förhyrt dessa lokaler). Priset för allt detta angavs till 500.000 Rd varav hälften kontant.

Då kom omsvängningen. De väldiga virkeslagren fick snabbt avsättning till höga priser. Pengarna strömmade in och orubbligt fortsatte A H sin strategi att placera överskottet i skogsfastigheter utefter Ätran. Den envisa spekulationen hade slutat i en lysande ekonomisk framgång.

HOS FÖRLÄGGARE I MARK¹⁾—AV MOSTER RIKA²⁾

Saken är den, att vi har en del ärenden att uträtta hos en förläggare nere i Mark, och då det är lång väg dit, startar vi redan i ottan en klar och solig försommormorgon. Häst och vagn har vi hyrt här i stan, skjutsbonde också för den delen, samt packat ned vägmat med mera sådant, som kan göra färden angenäm. Först ställer vi kosan mot Seglora. Hemvägen tänkte vi ta över Fritsla.

Det är sannerligen inte så ofta vi är ute på sådana här långresor, så vi ber skjutsbonden berätta litet om bygden och folket, och det gör han på sitt eget lilla vis, d.v.s. han moltiger. När vi närmar oss Seglora, lossar äntligen hans tungas band och han hojtar:

EN RIK ÄNKA³⁾

— Titta därborte te vänster dar den nue lagårn legger, dar bor aj ängka, hu ä riker sum ett troll. Hu kan inte skriva utan har sett bokhålleri bakpå döra te en utå kamra me vessa tecken sum bara hu förstår sek på. Hu har så många utborgninga (borgensförbindelser), dammeså har hu di dära teckna.

Vi fick senare veta vad den rika änkan hette. Mannen började sin affärsbana med lånta pengar. Han var mycket sparsam och efterlämnade 4å 500.000 kronor. Vid bouppteckningen efter maken frågade änkan utredningsmannen om inte — de lelle penga, sum resehandlare inlämnat under summern också skulle tas upp. — Jo, naturligtvis. Allt efter som pengarna hade kommit in hade de stoppats in i ”klaffen”, och därifrån plockade änkan fram så där en 70.000 kronor.

Mor Anna i Sälgered.

Johannes Sprakarn m. familj.

FÖRLÄGGAREN OCH VÄVERSKAN ÄR KONTRASTER

Hos den förre ser man en rikedom och ett överflöd som man inte skådat på många ställen, och hos den senare en fattigdom, som man heller inte sett maken till.

Bort nu med alla analyser av markbon för nu är vi faktiskt framme och bör skicka oss hövligt som det anstår hyfsat folk. Vi stiger upp för den höga stentrappan. Huset är i en våning med "frontespice". I förstugan hänger några dyrbara ytterplagg, men annars ser vi inget anmärkningsvärt. Framför oss har vi en dörr som öppnats av en "piga". Vi stiger in i ett stort, ljust rum. Mitt på golvet står ett bord, och runt detta högkarmade, vackert snidade stolar. Vid väggen står buffén med sin spegelinläggning. Vi är alltså i matsalen. Till höger om denna ligger förmaket. Vi kliver dristeligen på. I taket hänger en vacker ljuskrona. Framför en svällande soffa och stolar står ett divanbord. Där ligger ett par planschverk, familjealbumet och ett stereoskåp, där just nu en utsikt över Rue de Rivoli är insatt. De stoppade möblerna är klädda med blommig brokad. Framför soffan ligger en dyrbar bysselmatta. Intill förmaket har vi herrns rum, möblerat med mahognymöbler, överklädda med ett underbart rödgredelint möbeltyg i rips.

Nu kommer värden, en högväxt, vacker karl. Han rör sig ledigt och talar som sig bör en hederlig västgötska, men ändå inte med ortens värsta dialekt. Han frågar artigt om han får bjuda på frukost.

— Ja töcker, då kan la I ha förtjänt, sum vatt så tidigt ute på mörakvesten te Borås ä inte nästegårdsväg.

Vi tackar ja, och han föreslår att vi skall gå ut och se på nyodlingen — mäna fruntimmera få i årning —.

FABRIK

Som en egenhet hos markbon märker man ofta hans lilla skryt med sitt jordbruk. Däremot talar han helt anspråkslöst om jacquardvävstolen och fabriken⁴⁾. Han tiger helst, när man kommer in på det ämnet. Han försöker helt enkelt vän-

Källängs fabrikslokal var belägen strax söder om huvudbyggnaden.

da bort det. Emellertid får vi reda på att han har några hundra handväverskor. Den lilla åkerlappen var inte mycket att titta på. Det var en mossodling. Man har ännu inte lärt sig hur man skall behandla sådana, och resultatet blir ju därefter.

SMÖRGÅSBORD OCH OSTRON

Efter en timmes vandring återvänder vi. I salen står bordet dukat. Ett välförsett smörgåsbord och hummer är framsatt. På salladerna ser vi att det skall vankas mera. Ett par vinkaraffer är också framsatta.

— Ja ska hjälpa Er å tacka Gud för maten, men hjälpa te å äta kan ja inte. Då skulle ja förstöra meddan, å dä ä mett bästa mål. Ursäkta därför.

— Han vänder sig därpå till pigan och säger:

— Vi har ju ostra; ta in ett tjog.

Vi protesterar, men det hjälper inte. Snart står ett fat med de delikataste ostron på bordet.

Vi gör sannerligen heder åt anrättningen. Värden ser på med ett välvilligt leende.

— Var det inte då ja sa, att det inte ä nästegårdsväg te Borås.

Han måtte emellertid ha insett det mindre hövliga i sin konversation, ty han ber genast om ursäkt och frågar om han får bryta sin post medan vi äter. Naturligtvis, var så god. Han bryter sin post, men försummar inte att vara värd samtidigt och beklagar, att han inte har något fiskvin att skölja ner "ostra" med. In på bordet kommer nu två sorters fågel med den godaste sås. Efter frukosten frågar värden om vi önskar cheddar eller edamer.

JÄRNVÄGSPLANER

Han tar själv ett glas och gör oss sällskap, bjuder på äkta havanna och berättar historier, bl.a. om hur rolig gubben R—n var som vurma för si brespåria bana å trodde, att då va lätt hjälpt en gång genum te å bära sten, köpa nya söllar å flötta isär skenera⁹⁾.

Vi tackar vår värd för den delikata frukosten. Värddinnan har vi inte sett en skymt av. Detta är en av egenheterna i dessa hem. Endast vid stora tillställningar är hon synlig men inte alltid.

Ja, så blir man mottagen i dessa gästfria förläggarhus. Visserligen kan man märka en underton av skrytsamhet, men man förbiser gärna detta, då man märker den verkliga och oskrymtade vänlighet med vilken värden går sin gäst tillmötes.

Som vi har en hel del uppdrag från Borås att uträtta, ber värden oss gå med in på kontoret, där han sätter sig vid sin höga pulpet med kontorsböcker, gåspennor och sandhus.

VARDAGSMEDDA

Då det drar ut på tiden, ber värden oss stanna och äta "medda". Vi krusar som sig bör, men tackar äntligen ja. Och vilken middag sen. Där finns gröna ärtor garnerade med skaldjur, fårstek med blomkål, två sorters vilt och till sist

mandeltårta. Under middagen ber värden flera gånger om ursäkt för ”vardagsmeddan”. Men fruntimra ha inte hunnit mä —.

Ja, så lever man i vardagslag eller näst bredvid. Vid festliga tillfällen går det helt annorlunda till. I synnerhet vid bröllop utvecklar man en gammaldags, tung ståt, och lägger an på att allt skall bli så dyrt som möjligt.

DET STORA BRÖLLOPET

Det berättas om en förläggare i Fritsla, att han ställde till med ett bröllop som kostade mellan 5 å 6.000 kr. Kock och betjäning var tagna från Göteborg. Bröllopet varade naturligtvis i dagarna tre. Bl.a. avbrändes ett stort fyrverkeri, och hela trädgården var illuminerad med kulörta lyktor. Över hundra gäster var bjudna, och om aftonen första dagen strömmade minst ett par tusen åskådare till för att se brudparet⁶.

Hustrun och döttrarna i Marks förläggare- eller stormanshem såg man ej sällan uppträda i den dyrbaraste brokad och de finaste boivinshandskar. Men marboduken med sin egendomliga randning lade man inte bort. I detta ligger naturligtvis ett drag av bördsaristokrati. Man vill visa att man är bönder, men på samma gång, att man är de förnämsta inom sitt stånd. Sina döttrar bortgifter man hellre till den rike hemmanssonen än till någon ur de högre stånden, vore han så en greveson. Man var nämligen ytterst rädd för inblandning av andra stånd. Herrskap ville aristokratfamiljerna i Mark visst inte vara, men herrskapsliv ville man dock föra ifråga om bostäder, mat och kläder.

AFFÄRSSAMTAL

Kanske inte allt är guld som glimmar, eller skall vi våga säga att finheten kanske inte sitter djupt, när vi hör följande resonemang: (upptecknat en gång i tiden).

— Förtu, egentligen (två hostande), emellertid dä sa ja sega dek, nu för tia ä dä rajnt rasande. De förbannade profruittare raisa kurs å tvars um varara, å dän ajne säljer under dän are. dä förstår säk, ja sum har så utmärkta varer kan nok sälja, män se förtjänsta blir inga te å tala um. Se dä köstar så möet té å leva. Tacka vet ja i början, då ja gjole rock- å böxetuger, då kunne ja förtjäna 32 å 36 sjelling på arna, å sess du, då kum de hem å köpte sia varer, å når en sina sål mot revars på sex måna må sex procentens ränta te säker parson, nöra hunnra stöcke, ses du då min daule (rare) bror, då kunne en sega ”hopp” å ha rå te å ta in å bua på nöra ”vithalsare”. På den tia geck de an å leva.

GÅRDAR OCH VÄRDEN

Då vi på hemvägen passerar Fritsla, börjar vår skjutsbonde underhålla oss med ”värdering” av de gårdar vi far förbi. Hundratusen är för honom detsamma som enkelt människovärde. Så här lät det t.ex. då vi frågar om en viss gård.

— Åh tvi, dä ä bara ajn nybörjare. Di sega att han har en förtti tusen eller så daringa, va ä dä å bjua te mä. — Men när vi kom till Sven Anderssons i Kinna-Sanden hette det⁷).

— Där må I tro ä nått te kär. Han har 800 väversker på böjda, å han har så möet penga utsatta, att han nokk kunne köpa aj körkesocken eller tjå um en vel-le.

FIN BYGGNADSSTIL

En egenhet för denna ort förr i världen var enkelheten i byggnadsstillet. Ännu fanns inte de små palatsen i Rydboholm och Fritsla. Man kunde då inte tala om de i smakfull villastil hållna byggnaderna på Adolfsberg, Harpebol, Brofors, Hult och allt vad de nu hette. Nej nyttan, ändamålsenligheten och kapitalbesparingen har varit de ledande grundsatserna vid uppförandet av de gamla boningshusen i Mark. Sven Anderssons hus på Kinna-Sanden såg ut som en hederlig gästgivaregård, och självaste Sven Eriksons bostad⁷⁾ var ett hus i den gamla "ystekars"-stilen. (De gamla ystekaren var fyrkantiga lådor, där bredden motsvarade en tredje- eller fjärdedel av längden). Överallt såg man att man befann sig bland praktiskt folk, som ej låste fast sitt kapital i en mängd stora och räntelösa byggnader⁷⁾.

Sådant var det gamla Mark. Förmögenheterna och de verkliga rikedomarna som samlades där under årens lopp var alla hopkomna på handvävnadsindustrin, som vi sett har uråldriga anor i denna bygd.

NOTER

1) *En amerikansk berättelse från en resa i "hemvävarbygden" år 1856 ingick i översättning av Ingegärd Vallin i vår årsbok år 1960. Ett sammandrag av hans berättelser jämte kommentarer publicerades av Folke Millqvist i Borås Tidning 9 och 11 sept. 1977. Några sidor längre fram i denna årsbok återges detta sammandrag efter en ny överbearbetning. Värdefulla synpunkter på den engelska originaltexten har därvid erhållits av förre stadsarkivarien Torgny Bondestam.*

Märkligt nog finns från några få år senare en svensk berättelse från en resa, som åtminstone delvis följt samma färdvägar. Även denna berättelse, som ursprungligen var införd i Västgöten den 10 okt. 1959, återges här. En passus mitt i berättelsen liksom två gamla stadsbilder från Borås har dock uteslutits. Vidare har flertalet av rubrikerna tillkommit nu. I notform kommenterar Folke Millqvist berättelsen.

2) *Moster Rika är pseudonym för Isabella Liedzén. Hennes man är en sentida släkting till författaren Johannes Sundblad. Denne levde i mitten av 1800-talet och gjorde sig känd som folklivsskildrare. I boken "Gömda Blad" skrev han bl.a. om förläggare och människor i bygden. Han reste mycket i bygden och upplevelsorna från dessa resor blev stoff för berättelser. En röd tråd av fakta broderades därvid ut med fantasins hjälp. Isabella Liedzén ställde samman artikelns reseberättelse från boken "Gömda Blad" och från anteckningar.*

- 3) *Den rika änkan måste ha varit den berömda mor Anna i Mellangården i Sälgered. Hon hade framgångsrikt fortsatt sin 1851 avlidne makes förläggarverksamhet. (Se mer härom i annan artikel.)*
- 4) *De enda två vävnadsfabrikerna i Marks utöver Rydboholm var vid denna tid Källäng och Lydde, båda med jaquardvävstolar. I Lydde startade en tysk, J. Packendorff, ett färgeri år 1849. Där grundades något år senare ett jaquardväveri av en annan tysk, J.G. Kock. År 1855 övertogs väveriet av Packendorff. Man hade endast några få väverskor. Däremot stämmer det uppgivna antalet väverskor ganska väl för Källäng. Ett 20-tal av dem bodde och var mantalskrivna på gården. Vid veckosluten vandrade flertalet långa vägar till sina föräldrahem. Källäng sysselsatte även ett 30-tal minderåriga, under 15 år, enligt vad som var brukligt på den tiden. Fabrikör var Magnus Johansson gift med Ellika, dotter till mor Kerstin i Stämmemad. Självt var han född på en gårdfarihandlarsgård, Mansås i Kindssocknen Ullasjö.*
- 5) *Med R—n kan inte avses någon annan än C.G. Rydin, välkänd tidningsgare och redaktör, färgeriidkare m.m. i Borås, som redan 1846 aktivt engagerade sig för att göra Borås till ett järnvägscentrum. Först 1863 fick Borås sin första järnväg till Herrljunga. Denna blev trots hårt motstånd från Rydin smalspårig. Avgörande, bl.a. för landshövding Eric Sparre, blev kostnadskillnaden som kalkylerades till 530.000 kr.*
Att döma av "historien om gubben", tycks Rydin omedelbart ha umgåtts med planer att få en banbredning till stånd.
Magnus Johansson ingick själv i den trojka, som tillsammans med Sven Andersson i Sanden och initiativtagaren Sven Erikson i Rydboholm redan 1853 framlagt ett förslag till en järnväg till Varberg, som man därvid i likhet med Rydin såg som en blivande stor hamnstad. När denna till slut kom till stånd 1880, blev den bredspårig.
- 6) *Mycket talar för att denne förläggare i Fritsla var Olaus Johansson i Hansgården I. Som framgår senare i årsboken under rubriken Förläggardynastier i Fritsla, hade han en mycket stor förmögenhet och gifte bort sex döttrar med förläggare och handelsmän.*
- 7) *Sven Anderssons och Sven Erikson verksamheter har berörts på andra håll i årsboken. Sandens stilrena mangårdsbyggnad stod som mönster bl.a. för ombyggnaden av Mölneby i Kinds härad. Sven Eriksons ystekarshus torde ha varit bostaden i Rydboholm, som i amerikanens berättelse beskrevs som "vacker och trivsamt". En senare generation lät uppföra en stor disponentvilla, som även den i dag är riven och ersatt med en modern villa.*

MARKS HEMVÄVARBYGD ÅR 1856 SEDD MED AMERIKANSKA ÖGON

En 30-årig amerikan Chase Loring Brace från Litchfield Connecticut besökte år 1856 Norge och Sverige i anslutning till en europeisk resa. Hans intryck finns sammanfattade i en bok publicerad 1857 "The Norse Folk".

Han var intensivt socialt engagerad och blev med tiden i sitt hemland en stor filantrop baserad på filosofin, hjälp till självhjälp. Han startade hjälporganisationen New York Child Aid Society.

Hans europeiska studier ägnades åt de sociala förhållandena, skolväsendet och hemmiljön. I Sverige stannade han ett par veckor i Göteborg och Stockholm men hann även med ett par dagars besök i hemspinnarnas och hemvävarnas märkliga bygd söder om Borås.

Det efterföljande utgör en sammandragen, tämligen fri, översättning av vissa partier.

EGENARTAD INDUSTRI

Den man, som jag besökte i Göteborg var vänlig och erbjöd mig sin resvagn för en färd till ett okänt distrikt på ungefär femton (engelska) mils avstånd, där vi skulle få se en egenartad hemindustri, och träffa förmögna bondefabrikörer.

En augustimorgon startade vi genom ett bergigt folkfattigt landskap. Vid den andra av gästgivargårdarna — troligen hade man kommit till Hällingsjö — landsvägens och traktens centralpunkter, såg vi det första tecknet på textil verksamhet — en lång karavan av hästkärror — var och en lastade med en bomullsbal på väg till spinnare och fabriker. Detta belyste klart svårigheten att bedriva tillverkning i en så avlägset belägen trakt. Frakten på land uppgick till flera dollar för varje bal.

Vi hade inga introduktioner, men gästgivaren uppgav, att dessa nya bomullslorder, ehuru bönder, var mycket förmögna och hälsade främlingar hjärtligt välkomna. Så småningom kom vi fram till en förnämlig gård. Allt gav intryck av renhet och trivsel, ingen smuts, inga grisar eller kärror på gårdsplanen.

36 CENT OM DAGEN

Vi mottogs av en "bluff and rubby" man, klädd som en bonde. Han bjöd in oss och en piga serverade sherry, portvin och cigarrer. Tyvärr var det endast vävnadslagret, som han kunde visa oss, eftersom tillverkningen skedde hos familjer i trakten och hans fabrik var belägen på visst avstånd från gården. Han höll spinnarna med bomull och vävarna med garn, som de för ett visst styckepris bearbetade för honom. I femton olika socknar sysselsatte han omkring 1.500 "spindles" och 1.200 vävstolar. Han importerade årligen cirka 2.000 bomullsbalar och betalade i löner 3.000 dollar i månaden. De kvinnliga vävarna kunde tjäna omkring 36 cent om dagen motsvarande en lantarbetarlön.

Lagerbutiken var ordnad i ett av bostadshusen och dit kom folk från trakten för att köpa.

Packar av kalikå fanns staplade i sovrum liksom mönstrade tyger i starka fär-

ger för allmogekläder och huvuddukar — några vackert färgade och nästan alla tryckta för hand. Några var tryckta och färgade i en fabrik i närheten. Han sålde allt på 12 månaders kredit. Huvuddukarna kostade 6—8 cent/aln vanlig kalikå 5 cent och kläden 12 cent. För vävningen betalade han 2c/aln.

”SMÖRBORD”

Av gårdens tio hästar var några av gott blod i värde från 75 till 250 dollar. På gården fanns särskilda brygg- och bakhus. Sädesboden innehöll främst råg och korn. Den enda maskinen var en stor maskindriven tröska.

Middagen som startade med ”smörbordet” beskrivs ganska detaljerat liksom sänggåendet och morgonkaffet serverat iorstugesalongen. Amerikanen överraskades av, att värden även vid middagen var klädd i sin arbetsdress och att hustrun, som dock var ”dignified and intelligent”, inte satt med vid bordet.

Patron — som alla kallade honom, berättade, att bomullen togs direkt från Mobile och New Orleans förmedlat av agenter i Göteborg. Han trodde inte, att tendensen till ökad frihandel skulle skada hans affärer. Engelsmännen skulle aldrig kunna göra grova vävar billigare än svenskarna och ej heller få fram passande färger — därtill erfordrades handarbete. I finare musliner var de och skulle säkert även framdeles förbli överlägsna.

SKOLDEBATT

I bygden föreliggande motsättningar beträffande de tidigare ”flyttbara” eller ”ambulerande” och de nya ”fasta” skolorna belystes ingående under ett samtal, varvid den ”gamle” kyrkoherden, som tycks ha bott i närheten, även inbjudits att delta.

2-RUMS STOCKSTUGOR

Patronen visade vägen till några av hans hemvävare bosatta i närheten. De bodde i mycket snygga 2-rums stockstugor, omgivna av blomsterrabatter och potatisland. I den första stugan arbetade vid vävstolar fyra kvinnor med grova gladlynta ansikten. De vävde näsdukar och schalar i starka färger. Allt i rummet var snyggt och rentvättat, även gardiner liksom eldstad. Som vanligt i Sverige fanns i samma rum bäddar för både män och kvinnor.

ALLA KUNDE LÄSA

Kvinnorna tjänade mellan 20 och 26 cent/dag — den yngsta av flickorna endast 12 cent — inte dåligt i ett land, där en snickare normalt inte tjänade mer än 30 cent.

Detta hemarbete framstod i en mycket förmånlig dager jämfört med engelska fabriker. Intrycket i nästa stuga var likartat men där vävde man enbart släta vita tyger (uppenbarligen en långtgående specialisering!), En gammal man spann garn på små rullar. Amerikanen talade med väverskorna, som tycktes trivas med sitt arbete. De uppgavs alla kunna läsa och skriva.

VEM VAR FÖRLÄGGARPATRONEN

Det var inte många förläggare som sysselsatte 1.200 vävstolar och 1.500 spindlar. Längre fram i berättelsen uppgav amerikanen Rydals kapacitet till 16.000 spindlar. Dessutom talar han om bomull, som av förläggare lämnades ut till hemspinnare, vilket vid denna tid knappast förekom i fråga om bomull.

Det hela tyder på vissa missförstånd, vilket kan sammanhålla med att samtalen förmodligen måste tolkas med hjälp av den göteborgske vännen. Åtskilliga sifferuppgifter förefaller överdrivna och de olika löneuppgifterna stämmer dåligt inbördes. Klart framstår emellertid att amerikanen övernattade hos en av bygdens storförläggare — men vem?

FABRIKSÄGARE

Patronen talar om sin fabrik belägen på ett visst avstånd. Det kan icke vara Sven Erikson, eftersom han flera år tidigare flyttat från Kinna till fabriken i Rydboholm. Det kan heller icke vara jaquardfabriken i Lydde, som hade en tyskfödd ägare. I Källäng låg fabriken inte på visst avstånd utan på gårdstomten och det kan därför knappast ha varit Magnus Johansson.

Med fabriken kan ha avsetts ett färgeri. Rosendal låg en bit ifrån Hansagården, men Olaus Johansson hade avlidit 1855 och hade ingen efterträdare, som kan motsvara beskrivningen. Inte heller färgerierna i Basterås, Haga eller Lydde passar i bild.

I Fritsla fanns ett par förläggare som var med om att starta fabriker i Boråsområdet, P.A. Åkerlund i Klockaregården och Anders Andersson i Hansagården II men detta skedde först några år senare.

Tänkbart är att patronen med sin fabrik åsyftat det av Marks förläggare gemensamt ägda spinneriet i Rydal.

KINNA SANDEN?

Verksamhetens omfattning talar närmast för att amerikanen besökt Sven Andersson i Kinna Sanden. Denne var för övrigt en av de största delägarna i Rydal.

Sandens läge mitt i Kinna by, nära kyrkan, stämmer dock ej alls med den bild av renodlad skogsbygd, som frammanas av berättelsen både före ankomsten och vid avfärden.

KYRKOHERDEN OCH SKOLSTRIDER

Patronen hade ingen svårighet att ordna med att den "gamle" kyrkoherden deltog i diskussionen. Han tycks ha bott i närheten. Vid denna tid var det endast en kyrkoherde i varje pastorat. Verkliga storförläggare fanns endast i Örby och Seglora pastorat och där bodde kyrkoherden i huvudförsamlingarna. I Örby dog Daniel Lindhult i september 1856 i "vattusot" efter en längre tids sjukdom — vicepastorn Collinder undertecknade alla tidigare protokoll under året. Eftersom amerikanen var där i augusti 1856 pekar det hela på Segloras kyrkoherde Johan Birger Schånberg, som då var 72 år gammal.

I patronens församling fanns endast ambulerande skolor. I de två pastoraten var det endast Kinna och Seglora socknar, som saknade fasta skolor. Striderna

var där mycket hårda. När äntligen 1853 beslut fattades i båda församlingarna, skedde överklaganden, som fördröjde det hela åtskilliga år. För Kinna hade Lindhult mycket aktivt verkat för de fasta skolorna, medan Schånberg inte tycks ha engagerat sig enligt protokollen att döma.

SEGLORA?

Vägbeskrivningen tyder närmast på att man inte tagit någon av de stora vägar-
na via Borås eller Skene utan valt den mer svårframkomliga vägen genom Hyssna. I så fall bör amerikanen ha kommit till Seglora. Det är sålunda många indikatorer på att den besökta föläggargården låg i Seglora. I Seglora socken fanns på 1850-talet endast tre betydande föläggargårdar. Mest känd är Sälgered Mel-
langård. Där residerade emellertid Mor Anna, som var änka sedan 1851 efter Jo-
hannes Andreasson. I Ryd Nedergård bodde sedan 1850 Anders Andersson, gift
med Christina Jonsdotter från den gamla föläggargården, Herr Jonsgården i
Kinna, senare omgift med Lotta Andreasdotter från Salgutsered I. Han var 36 år
1856 och patronen torde ha varit äldre.

CALLE PÅ HEJAN?

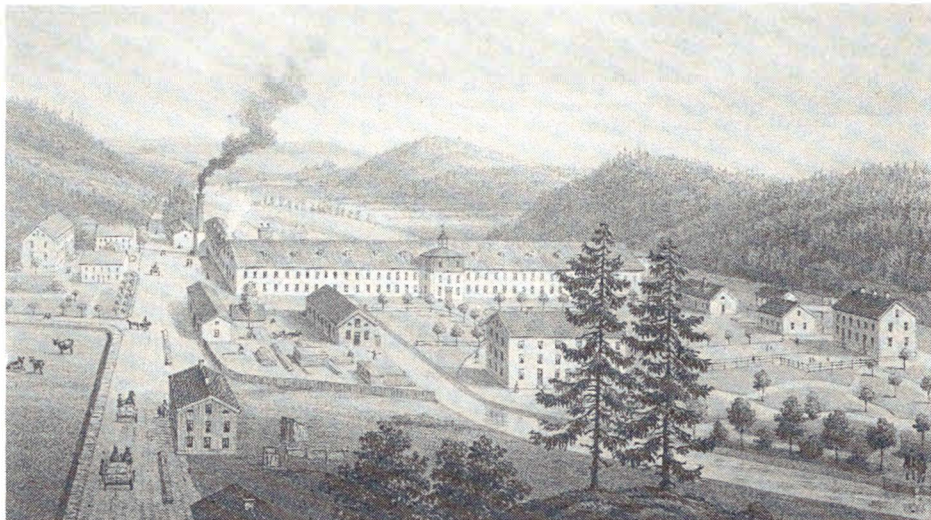
Den tredje storförläggaren i Seglora var Carl Andersson på Heden, som tidiga-
re varit torpställe under prästgården, och därför ofta kallades Prästgårdsheden.
Calle på Hejan, son till en torpare, hade lyckats bygga upp en stor förläggarverk-
samhet. Han var sockenstämmans ordförande fram till 1854. Tillsammans med
Mor Annas åldrige fader, Anders Persson hade han överklagat beslutet om fasta
skolor. Calle på Hejan bodde nära kyrkoherde Schånberg. Heden var vidare den
första föläggargården som man stötte på, när man från Göteborg tog vägen ge-
nom Hyssna.

Om Calle på Hejan var förläggarpatronen, så hade han dock tagit till ordent-
ligt i överkant om verksamhetens omfattning. Nya rön pekar snarare på Anders
Andersson i Ryd än Carl Andersson som förläggarpatron.

RIKSDAGSMAN

När amerikanen kom in på rikspolitiska frågor, var patronen ej särskilt orien-
terad. Han hänvisade till att man hade en bondefabrikör i R—, som var riksdags-
man och tog hand om viktiga angelägenheter för hela bygden. Riksdagsman för
Mark vid denna tid var Johan Petter Andreasson i Hattestad i Hajom. Först flera
år senare representerades Mark av en bondefabrikör, Erik Andersson i Basterås.
Inga av Sjuhäradsbygdens riksdagsmän kom från någon gård som började med
R. Ev. skulle det hela kunna hänsyfta på handelsmannen Peter Claesson i Tås-
tarp i Kind, som även representerade Redvägs härad i riksdagen. Han hade delta-
git i riksdagarna mellan år 1840 och 1854 men deltog ej 1856.

Troligast förefaller att även här en förväxling ägt rum. Bondefabrikören kan
ha varit Sven Erikson i Rydboholm, som icke var riksdagsman, men som i olika
ärenden representerade bygden vid kontakter med myndigheter. Han och övriga
förläggare och fabriksidkare samverkade ofta med riksdagsmannen för Borås,
färgfabrikören och tidningsägaren C.G. Rydin. Kanske det var denne som åsyf-
tades.

Rydal år 1870. Ur "Sveriges industriella Etablissementer".

RYDAL

Från patronens förläggargård gick färden vidare förbi vackra kullar och skogar. Gårdarna var fattiga och saknade trädgård. Målet var Rydal. Här togs Brace och hans svenske vän emot av bokhållaren (vilken torde ha varit Johannes Sprakarn) i dennes vardagsrum. Som vanligt bjöds på vin och cigarrer. Fabriken som uppförts tre år tidigare hade nu 200 anställda och sysselsatte 16.000 spindlar. Investeringarna hade totalt uppgått till 170.000 dollar, som givit god avkastning. Flera förmän och några arbetare var engelsmän. Arbetskraften bestod i övrigt mest av kvinnor och barn, några endast sju och åtta år gamla.

ENGELSK FÖRMÄN

Den engelske förmannen påpekade, att dessa barn i annat fall skulle varit tiggare utefter landsvägarna. Även om de såg bleka ut, var de yrkesverksamma industriarbetare, som gjorde nytta för sig. Barnen gick i skola ett visst antal timmar varje dag — enligt svensk lag måste fabriksidkare hålla igång en skola för sin minderåriga arbetskraft.

Kvinnorna uppgavs vara sämre som arbetskraft, alltför vana som de var hemifrån, att prata medan de arbetade och att även taga dansskutt tillsammans. Förmannen trodde dock, att de skulle lära sig att bli lika duktiga som i England och Amerika. Man arbetade på styckeakord och kunde komma upp i veckoförtjänster på 1.50—1.75 dollar, männen ända upp till 3.00, medan barnen tjänade 10—24 cent om dagen.

450 ANSTÄLLDA I RYDBOHOLM

Färden fortsatte till Viskafors, där ett väveri, planerat för 1.000 vävstolar var under uppförande. I det närliggande Rydboholm sysselsattes 450 personer i fär-

geri och väveri med 282 stolar. Årliga produktionsvärdet var 800.000 dollar. Kontoret fungerade som varulager. För de anställda hade bostäder byggts liksom en skola och en kyrka. Ägaren Sven Erikson — som amerikanen icke tycks ha träffat — var en bonde, som genom skicklighet blivit en förmögen fabriksidkare och som byggt sig en vacker och trivsamt bostad nära fabriken. Under besöket körde flera resvagnar fram. Det var köpare, som togs väl om hand och transporterades från en tillverkare till en annan utan kostnad.

Lyriskt beskrivs den fortsatta färden genom ett rikt landskap i en bred dalgång — uppenbarligen Häggån. Här var centrum för de rika bondefabrikörerna, stolta och oberoende dock utan att ha förlorat sin ursprungliga klasstillhörighet. De utgjorde en sorts vändpunkt mellan gammal och ny livsstil.

MODERNA BADHUS

Husen var byggda i två eller tre våningar och målade i snygga modesta färger och ofta försedda med franska fönster. Nära husen vid åkanten fanns stundom moderna badhus.

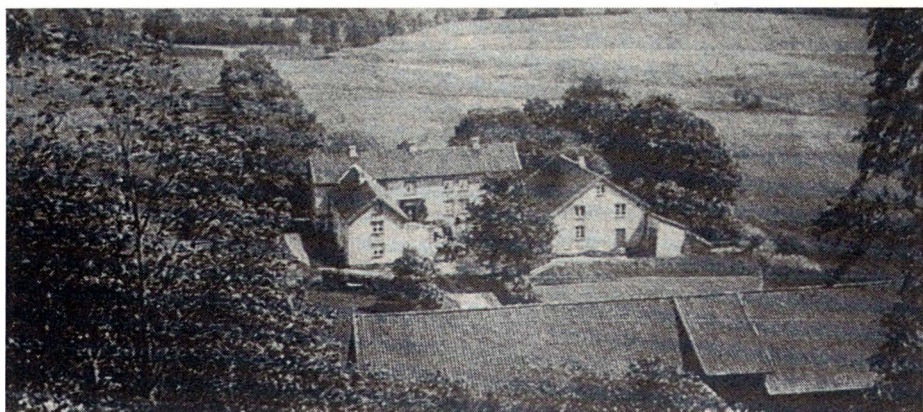
Ett av de vackraste husen besöktes. Även här var huset fullt av varor t.o.m. i sov- och vardagsrum. Denne tillverkare hade ett typiskt bondeutseende med ett lågt djuriskt ansikte.

Vem av de många Fritslaförläggarna kan denne ha varit?

På kvällen besöktes en komminister L. som bjöd på måltid och övernattnings. Förmodlingen var det komminister F.W. Lindskog, bosatt på Finabo i Fritsla. I skolfrågan beklagade denne, att man hade en enda fast skola, vilket medförde långa skolvägar. I övrigt diskuterades nykterhetsläget, där komministern ansåg sig kunna rapportera en förbättring under de senaste åren.

EN SQUIRE

Följande dag besöktes en av de äldsta av dessa bondefabrikörer, en verklig "squire". För dennes föräldrar hade det varit en hederssak att aldrig bära ett bomullsplagg.

Furubäck, foto av oljemålning.

Anders Larsson Furubäck.

Maria Larsson Furubäck, född i Sanden.

Självgick han klädd i svart långrock, spetsbyxor, en tättnäppt svart väst, svart halsduk och ingen krage. Frun berättade om den nya hälsokuren, gymnastik, som tydligen tillämpades i samma utsträckning som homeopati i USA. The squire visade sitt vävnadslager, som dock var jämförelsevis litet, eftersom han med ålderns rätt höll på att aveckla sin rörelse.

Han köpte från sina hemvävare på 12 månaders kredit och drog 15 à 20 procent kassarabatt när han betalade kontant.

Ander Andersson Salgutsered på äldre dar.

Hedvig Andersson Salgutsered, född Fryberg.

Fotografier av Anders Andersson i Salgutsered och Anders Larsson i Furu-
bäck visar, att båda var klädda på samma sätt som denna squire. Båda bodde i
Kinna nära gränsen mot Fritsla, ett läge som passar in i berättelsen. Anders Lars-
son var emellertid endast 50 år och ännu icke pensionsmässig år 1856. Anders
Andersson var däremot 59 år och torde då haft planer på att avveckla rörelsen.

MALL FÖR GÅRDHISTORISK ÖVERSIKT

STÄMMEMAD I			Sk 1756	Kinna	P
Född	Död	Gif-	Personer	Från/till	Spec.
	Boup	ten			
			Olof Persson ML 1680/90 Carin Andersd.		
1667	1763:409 1737 ca 1741	01 (02) (03)	Sven Olofsson Gunila Jonsd. g 92 Anna Andersd. g 39 Martha Eriksd. g 42	tå Stenbacken fr Backg ä Stenbacken fr Seglora Ryd	Nm
			Olof Svensson 01 Jon Svensson 01	tg Skatteg tg Andersg	
1702	68		Per Svensson 01 ö31		Nm
1709	93B:221		Christina Håkansd. g 32	f Ginkalunda Persg	
1731			Håke Persson	tg Backg	
1734			Anders Persson	tg Klockedal	
1732	1801:859 1800B:855		Anders Persson ö62 Gunila Persd g 62	f Skephult Klockareg	Nm
1763			Per Andersson	tg Kattunga Torp; Lönebo	
1766	1798:239		Sven Andersson		Vf
1769	98		Petter Andersson		
1772	1813B:1	1,0	Erik Andersson ö00		Vf
1774	56		"Mor" Kerstin Andersd. g 00	f Herr Jonsg	Vf
1785	47:2191	2,0	Nils Andersson g 15	f Örby Karlshed	Vf
1801	65		Sven 1,0	t Rättareg; Rydboholm	Vf Fi
1805	34		Anna 1,0	tg Salgutsered III	Vf
1808			Gunilla 1,0	tg Kattunga Lönebo	Vf
1811			Edela 1,0	tg Horred Bosg.	Vf
1816	1900		Ellika 2,0	tg Källäng	Vf Fi
1818	1906		Sven Larsson ö52	f Toarp, Heljered	Gf Vf
1819	1882		Anna Britta Nilsdott. 2,0		
1854			Ida	tg Fritsla Basterås	Fi
1850	1939		Johan Johansson	fr Rydal	
1854	1939		Augusta Hanberg		

MALL FÖR GÅRDHISTORISK ÖVERSIKT

För presentation av en släkts olika grenar och generationsled tillämpas olika
system i form av antavlor, ansedlar, släktträd och familjetablåer. Däremot sak-
nas mallar för att översiktligt redovisa en gård och de personer, som där haft sin
utkomst.

Frågan uppstår, om man därvid främst skall följa gårdens ägare — som ofta

bott på annan ort — eller dess brukare. Vävnadsförläggarna i Sjuhäradsbygden var fram till mitten av 1800-talet så gott som genomgående jordbrukare men där-
emot icke alltid jordägare. I en pågående kartläggning av förläggargårdarna har
därför valts att oberoende av ägareförhållandena redovisa brukarlängden, här
mestadels begränsad till gårdens förläggarepok.

En särskild mall har upplagts. Mallen illustreras här med ett exempel jämte
kompletterande text för förläggargården Stämmemad.

Uptill noteras gårdens namn. För att särskilja gårdsställen med samma namn
användes romerska siffror, t.ex. Stämmemad I. Intill gårdsnamnet noteras tid-
punkt för skatteinköp (då gården friköpts).

I en kolumn med rubriken "Personer" sker notering i tidsföljd av brukarna,
deras hustrur och barn. Barn, som icke uppnått vuxen ålder, eller som kvarbott
på gården utan att vara brukare, medtages mestadels icke. Fosterbarn kan med-
tagas och markeras med fb före namnet. Arvtagare som övertar gårdsbruket
markeras med fet tryckstil, och inplaceras tillsammans med maka (resp. make)
nedanför sina syskon. Då gården övergår till ett syskon markeras detta med nam-
nets understrykning. Saknas understrykning är efterföljaren en mer avlägsen
släkting, ev. med notering av släktskap. Då gården övertas av en helt ny släkt
dras ett streck tvärs över hela sidan med ev. notering om köpetransaktion el. dyl.

För ingift person utsättes i kolumnen "Från-Till" födelseplats eller den gård
varifrån inflyttning skett. Vid utflyttning bl.a. av vuxna barn utsättes i samma
kolumn vart utflyttningen ägt rum. Namn på annan församling utsättes därvid
normalt före gårdsnamnet.

I en särskild kolumn markeras omgifte. Den första hustrun markeras med 01,
den andra med 02 och den förste maken med 1,0 och den andre med 2,0. När en
inflyttad person varit gift tidigare eller en utflyttad gifter sig på annat ställe kan
denna make (maka) anges, men sifferbeteckningen sätts inom parentes (02). I ko-
lumnerna längst till vänster anges födelseår. I nästa kolumn anges dödsår jämte ev.
bouppteckningsnummer i landsarkivet t.ex. 1763:409 eller 63:409, vilket betyder
sida nr 409 i bouppteckningarna för år 1763 för häradet i fråga. Då bouppteck-
ningen blivit inlämnad året efter dödsåret insätts bokstaven B före kolumnteck-
net t.ex. 1813 B:1 vilket innebär att den börjar på sid 1 i 1814 års bouppteckning-
spärm. Detta är en viss nerkortning av landsarkivets system.

FÖRKORTNINGAR TILL GÅRDSMALL

B	bouppteckning registrerad ett år efter dödsfallet	fb	fosterbarn
bk	brukare	fd	fader
br	bror	Fi	fabriksidkare
d	död	ff	farfar
dt	dotter	fg	fattig
f	född	fm	farmor
		g	gift

Gf gårdfarihandlare	sy syster
Hh handelsmedhjälpare, handelsbet- jänt, handelsdräng, handelsres	t till
Hv handelsverksamhet	te testamente
ih inhyses	tg till ett ställe i samband med gifte
Jb jordebok	to till genom omgifte
md moder	tp torp
mf morfar	tt till torp
ML mantalslängd	tå till ett ställe i samband med (ålders)pensionering
mm mormor	u undantag
Nm nämndeman	Vf vävnadsförläggare
og ogift, bräcklig	ä änka
s son	äg ägare
sj sjuk, bräcklig	ö övertagande (i regel med efter- följande årtal)
Sk skatteköp	

STÄMMEMAD — EN BERÖMD FÖRLÄGGARGÅRD

Stämmemad, den gård som valts som exempel för att illustrera användningen av den i denna årsbok presenterade gårdsmallen, ligger vid Viskan i Kinna församling i Älvsborgs län. Viskan går vid denna plats genom en sankmark — en mad —, där vattnet stämde upp med ett dämme. Grangården Ginkalunda är känd för det privilegium för en vävnadsfabrik, som Johan Fredrik Björnberg erhöll 1779.

Utöver en sågkvarn, som tidvis var en självständig mantalskrivningsenhet, och ett soldattorp fanns under 1700-talet två skilda gårdsställen. Den gård som här kommer att beskrivas har kallats Stämmemad I. Genom köp för 875 Rd gick Stämmemad II år 1819 upp i Stämmemad I.

Gårdarna blev brukarnas egendom genom s.k. skatteköp 1756. Detta framgår dock i mantalslängden först 1762.

SVEN OLOFSSON

En av de första dödsnotiserna i Kinnas äldsta bevarade kyrkobok förmäler, att den 96-åriga Sven Olofsson år 1763 avlidit i Stenbäcken, (Stenbacken) — ett torp under Ginkalunda. Notisen är utförlig och omnämner föräldrarna, Olof Persson född i Stämmemad och Carin Andersdotter och Svens tre hustrur. Enligt den tidens sed hade Sven Olofsson som hemmansbrukare i Stämmemad ”pensionerat sig” vid 63 års ålder. Den, som var äldre och icke längre hade eget hemman var nämligen skattefri.

I regel gjordes därvid ett skriftligt avtal med någon arvinge, vanligen med den som övertog gården. I avtalet garanterades åldringarna bostad, vedbrand och

visst underhåll i övrigt för framtiden, s.k. undantag. Mestadels bodde de gamla kvar på gården i en undantagsstuga.

Sven Olofsson flyttade emellertid efter ett par år, 1739, till Stenbacken, där han gifte sig med en änka. Vid 74 års ålder gifte han sig en tredje gång. I mantalslängden står för dessa år noterat "obesatt". Skattefria personer "existerade" inte. Bouppteckningen efter honom 1763:409 är mycket liten.

Två av Sven Olofssons söner gifte sig till gårdar i Kinna, Olof Svensson till Skattegården och Jon Svensson till Andersgården.

PER SVENSSON

Den tredje sonen Per Svensson föddes, liksom bröderna, i faderns första äktenskap. Han övertog gården 1731. Liksom fadern var han under ett antal år nämndeman. Han överlämnade gårdsbruket redan vid 60 års ålder. Han angavs då i mantalslängden som bräcklig och därför skattefri. Han bodde sedan kvar på undantag till dödsfallet 1768. Någon bouppteckning finns ej registrerad i landsarkivet, ev. var boet redan helt skiftat på grund av hans bräcklighet.

Den sju år yngre hustrun Christina Håkansdotter, var emellertid frisk. Hon taxerades, eftersom hon "gör pigtjänst" hos den nye brukaren, en svärson. När hon dog 84 år gammal upptog bouppteckningen 1793: B 221 i stort sett endast några få gångkläder och en spinnrock.

Två söner Håke och Anders Persson flyttade i samband med gifte till Backgården och Klockedal.

För båda Stämmemadgårdarna finns i längden noteringar, om att de gamla försörjdes av de yngre.

ANDERS PERSSON

Dottern Gunila gifte sig med en namne till en av bröderna, Anders Persson, (besvärliga identifieringsproblem förelåg, innan detta blev helt klart). De övertog 1762 den då redan skatteköpta gården. Anders kom närmast från en drängtjänst hos en farbroder i Gullberg Snickaregården i Örby och var född i Klockaregården i Skephult.

Fadern Per Eriksson synes ha bedrivit smidesverksamhet. Enligt bouppteckningen 1757:207 hade han redan före dödsfallet överlåtit en smidesutrustning till sonen Anders. Det finns dock inget, som antyder att denna skulle ha varit i bruk på Stämmemad. Anders Persson blev nämndeman och var att döma av rättsfall i domböckerna en både stridbar och driftig person.

Den äldste sonen Per Andersson kom som gift först till Torp och senare till Lönebo, båda i Kattunga. Han har ev. drivit viss handelsverksamhet, kanske som underförläggare till Stämmemad.

SVEN ANDERSSON — VÄVNADSFÖRLÄGGARE

Två av Pers bröder, Sven och Petter, dog unga i rödsot, en epidemisk diarré-sjukdom 1798. Sven Andersson var då 32 år gammal. Bouppteckningen 98:239 ger intressanta informationer. Han hade en elegant uppsättning gångkläder. Där-

utöver finns endast fordringar, men dessa tar upp ett par sidor. Alla fordringar härrör sig från den kringliggande trakten. Vare sig han eller fadern var då eller under tidigare år taxerade för gårdfarihandel. Man kan i stället förmoda att fordringarna avser lin och/eller ull utlämnat för spinning och vävning. Han skulle sålunda ha varit grundaren av den förläggarverksamhet som senare blev så berömd. Mycket troligt är dock att den startats redan av fadern Anders Persson, som vid sonens dödsfall var 66 år.

ETT HÄNDELSERIKT SEKELSKIFTE — ERIK ANDERSSON

Sven och Petter Andersson dog 1798. Två år senare dog först modern och sedan fadern.

Dessemellan hade emellertid bröllop stådat vid midsommar 1800 för yngste brodern Erik och Kerstin Andersdotter från Herr Jonsgården. Hennes fader, Anders, är den äldste av de tre "Sätilla-bröderna" Jonsson från förläggargården Grebbeshult, som gifte sig i Kinna och fick stor betydelse för hemindustrin. Sonen Sven Erikson, föddes strax efter det att farföräldrarna gått bort. Erik Andersson var vad man kallade göteborgsfarare och bedrev förläggarverksamhet. År 1802 tillhörde han dem som taxerades för förmögenhet. På hemväg från en inköpsresa till Göteborg 1813 dog han på landsvägen vid Bogryd, nära Hällingsjö gästgivaregård. Hans bouppteckning 1813 B:1 (med andra ord den första för Marks härad under 1814) tyder på ett burget hem dock med enkla levnadsvanor. Bouppteckningen slutade på 2.100 RD, en vid denna tid icke föraktlig förmögenhet. I boet ingick gården med 500:—, fordringar 800:—, och kontanter 300:—. En häst var upptagen till 50:— och övrig boskap till 80:—.

MOR KERSTIN — DEN LEGENDARISKA

Kerstin Andersdotter, känd långt utanför den egna bygden som Mor Kerstin i Stämmemad deltog på "hemmafronten" mycket aktivt redan medan maken Erik levde — i likhet med sin driftiga syster Anna i granngården Ginkalunda, Smedsgård, vars make dog någon tid före Erik. Mor Kerstin fortsatte rörelsen och synes ha varit den drivande kraften även i sitt nya gifte med Nils Andersson. Denne hade kommit som dräng till Stämmemad och var född i Karlshed i Örby (uppgifter om Vrå i boken om Rydboholm är felaktig).

År 1842, 68 år gammal, belönades Mor Kerstin av Karl XIV Johan med en guldkedja — som nu finns i familjen Arne och Gunvor Eriksons ägo på Rydboholm.

Borås tidning nr 10 1842 skrev härom:

"H.M. Konungen har nyligen gifvit ett förnyadt bevis på den välvilja och uppmuntran hvarmed husflit och näringar inom landet af Honom omfattas, då Han förärat en Halskedja af Guld åt Bondhustrun Kerstin Andersdotter i Stämmemad, Kinna socken och Marks härad af Elfsborgs län. Denna hustru var den första som i orten började tillverka bomullsväfnader, utgörande numera dess viktigaste binäring.

Säkerligen kunde denna bondqvinna föga ana, då hon för några och tjugo år

sedan började med detta väfnadsföretag, att inom den korta tidrymd, som sedan dess förflutit, denna näringsgren skulle få en så utomordentlig och betydande tillväxt, som den redan nu innehar, och hvarpå Sverige icke äger något och andra stater ganska få motsvarande exempel att framvisa, lika litet som att hennes son, hemmansägaren Sven Erikson i Rättaregården, Kinna socken, Marks härad, skulle medelst att fullfölja denna industri, som af modern var börjad, förvärfva sig både det ekonomiska välstånd som af honom användes för förfärdigande af bomullsväfnader såväl inom enskild hushåll på landsbygden som äfven vid Ryd-boholms kambriks- och shertings fabrik, torde beräknas till 16 å 1800 personer”.

Mor Kerstins, liksom sonen Sven Eriksons banbrytande insatser inom bomullsvävningen omnämnes ofta även i uppslags- och historieböcker. Fakta och legend har därvid stundom vävts samman. Folklivsskildraren Johannes Sundblad ger i sin bok ”Gömda Blad” följande skildring:

”En dag — så berättade en gång en af våra Marksvänner — då mor Kerstin var sysselsatt med nedtagandet af en länk af vackra bomullsdukar, som hon lofvat väfva åt en god vän, dock mot betalning, inkom mannen i rummet. Han kastade en blick på det vackra mönstret och bad henne att få medtaga väfven till en auktion, som han just tänkte besöka. Litet motsträfvig i början, gaf hon dock slutligen med sig och denne medtogs af mannen. Planen lyckades förträffligt: dukarne fingo en strykande afgång mot kontant betalning, ty detta hade varit det bestämda vilkoret. När gubben kom hem, hade han en samlad styfver, tyckte hustrun, på hvilken den lyckade utgången hade en uppiggande inverkan. Hon hade nu eget rörelsekapital, för hvilket hon hemtog nytt garn och uppsatte en ny väf, nu ämnad till försäljning. Så började bomullsväfnadsindustrien i Mark”.

Johannes Sundblad torde ha sammanträffat med Sven Erikson och hade en intim kontakt med en av dennes medarbetare, Carl Jonas Svante Malm. Även om vissa fakta kan ha missförståtts och andra broderats ut i romanform, så torde dock huvudlinjerna i hans berättelser vara korrekta.

Uppgifterna om att Mor Kerstin skulle ha varit den första bomullsväverskan i Mark kan icke vara helt riktig. Tidigare hade emellertid bomullen varit sällsynt i dessa trakter och bomullsvävningen synes främst ha förekommit i högre ståndskretsar och ofta endast som blandväv med lin i varpen. 1).

Rapporter från länet uppgav, att bomullsvävningen i början av 1800-talet nästan helt upphört på grund av höga bomullspriser och konkurrens av importerade tyger. Det importförbud som 1816 infördes på grövre bomullsväfnader i förening med hastigt sjunkande råvarupriser ändrade förutsättningarna.

Det är i denna situation som Mor Kerstin och Sven Erikson satsat på bomull. Hon var förmodligen den första bomullsförläggaren i den explosionsartade utveckling, som därefter på 1820-talet kom i gång med Kinna som centrum men som endast långsamt tog fart på andra håll. Mor Kerstin uppges även ha genomfört vissa tekniska nyheter. Kanske kom hon på någon förenklad metod för vävning av bomull på allmogens gamla linnevävstolar. Varpklistringen var t.ex. besvärlig med dåtidens mycket kortfibriga bomull. I sammanhanget är även att notera, att i bouppteckningen efter förste maken finns upptagna två spinnrockar

1). Se Gustav Utterström ”Jordbrukets arbetare” del II sid. 11. I sammanhanget bör också observeras att även det inhemska — åtminstone det västsvenska — linet ofta var svårhanterbart i varpen. Med importerat lin i varpen och det inhemska endast i väfven gick vävningen snabbare.

med järnhjul, något mycket ovanligt vid denna tid. Bouppteckningen efter Nils Andersson 1847:2191 har ett inventarium på 18.500 Rd varav säkra fordringar 12.000. Boet var skuldfritt. I dagens penningvärde torde den kunna anses motsvara en miljonförmögenhet. Boet efter åtskilliga förläggare var dock betydligt större.

STÄMMEMADS STORA FÖRLÄGGARGENERATION

På ett flertal förläggargårdar hade verksamheten större omfattning än på Stämmemad. Att Stämmemad blev vida känt sammanhänger därför mer med Mor Kerstins personliga insatser och vidare med den förläggargeneration som efter henne utgick därifrån, sonen Sven och fem döttrar vilka alla blev gifta på förläggargårdar.

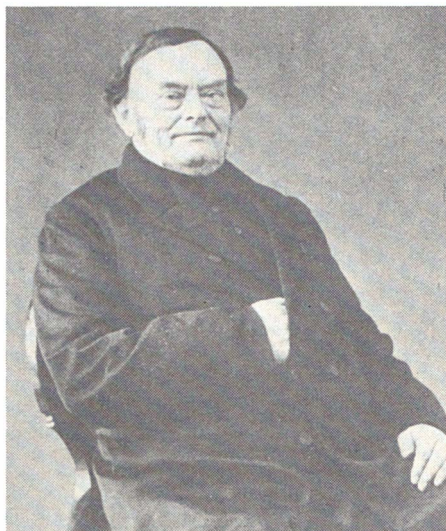
SVEN ERIKSON — RÄTTAREGÅRDEN OCH RYDBOLHOLM

Den nyligen avlidna hembygdsforskaren Ellen Carlsson i Hajom hade hört ättlingar till soldaten Buss på Bussatorpet berätta att denne skulle ha lärt Sven Erikson att läsa (och i så fall troligen också att skriva). På skogsstigarna var det ”bara” en knapp timmes väg mellan Stämmemad och Bussatorpet. Redan i mycket unga år fick Sven Erikson, enligt vad han på äldre dar berättade, hjälpa till i verksamheten. Han vandrade till Göteborg, gick runt i husen och saluförde moderns vävnader och köpte med sig ny råvara hem bl.a. bomullsgarnsbuntar enligt Johannes Sundblad. Ett stort ögonblick skulle ha varit när han fått resurser att skaffa sig häst. Eftersom det på gården redan fanns häst och vagn — åtminstone vid faderns död enligt bouppteckningen — har dessa uppgifter som livligt skildrats av Johannes Sundblad på sina håll betvivlats.

I Borås Tidning den 20.10.1955 publicerades en intervju med ”bikungen” A.J. Andersson på Lassagården i Surteby. Denne berättade om sin fader, Anders Andersson som drev oxhandel: ”När han kom på sin tvåhjuliga kärra, kariolen, från affärsresorna i Göteborg, hände det ibland att knallar och sömnadsförläggare ville ha skjuts. Bland dem som liftade med honom — om uttrycket tilläts i sammanhanget — var en ung energisk företagare, som hette Sven Erikson från Stämmemad. Han hade varit i Göteborg och köp upp garn, turkiskt rött var det förresten”. En andrahandsberättelse av detta slag ger visst intryck av trovärdighet. Men kan verkligen den intervjuade haft en fader aktiv verksam nära 150 år tidigare? Jo, bikungen var 85 år 1955, och när han föddes i faderns andra äktenskap, var denne 72 år. Anders Andersson var sålunda född 1798 i Senås, som förövrigt åtminstone några decennier tidigare var förläggargård.

I början av 1820-talet startade Sven Erikson en egen förläggarverksamhet i Stämmemad men flyttade 1825 till Rättaregården, i samband med gifte med Anna Johansdotter från Storegården. Redan 1830 var han den störste förläggaren i Sjuhäradsbygden.

År 1834 grundade han med två kompanjoner Sveriges första mekaniska bomullsväveri i Rydboholm utanför Borås. Förläggarrörelsens kapital och försäljningsuppläggning via grossister, gårdfarihandlare och egna handelsbetjänter gav

Sven Erikson.

Anna Johansdotter från Storegården.

honom resurser att övervinna fabriken många begynnelsevärigheter.

I den tidigare återgivna notisen ur Borås Tidning uppgavs, att Sven Erikson sysselsatte 1600 å 1800 personer inkluderande Rydboholm, som då hade 113 anställda. Denna uppgift har betvivlats i olika sammanhang men är nog ingen överdrift. Han hade nämligen ett flertal underförläggare bland svågrar, andra släktingar, tidigare medhjälpare och bland grannar i övrigt.

FEM FÖRLÄGGARHISTRUR

Enligt Otto Mannerfelt kan man ana, att Mor Kerstin var den som "utplacera-de" sina fem döttrar på förläggargårdar. Äldsta dottern Anna gifte sig med storförläggaren Anders Andersson med epitetet den yngste eller den tredje i Salgutsered. Hon gick bort strax därefter i kolera (vilket ej uppgavs i kyrkoboken, troligen när hon i så fall inte hade kunnat begravas på den ordinarie kyrkogården). Hon var barnlös. Bouppteckningen 1834:541 var den till beloppet största som ditintills registrerats i Marks härad.

Gunillas make, Johannes Torkelsson i Lönebo, son till Torkel Persson Skallared, Örby torde ha fungerat som underförläggare till Sven Erikson.

Edela gifte sig med Bengt Bengtsson i Bosgården Horred. Denne utvecklade gårdens gamla förläggarverksamhet till en av de största i bygden.

Ellika kom till Källäng där Magnus Johansson, som börjat som gårdsfarihandlare i Ullasjö i Kind, startade förläggarverksamhet och bygdens första jacquardväveri 1842.

Yngsta dottern, Anna Britta och hennes make Sven Larsson, övertog gården 1852 och byggde den nuvarande vackra mangårdsbyggnaden. Grundresterna till Mor Kristinas stuga är allttjämnt synliga på den knalle där Mor Kristinas väg nu slutar. Sven var gårdsfarihandlare från Heljared i Toarp i Ås och hade tjänstgjort

Sven Larsson.

Anna Britta Nilsdotter.

som handelsbetjänt hos brodern Anders i Kronäng. Sven Larsson upphörde med förläggarverksamheten efter ett antal år. Han var mångsidig och gjorde bl.a. ritningarna till Kinna nya kyrka. Dottern Ida gifte sig i Basterås Fritsla. En av hennes söner var den berömda arkitekten Sigfrid Eriksson, skapare av bl.a. Götaplatsen i Göteborg. Sven Larsson blev änkling redan 1882. Gården såldes sedan utanför släkten. Förläggarepoken var därmed avslutad på Stämmemad, och den fortsatta ägare/brukarelängden har därför icke redovisats här.

TOSTARED — SÄTILASLÄKTEN OCH DESS FÖRGRENINGAR

I tablåform har Rolf Ekelund presenterat den stora förläggarsläkten från Tostared — Sätila och hur den förgrenat sig till förläggargårdar i olika församlingar. Mindre skiljaktigheter föreligger mellan tablåerna och efterföljande gårdsförteckningar bl.a. på grund av olika källmaterial. En fullständig avstämning skulle bli tidsödande. Observeras bör att årstalen i tablåerna avser födelse- och dödsår medan verksamhetsperioden har varit riktmärke i gårdsförteckningen. Den äldste kände anfadern är Ingemar Larsson i Övre Rud, Tostared. Hans bouppteckning 1740:223 antyder inget om vävnadshandel. Det är först två generationer senare, som klara belägg finns, att en mer omfattande förläggarverksamhet bedrivits av utflyttade ättlingar. Övre Rud övertogs av yngste sonen Anders Ingemars-son.

GÅRDA OCH HÅÅS — ABRAHAM

Ingemar Larssons dotter, Börta, gifte sig med Abraham Börjesson i Haby Gårda, Örby. Två av deras söner, Abraham och Anders, gifte sig i Öxnevilla. Abraham blev förläggare i Berg. Anders och främst hans son Abraham Andersson gjorde Håås till en av bygdens ledande förläggargårdar. De drev även en omfattande handel med oxar. Anders dotter gifte sig med en släkting i Skene Deragården (se nedan). Sonen Håkan Andersson kom genom gifte till Hjorttorp Hede, Skene Bengtsgård och slutligen till Horred Bosgård — se härom i särskild artikel. Håkans son Gustaf Håkansson övertog senare Skene Bengtsgård II och var under 1820 en av de ledande Örbyförläggarna.

TORKELSÖNERA FRÅN ALMERED

Martha Ingemarsdotter gifte sig i Almered Kronogård med Torkel Andersson, död 1713. Sonen Anders Torkelsson blev gästgivare i Skene och fick vid sin död 1754:317 som efterföljare brodern Torkel Torkelsson. Anders synes ha bedrivit viss förläggarverksamhet, som kraftigt utökades under Torkel. Denne ”pensionerade” sig efter hustrun Anna Andersdotters död, 1791:115, i den närliggande Sigården där han dog 1803:243. Efterföljaren Anders Eriksson (troligen en brorson) hade också vissa vävnadsaffärer — bouppteckning 1798:569. En senare gästgivare Anders Almqvist (ursprung okänt) var storförläggare att döma av bouppteckningen 1827:1193.

Torkel Torkelssons son Anders inköpte Skene Deragård, där han bedrev gårdfarihandel, som utvecklades till förläggare- och utlåningsverksamhet. En son, Torkel Andersson, kom till Yttre Berg i Kinna och senare till Skattegården som hans maka och syssling Annika ärvt efter Erik Jonsson (se nedan). Deras son Anders Torkelsson kom till Backgården i Kinna och dottern, Anna ärvde Skattegården. Hon var gift med syssligen och förläggaren Johannes Andersson från Ginkalunda Smedsgård.

Torkel Torkelssons dotter Karin blev tidigt änka i Assberg Nilsgården efter

Lars Börjesson, ”Storskåken”.

storbonden Jöns Jönsson 1799:787. Deras son Anders Jönsson gifte sig med en syssling, Ingeborg Eriksdotter, från Kinna Skattegård, och en dotter med Ingeborgs bror, Anders Erikson, storbonde och förläggare i Kinna Sanden.

En son till Anders Jönsson övertog Assberg Nilsagården. Han gifte sig med Anna Britta Börjesson samtidigt som hans syster Anna gifte sig med hustruns broder, Lars Börjesson, Skåkagården. Denne blev Örbys storförläggare, Stor-skåken kallad. Släktgifte och dubbelbröllop var sannerligen regel och inte undantag inom Tostared — Sättilaslakten vid denna tid.

ALMERED — GREBBESHULT — SKENE BENGTSGÅRD

Anna, dotter till Torkel Andersson i Almered, gifte sig med Hans Andersson i Grebbeshult. En son, Andreas Hansson övertog gården och verkade där som förläggare.

Dennes broder, Anders Hansson, gifte sig med sin kusin Anna Torkelsdotter från Skene Gästgivaregård och slog sig ner i Skene Bengtsgård II. Bouppteckningen 1819:937 tyder på en icke obetydlig förläggarverksamhet. En dotter, Anna, gifte sig med en syssling, Jon Eriksson från Kinna Skattegård. De bodde på Nygården. Deras dotter kom till Kinna Klockaregård, där hon först var gift med Per Jönsson och sedan Anders Börjesson, båda förläggare.

SÄTILABRÖDERNA JONSSON FRÅN GREBBESHULT

Börta, 1785:843, en syster till Anders Torkelsson i Almered, blev gift med Jon Andersson i Grebbeshult. De fick fyra söner. De tre äldsta: Anders, Erik och Andreas, gifte sig alla i Kinna, Anders i Herr Jonsgården och de två andra med ett dubbelbröllop år 1779 i Stämmemad II. De tre och deras ättlingar fick en dominerande betydelse för Kinnas textila utveckling — se härom nedan och i artiklarna om Kinna och Stämmemad.

Erik Jonsson flyttade 1782 från Stämmemad till Skattegården I, där han blev Kinnas förmögnaste bonde. Han fick fem barn av vilka fyra ingick giften med förmögna sysslingar, enligt vad ovan redan beskrivits.

NÅGRA ÄTTLINGAR I SURTEBY

Den yngste av de fyra bröderna från Grebbeshult, Ingemar Jonsson gifte sig i Surteby Karlsgård. Ättlingar kom bl.a. till Hallagärde och Tofta i Surteby och bedrev vävnadsaffärer i dessa gårdar.

I det mindre förläggarcentrum, som så småningom växte fram i Surteby, torde även Apelskog kunna inräknas. Sven Andersson, som dog 1803, hade viss vävnadshandel. Hans moder Ingeborg, gift med Anders Svensson, var dotter till Ingemar Larsson i Övre Rud.

KRAFTIGA UTGRENINGAR AV FÖRLÄGGARTRÄDET FRÅN HERR JONSGÅRDEN — SALGUTSERED

Anders Jonsson i Herr Jonsgården, Kinna, född i Grebbeshult, gifte sig med Elin Larsdotter från Storegården — syster till Johannes Larsson (se nedan). De

Andreas Håkansson, Risäng.

Anna Britta Andreasdotter Håkansson från Salgutsered till Risäng.

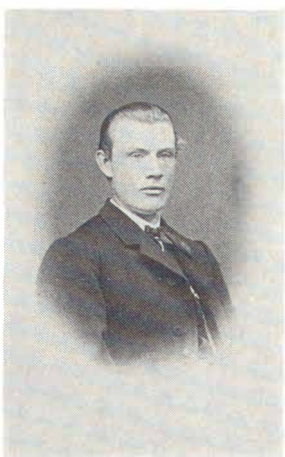
Johanna Andreasdotter Eliasson från Salgutsered till Haga, äldsta systern Edela Andreasdotter, se sid 110.

hade fem barn. Den äldsta dottern, Britta Lisa, kom till Velingstorp. Hon dog ung efter ett par års olyckligt äktenskap med Per Jonsson från Gudsås i Örby. Två yngre döttrar, Anna och Mor Kerstin blev kända för förläggarverksamhet i Ginkalunda Smedsgård och Stämmemad I. Alla Mor Kerstins barn kom till förläggargårdar (se särskild artikel).

Anders Jonssons son, Andreas Andersson, den äldre, blev storförläggare i Salgutsered I. Han byggde förläggargårdarna Kronäng, Risäng och Haga för tre svärsöner. En yngre dotter kom till Ryd Nedergård som förläggarhusfru till änkingen Anders Andersson. En annan son, Johannes, gifte sig på Sprakared Mellängård i Örby med en dotter till den store gårdfarihandlaren Johannes Larsson från Svinabo, Fritsla (se nedan).

Per Jonsson f. 1809 d. 1877.

J.P. Jonsson.

Johannes Jonsson, en av de båda "gubbas i Skattagården".

Anders Jonsson, Stomslyckan.

S.A. Ekelund.

Johanna Ekelund född Jonsson.

Den äldste sonen Jon Andersson ärvde Herr Jonsgården och dess förläggarverksamhet. Han var gift med Anna, en dotter till Per Hansson, gårdfarihandlare i Sprakared, som köpte Ginkalunda Säteri.

SKATTEGÅRDEN OCH STOMSLYCKAN — JONSSÖNERNA

Jon Andersson i Herr Jonsgården hade en son, Per Jonsson, som gifte sig med sin svägerska, Anna Britta, dotter till Erik Nilsson i Skattegården II (se nedan). Per fortsatte med framgång svärfaderns stora vävnadsaffär, som sedan överläts på sonen J.P. Jonsson.

Pers två bröder, Elias och Johannes Jonsson, de s.k. gubbarna, blev också handelsmän. Systemen Christina Jonsson gifte sig med förläggaren Anders Andersson i Ryd Nedergård. Han kom från Sälgered Mellangård.

Den äldste i syskonkretsen, Anders Jonsson, förvärvade 1831 Stomslyckan, som i hans regi blev en av bygdens största förläggargårdar. Han gifte sig med Edela Erikdotter från Skattegården II. De fick 12 barn av vilka endast några här kommer att omnämnas. Elias Jonsson förde en ambulerande tillvaro — for till USA — bosatte sig på Brättingstorp Eriksgården, Örby — startade cigarrfabrik — flyttade till Krokfotagården — slog sig ner i Göteborg som affärsman.

Efter honom på Brättingstorp Eriksgården, kom systemen Eleonora, gift med handelsmannen Herman Hansson. På Brättingstorp Lillegård bosatte sig systemen Christina tillsammans med gårdfarihandlaren Sven Ekelund från Rångedala, som under någon tid arbetat på Kinna Sanden.

En annan syster, Johanna, gifte sig 1860 med Sven A. Ekelund (en kusin till Sven) som varit handelsbetjänt på Månsagården och Gärdet i Fritsla. Han grundade en fabrik i Kinnabacka. Ytterligare en syster Anna Jonsson gifte sig med en gårdfarihandlare från Rångedala, Håkan Andersson. De övertog Stomslyckan 1861.

En syster, Maria Jonsson, ogift, deltog aktivt i verksamheten liksom vid grun-

Håkan Andersson.

Anna Andersson född Jonsson.

dandet av en vävnadsfabrik, Häggådalen. Ledare för fabriken blev Rudolf Andrén från Rångedala — Länghem.

INGIFTE I STOREGÅRDEN — KINNA

En av storbönderna i Kinna omkring 1800 var Johannes Larsson i Storegården I. Hans far i Storegården och hans morfar den kände klockaren i Herr Jonsgården hette båda Lars Andersson. En syster, Elin Larsdotter, gifte sig med Anders Jonsson, en av de ovannämnda Sättilabröderna, som blev förläggare i Herr Jons-

Maria Jonsson Stomslyckan, aktiv vid grundandet av Häggådalen.

Rudolf Andrén, Stomslyckan och Häggådalen med son.

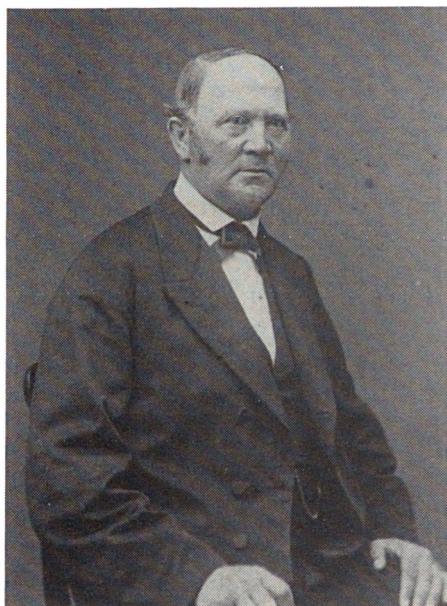
Britta Johansdotter, gift i Salgutsered.

Charlotta Johansdotter, gift i Ändagården (syster Anna, se sid 100).

gården.

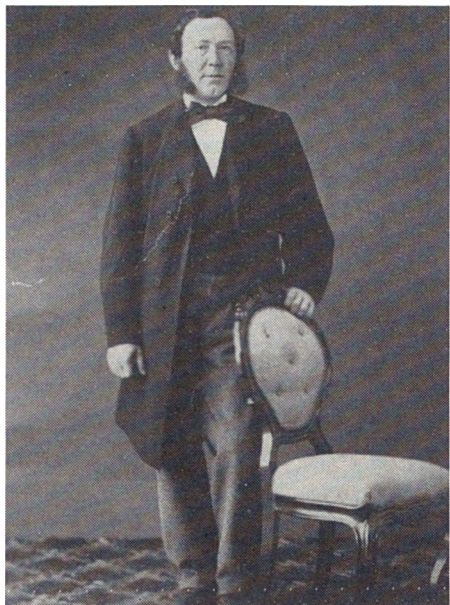
Johannes Larsson var gift med Karin, dotter till Ingel Eriksson, som från att i unga år tjänat som dräng hamnat som åbo i Kållerred, Örby. Johannes döttrar kom alla till berömda förläggargårdar. De två äldsta gifte in sig i Tostared — Sätila släkten. Britta gifte sig med änklungen Andreas Andersson d.ä. i Salgutsered,

Johannes Håkansson född i Ändagården övertog Rättaregården efter svärfadern Sven Eriksson.

Charlotta Håkansson f. Erikson.

Anders Håkansson född i Ändagården, drev handelsverksamhet i Viskarhult Storegård.

Edla Håkansson f. Erikson.

bror till mor Kerstin och fick fyra döttrar som alla hamnade på förläggargårdar (se ovan). Anna kom till Rättaregården varifrån Eriksönerna på Rydboholm härstammar. Den tredje dottern, Lotta, blev gift med Håkan Börjesson, storförläggare i Kinna Ändagård, där hon efter makens död själv övertog verksamheten. Många av ättlingarna, Håkanssönerna, blev kända förläggare och fabriksidkare.

Sonen Jon Johansson slutligen övertog efter fadern Storegården och bedrev där förläggarverksamhet, dock i jämförelsevis måttlig omfattning. Han var gift med en dotter till Erik Nilsson i Skattegården II.

Erik Nilsson var under 20-talet och Håkan Börjesson på 30-talet de enda storförläggarna i Kinna utan tidigare släktband med Tostared—Sätilla. Erik var född på Backgården och Håkan på Ändagården där fadern Börje Andersson bedrivit en mindre förläggarverksamhet.

Mellan Erikssönerna, Håkansönerna och Johannes Larssons ättlingar i övrigt stärktes släktbanden ytterligare genom åtskilliga kusingiften m. m.

STOR SLÄKTFÖRMÖGENHET

År 1801 drabbades de förmögaste bönderna av en särskild skatt. Allra högst i Marks härad taxerades Abraham Andersson i Håås. Närmast följde hans sväger, Anders Torkelsson i Deragården och dennes fader Torkel Torkelsson i Sigården. På samma nivå låg i övrigt endast Anders Hansson i Skene Bengtgård.

Bland de sexton högst taxerade i Mark fanns ytterligare ett antal bönder ur Tostared—Sätilla släkterna, Erik Jonsson i Skattegården, Anders Jonsson i Ass-

berg Nilsagård och Håkan Andersson i Skene Bengtsgård. Karin Torkelsdotter, änka i Assberg Nilsagård, blev även taxerad för en icke obetydlig förmögenhet.

År 1802 taxerades också Anders Jonsson i Herr Jonsgården, Kinna och hans svärson Erik Andersson i Stämmemad för förmögenhet.

GÅRDFARIHANDLARE SOM FÖRNYELSEKÄLLA FÖR FÖRLÄGGARARISTOKRATIN

Förläggarrörelserna gick ofta i arv till nästa generation. Ofta var det föräldrarna och icke barnen själva som valde äktenskapspartners. Härvid hade man sällan ambitionen att med hjälp av sitt kapital gifta in sig i adelskalendern. Man föredrog bygdens egen förläggararistokrati. Därigenom slog man vakt om det för rörelsen väsentliga kapitalet, medan man fäste sig mindre vid själva släktanorna. Vanligtvis undvek man att, medan fadern ännu levde, låta de gifta ungdomarna slå sig ner på den egna gården och där deltaga i verksamheten. Man undvek också att vid arvsskifte dela upp förläggargården och dess verksamhet på flera av barnen. Ogifta barn bodde däremot ofta kvar på gården. Storförläggarna föredrog att hjälpa sina söner och mågar till förvärv av andra gårdar. Dessa fick vidare ofta startkapital för en verksamhet. Man var inte rädd för ny konkurrens. Marknaden var stor och ungdomarna tog ofta upp helt nya specialiteter. På så sätt slapp man slitningar på den egna gården, där den gamla moran själv ville ha hand om nyckelknippan.

NYTT BLOD I TOSTARED — SÄTILASLÄKTEN

Storförläggarna hade i regel ett par egna resande handelsdrängar och en bokhållare som närmaste man. Mestadels undvek man att placera släktingar i dessa befattningar. Man sökte "säljhungriga" medarbetare med karriärsambitioner. Vanligt var att man engagerade en gårdfarihandlare från de specialiserade knallesocknarna, som man tidigare sålt varor till, och som man lärt känna som redbar och skrivkunnig och med sinne för ordning i affärer. Icke ovanligt var att denne senare gifte sig med en dotter och övertog gård och verksamhet. De många gårdfarihandlargetena på Stomslyckan har tidigare berörts.

FRÅN ÄSPERED TILL KINNA SANDEN

Mest känd är Sven Andersson, född 1813 i Vatunga, Äspered. Han kom som bokhållare till Sven Erikson i Rättaregården och blev där en viktig förste man, särskilt sedan Sven Erikson startat fabriksverksamhet i Rydboholm 1834. Han gifte sig med Anna, dotter till Anders Eriksson i Kinna Sanden och utvidgade kraftigt gårdens redan tidigare stora förläggar- och utlåningsverksamhet. Han bedrev även en omfattande handel med boskap.

FRÅN TOARP TILL KRONÄNG

Anders Larsson som byggde upp den kända verksamheten i Kronäng i Örby fick denna gård i hemgift av Andreas Andersson d.ä. i Salgutsered, när han gifte

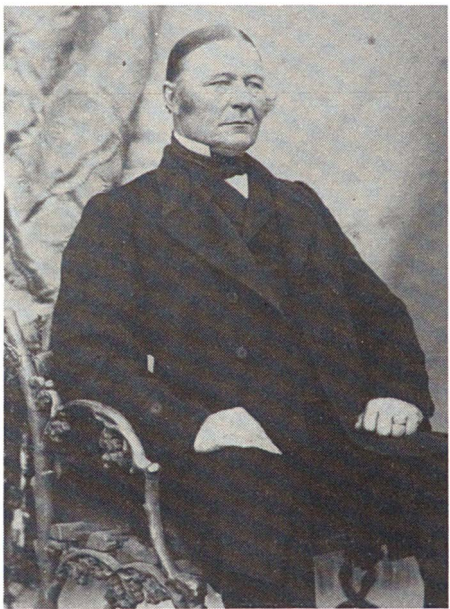
Sven Andersson Kinna Sanden.

"Mor" Anna Kinna Sanden.

sig med dennes dotter Gunla. Han var gårdfarihandlare från Heljered Västergård och torde ha varit son till den gårdfarihandlare från Heljered som blev mördad under en resa.

Anders broder Sven, står i längderna några år registrerad som handelsbetjänt

Anders Larsson Kronäng.

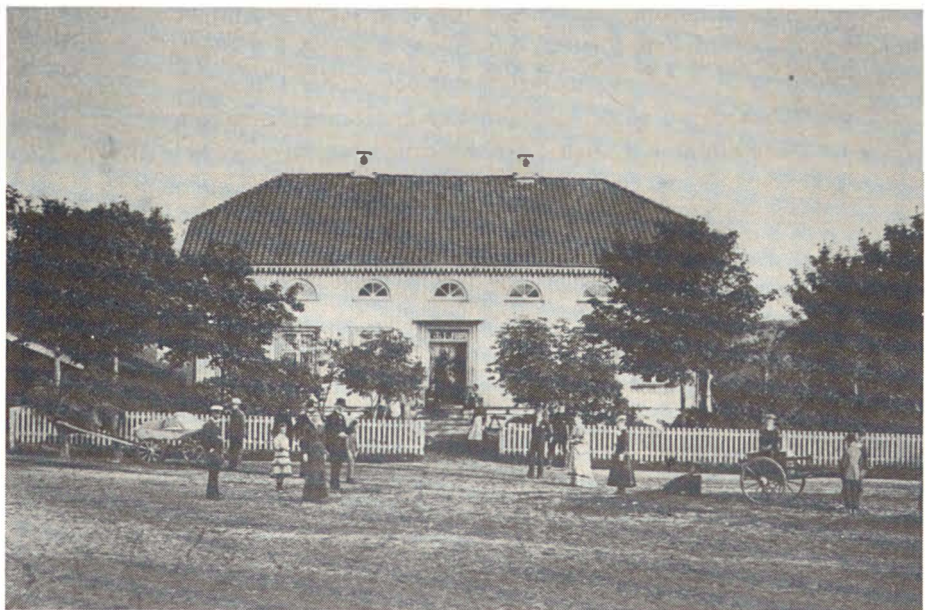

Edela Andreasdotter från Salgutsered till Kronäng.

Gullberg Håkansgård, som blev flygelbyggnad när Kronäng byggdes.

på Kronäng. Han gifte sig sedan på Stämmemad med Mor Kerstins yngsta dotter Anna Britta. Han fortsatte förläggarverksamheten men avvecklade den efter några år — se i övrigt artikel om Stämmemad.

Kronäng. Den äldre mannen till vänster är Johannes Sprakarn med dotter Svea.

FRÅN ULLASJÖ TILL KÄLLÄNG

En annan av mor Kerstins döttrar, Ellika, gifte sig med Magnus Johansson. Han var gårdfarihandlare från Mansås i Ullasjö, Kind. Därifrån överflyttade han sin verksamhet först till Borås, där han under några år hade ett par handelsdrängar till hjälp. Hemgiften underlättade hans inköp av ett hemman i Åsletorp Jönsagård i Örby, där han år 1842 byggde jaquardfabriken Källäng.

FRÅN GÅRDFARIHANDEL TILL FÖRLÄGGAR- VERKSAMHET I SEGLORA PASTORAT

Socknarna närmast söder om Borås bilda tillsammans ett pastorat; Seglora, Kinnarumma, Fritsla och Skephult. Dessa socknar är de enda i Marks härad som hade ett stort antal gårdfarihandlare. Fritsla och Skephult, båda med lågt invånarantal och ett ringa antal gårdar hade under 1700-talet en gårdfarihandlartätthet, som kan jämföras med knallesocknarna i Ås och Kind. I Kinnarumma fanns åtskilliga knallar, som var borgare eller handelsdrängar i Borås. Flertalet av knallarna från detta pastorat hade sin handelsområden i sydöstra Sverige. Öland och Gotland besöktes i stort sett enbart av knallar från Seglora pastorat. Ibland färdades de därvid med båt från de svenska västkuststäderna och även från Köpenhamn.

FRITSLA

De många Aratorpsgårdarna, Basterås, Hansa- och Månsagårdarna, Berget, Klockaregården, Stommen, Ramslätt- och Hjeltorpsgårdarna och Tyngryd liksom de många mindre ställena i Svinabo (som blev komministerboställe och omkring 1795 omdöpt till Finabo), Solängen, Stänge och Foglaslätt tog alla mer eller mindre regelbundet ut gårdfarihandlarpass under 1700-talet.

Ett par rånmord på gårdfarihandlare från Hjeltorp och Aratorp på Öland 1793 och på Gotland 1797 och 1799, en druckningsolycka för en knalle från Hjeltorp i samband med en fartygskatastrof år 1796, en konkurs år 1780 för den ansedde men icke skriv- och bokföringskunnige storknallen Johannes Hansson och stora varubeslag i Visby i början av 1800-talet för flera knallar i Fritsla och grannförsamlingarna är några av vittnesbörden om en livlig knalleverksamhet.

Fritslas gårdfarihandlare övergick under 1800-talet i stor utsträckning till förläggarverksamhet. Åtskilliga av dem blev ledande storförläggare.

FRÅN RAMSLÄTT VÄSTERGÅRD OCH KRONOGÄRDE TILL KINNA SANDEN

Bouppteckningen efter Anders Svensson i Ramslätt Västergård, född i Månsagården, ger belägg om en framgångsrik gårdfarihandels- och förläggarverksamhet.

Hans son, Håkan Andersson, övertog verksamheten. Han gifte sig 1823 med Maria Svendsdotter från Almhult Seglora, en gård vars innehavare i generationer

varit betrodda nämndemän och där bl.a. fadern Sven Persson bedrev viss handelsverksamhet.

Håkan blev snabbt en av bygdens största förläggare. I ett brev till Sven Erikson i Rättaregården, som svar på en begäran om lägre priser på bomull skrev Johan Francke (senare en av grundarna av Rydboholm) år 1828:

”Om rabatten pr Cassa eller kortare tid äro wi icke ense. Ja kan icke lemna Eder till uppgifne priser 12% rabatte. Sjelfwa Håke på Kronog. begär ej mer än 10%, denne rabatte will jag lemna eder.” (Citatet hämtat ur Rydboholmsboken, där det står 2%, vilket dock måste bara felaktigt). Håkan Andersson var en hård affärsman och figurerar i åtskilliga rättsfall som indrivare av fordringar och gårdsarrenden.

Under 1850-talet torde han som änkeman haft hjälp av Lars Andén, född i förläggaregården Sprakared Mellangård i Örby. Denne gifte sig med dottern Maria. Som änkling gifte Lars några år senare om sig med Anna Olander från Hansagården I och flyttade då till Månsagården.

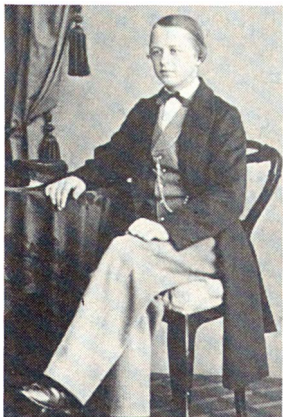
Sonen Anders Håkansson, förläggare på Stommen, gifte sig med Carolina Olander också från Hansagården.

Dottern Charlotta kom till Assberg Olsagården genom gifte med förläggaren Anders Johansson, son till förläggarmakarna Johannes Andersson och Olsa-Marja.

En annan dotter Kristin kom till Karlshed i Örby, gift med handels- och riksdagsmannen Frans Gustaf Jansson — son till Olsa Marja i hennes tredje gifte.

En dotter Anna gift med Johannes Olausson från Hansagården kom till Månsagården. Återigen giften inom de stora förläggarsläkterna.

Sonen Claes Håkansson gifte sig med Sven Anderssons dotter i Kinna Sanden. Det blev ett stort bröllop, som förenade två stora förläggarsläkter Tostared—Sätilla och Ramslätt—Kronogårde. Han övertog verksamheten i Sanden och grundade där den textilindustri, som alltjämt drivs av en ättling, Sven Engdahl.

Claes Håkansson i unga år.

Erik Andersson, "greve av Bastenberg".

Anna Andersdotter, vackra Anna på äldre dar.

BASTERÅS FRÅN GÅRDFARIHANDEL TILL FÄRGERI

År 1803 dog i Basterås Carl Persson som troligen var gårdfarihandlare. Dottern Anna gifte sig året därpå med Johannes Johansson. Han hade dessförinnan tjänat som dräng på Kinna Sanden, som då ännu icke var förläggargård. Hans ursprung är okänt. Några år dessförinnan kom från Ginkalunda kvarn i Kinna, Johannes Jönsson med hustru Katarina Eriksdotter och en son Sven till torpet Ulvåsa, emellanåt kallat Elgåsa backe. Inte heller deras tidigare ursprung är känt.

Inom några få år dog dels Anna Carlsdotter och dels Johannes Jönsson. Strax därefter gifte sig änklings och änka, och Katarina Eriksdotter blev plötsligt mora på Basterås. Sven gav sig i unga år ut som gårdfarihandlare. I Skene Björsgård fann han en äktenskapspartner Anna, dotter till Anders Engelbretsson.

Sven dog ung och "vackra Anna" blev ett eftertraktat parti. Den lycklige blev Erik Andersson, son till Andreas Hansson i Örby Smedsgård och sonson till Hans Larsson i Ginkalunda Backgård, tidigare i Stämmemad II och Örby Berg-Andersgården.

Erik var affärsman och drev snabbt upp gårdens vävnadsaffär. När det 1847 blev fritt fram för fabriksdrift på landsbygden, var han den i Mark som enligt kronofogderapporterna först fick i gång ett färgeri. Huruvida detta redan tidigare påbörjats mer eller mindre olagligt är oklart. Färgeriet fick flera efterföljare men behöll länge positionen som ledande. Erik Andersson blev riksdagsman och en av bygdens mest betrodda män. På äldre dar fick han problem efter det att Basterås drabbats av brand utan att vara försäkrat. En son Andreas gifte sig med Ida, dotter till Sven Larsson i Stämmemad. Anders grundade ett nytt färgeri i Nybro på gränsen mellan Fritsla och Kinna.

HANSAGÅRDARNA

I Hansagården I dog gårdfarihandlaren Lars Bengtsson 1809. Den duktiga änkan Annika Eriksdotter tog hand om gårdsbruket och barnens uppfostran. Dottern Edela Larsdotter övertog gården i samband med gifte 1822 med Olaus Johansson från Sprakared Mellangård i Örby (född i Rike Bengtsgården). Han startade färgeriet Rosendal och torde ha varit Fritslas genom tiderna störste förläggare. Han dog 1855. (Se i övrigt nedan under Svinabo).

Sonen Elias blev förläggare på den andra Hansagården. En yngre son, Anders skapade en ny stor förläggargård i Furubäck i Kinna. Hemgiften när han äktade Maria, dotter till Anders Eriksson, Kinna Sanden kom därvid väl till pass.

På Hansagården II bodde i mitten av 1700-talet Hans Hansson och efter honom under fyra år svärsonen Lars Hansson. Deras bouppteckning 1783:861 och 87:695 vittnar om en mycket aktiv och mångsidig verksamhet med smide, träslöjd och vävnader. De bedrev gårdfarihandel kopplad med förläggarverksamhet.

En bror till Lars, Arvid Hansson, var även han stor gårdfarihandlare. Han gifte sig till Salgutsered I där hans dotter gifte sig med Andreas Andersson d.ä. från Herr Jonsgården (dennes första gifte).

*Edela Larsdotter gift med Olaus Johansson
Hansagården.*

*Anders Andersson Hansagården, född i
Salgutsered.*

Lars syster Kerstin gifte sig med den mångkunnige ”bygdedoktorn” Håkan Nilsson i Gölingstorp, Kinnarumma.

Lars dotter Maria gifte sig år 1801 med en knalle från Sälgered Nolgård, Anders Andersson. Denne fortsatte förläggarverksamheten men dog tidigt, 1813:897. Deras dotter Johanna gifte sig med Elias Larsson från granngården och fick en son, Anders Eliasson, som grundade Haga färgeri efter gifte i Salgutsered I. En posthumt född dotter till Anders Andersson som uppfostrades hos farföräldrarna i Seglora blev förläggarhusfru i Ginkalunda Smedsgård (se artikel om Kinna).

Charlotta, dotter till Elias Larsson, gifte sig med Anders Andersson från Salgutsered II (son till Andreas Andersson d.y.). Anders verkade inte enbart som stor förläggare utan var med och grundade Borås Väveri och Norrby Spinneri.

HANS SVENSSON — UNDER BERGET

En av gårdarna i Fritsla benämns i gamla handlingar omväxlande Berget, Bergagården och Under Berget. Där drevs i slutet av 1700-talet gårdfarihandel av Hans Svensson. Från och med 1823 blev sonen Sven Hansson taxerad för handel. Även om han icke är lika känd för eftervärlden som flera av hans grannar var hans förläggarverksamhet icke obetydlig. Enligt bouppteckning 1835:1405 efter första hustrun Catharina Andreasdotter från Andersgården I hade han en god förmögenhetsställning.

ANDERS ANDERSSON STÄNGE—RYD—BORÅS

I Fritslas husförhörslängd finns år 1788 en Anders Andersson registrerad, som

i likhet med många namnar blev ledare inom hemindustrin — en namnlikhet som givit upphov till åtskilliga förväxlingar. Han var icke född i Fritsla och hans ursprung är okänt. Han var gårdfarihandlare och övertog efter ett par år Stänge i samband med gifte med Ingegerd Svendsdotter från det närliggande Foglaslätt. Han tillhörde storknallarna och gick även till Norge. Han skapade en förmögenhet och inköpte 1800 Ryd Nedergård i Seglora. Där drev han förläggarverksamhet kopplad med ett handelsborgarskap i Borås. Vid den stora räfsten 1803 bland de av bygdens handlare, som utnyttjade burskapet enbart som en "skylt" tvingades han att skaffa fastighet och skriva sig i Borås. Han behöll dock alltjämt sin gård och dog i Seglora 1811:767.

Förläggarnamnet Anders Andersson dök åter upp på Ryd Nedergård på 1850-talet. Denne var född på Sälgered Mellängård (se nedan).

ANDERS ANDERSSON — SVINABO OCH SALGUTSERED II

Ölandsknallen Anders Andersson från Svinabo — hans tidigare ursprung är okänt — gifte sig med Stina Jonsdotter i Salgutsered II i Kinna. Hon var dotter till Jon Andersson. Denne, som troligen även han varit knalle i Andersgården Seglora, kom till Salgutsered genom gifte och skatteköpte gården men dog redan efter ett år.

Anders Anderssons äldste son Andreas Andersson, som för att särskiljas från sin kände namne i Salgutsered I fick epitet den yngre, torde inte ha drivit någon större verksamhet. Hans son Anders Andersson blev förläggare och fabriksidkare i Hansagården II (se ovan).

Andreas d.y. hade även en broder Anders Andersson som under olika perioder kallades för den yngste, den tredje och den yngre och till slut den äldre för att då särskiljas från sin son Anders Andersson.

"Den tredje" var född 1797 och övertog i början av 1820-talet Salgutsered III genom köp från sterbhuset efter Kindborg i Gölingstorp. Efterhand köpte han upp flera gårdar i och utanför Salgutsered. År 1834 lät han uppföra den förläggargård som alltjämnt kvarstår som ett av traktens vackraste byggnadsminnen från denna tid. Hans maka i första giftet, Anna Eriksdotter kom från Stämme-mad I. När hon efter något år dog i kolera var bouppteckningen 54:341 den dittills största i Marks härad.

EN FÖRLÄGGARDYNASTI FRÅN SVINABO

Svinabo uppges ha fått sitt namn av att byborna i Fritsla, där släppte sina svin. När ett av gårdställen blev komministerboställe fejades det upp både ut- och invändigt, och namnet ändrades hastigt och lustigt till Finabo år 1795. Dessförinnan hade Svinabo gjort sig känt som boställe för åtskilliga framgångsrika gårdfarihandlare. År 1780 slutade det illa för en storknalle, Johannes Hansson, delvis förorsakat av att han, som icke kunde vare sig läsa eller skriva och endast hjälpligt räkna, hade förlorat överblicken över sina många fordringar i bygder långt från hemorten. Han åtnjöt emellertid stort anseende och flertalet av hans fordringsägare gav honom ett mycket välvilligt ackord, så han blev inte helt ruinerad.

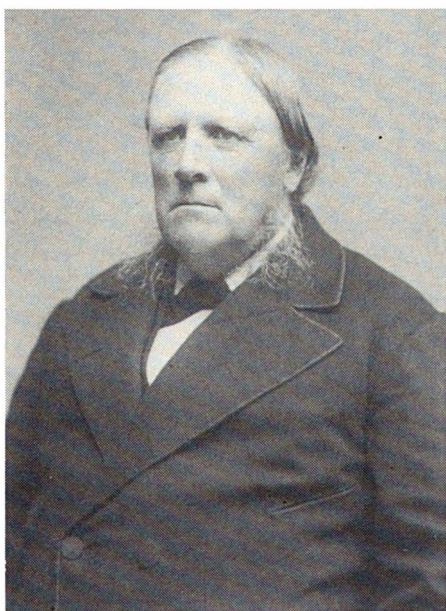
Till ett annat ställe Svinabo kom i mitten av 1700-talet Lars Andersson och hans hustru Ingela Knutsdotter, från Ginkalunda. Han torde ha varit knalle och två söner Johannes och Anders blev stora handelsmän. Båda finns med i längderna över gårdfarihandlare på 1780-talet.

Anders gifte sig med Kristina Andersdotter och bodde kvar i Svinabo-Finabo till 1801. Då använde han överskottet från gårdfarihandeln till att övertaga ett av ställena i Apelhult i Kinna.

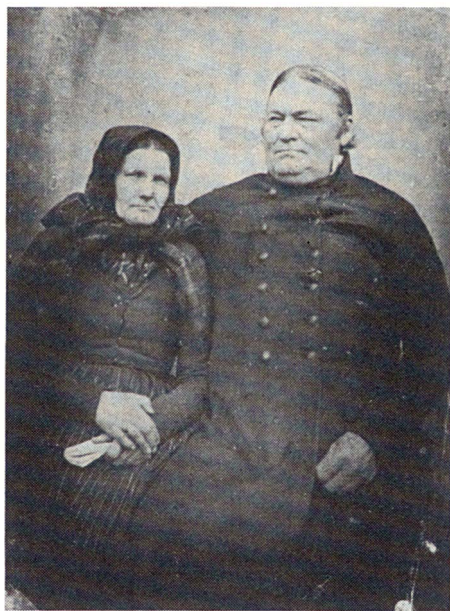
Hans son Johannes Andersson övertog denna gård 1821 i samband med gifte med Maria Andersdotter från Assberg i Örby. År 1820 var han en av de tre som blev taxerade för handel, alltså innan bomullsvävandet på allvar börjat taga fart. Sju år senare inköpte han ett av ställena i Assberg Olsagården i Örby men dog redan 1829. Johannes Anderssons hustru fortsatte verksamheten. Hon var den berömda Olsa-Marja, som gifte sig ytterligare två gånger med handelsmännen F.P. Vennerström och Josef Jansson.

Den andre gårdfarihandlande brodern från Svinabo, Johannes Larsson gifte sig till Aratorp Rike Bengtsgården. Hans hustru, Catharina, var dotter till en förmögen bonde, Anders Gustavsson, som även han torde ha varit gårdfarihandlare.

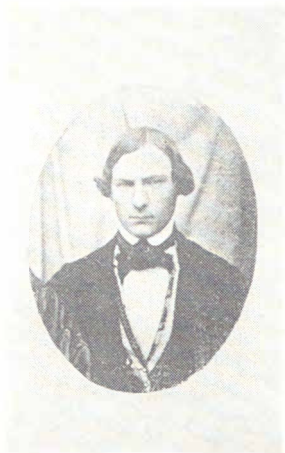
Johannes förvaltade arvet väl och köpte Sprakared Mellangård i Örby. Sonen Andreas var etablerad som förläggare i denna gård när han 1825 flyttade till Rike Bengtsgården, som under många år varit utarrenderat. Han blev en av de stora Fritslaförläggarna under bomullens storhetsperiod. Han gifte sig utanför förläggaristokratien med Petronella, dotter till sockenskräddaren Carl Persson i Hjelatorp. Barnen tog namnet Andréén.

Anders Johansson, förläggare i Olsagården, son till Johannes Andersson och Olsa-Marja.

Andreas Johansson och Petronella Carlsdotter Rike Bengtsgården.

Johannes Olausson Månsagården.

*Per Andersson Gärdet,
Aratorp Björsgård.*

"Mor" Lotta på Gärdet.

Andreas broder Olaus, kom till Hansagården genom gifte 1822 med Edela, dotter till den redan 1810 avlidne gårdfarihandlaren Lars Bengtsson. Olaus torde ha varit den störste av alla de många framgångsrika Fritslaförläggarna. Hans boppteckning 1855 hade ett netto som låg över 100.000 Rd. Där uppges bl.a. säteriet Katrineberg i Revesjö ha ingått.

Hans son Johannes, gift med Anna en dotter till Håkan Andersson på Kronogårde (se ovan), dog ung som förläggare på Månsagården.

Olaus döttrar tog sig namnet Olander, sex av dem blev gifta med framstående handelsmän. En sjunde, Edla Hygrell, blev prästfru.

Charlotta gifte sig med en framgångsrik gårdfarihandlare från Vattunga i Äspered, Per Andersson. Han hade arbetat ett par år som handelsbetjänt hos sin berömda broder Sven Andersson i Kinna Sanden. De bosatte sig på Aratorp Björsgård, Gärdet. Mor Lotta på Gärdet blev senare en av de många änkor i Mark, som med fast hand tog hand om gården. Som långivare stöttade hon bl.a. S.A. Ekelund när denne startade sin fabrik i Kinnabacka.

Kerstin kom till Klockaregården i samband med gifte med P.A. Åkerlund. Denne var gårdfarihandlare — från Åkra i Ullasjö — som under flera år svarade för bokhålleri och affärer hos Sven Erikson på Rättaregården Kinna. I Klockaregården blev han en framgångsrik förläggare. Senare gjorde han sig känd som fabriksgrundare både i och utanför Borås.

Anna gifte sig med Sven Eliasson från Ulricehamn, som övertog färgeriet Rosendal och Ramslätt Västergård. En yngre syster, som också hette Anna gifte sig med Lars Andén, nyss bliven änkring. De övertog på Månsagården verksamheten efter Johannes Olausson.

Carolina kom till Stommen. Hon var gift med Anders Håkansson från Kronogårde.

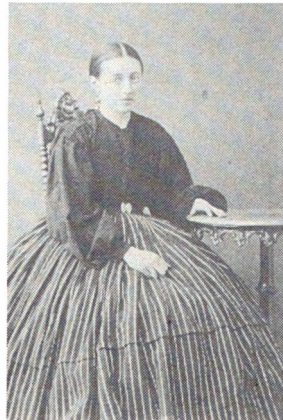
Den yngsta dottern Louisas make, Lars Johan Wingqvist, kom liksom svågern

P.A. Åkerlund Klockare-gården.

Lars Johan Wingqvist.

Louisa Olander.

Per Andersson närmast från Kinna Sanden, där han varit en betrodd förste man. Han tillhörde en känd gårdfarihandelssläkt från Södra Ving. Lars Johan övertog Stommen efter svågern Anders Håkansson. Där startade han några år senare Fritsla Mekaniska Wärfveri, som mycket snabbt utvecklades till bygdens största fabriksanläggning.

De båda storförläggarna Olaus och Andreas Johanssons syster, Anna Stina, bodde kvar på Sprakared Mellangård. Hon var först gift med Johannes Andersson, son till den äldste Sätillabrodern Anders Jonsson. Han dog barnlös efter något år och Anna Stina gifte om sig med Anders Bengtsson, som kom från Klockedal i Kinna. I detta gifte fick hon flera barn, Lennart Andrén och Johannes och Carl, som tog sig namnet Sprakarn. Johannes, som gifte sig med Anna, dotter till Sven Andersson på Kinna Sanden, blev disponent på Rydal.

ANDREAS LARSSON I ANDERSGÅRDEN I

På Andersgården I gifte sig år 1760 Ingeborg Andersdotter med sockenskräddaren Lars Persson från Stommen. Deras son Andreas Larsson drev gårdfarihandel och senare förläggarverksamhet. Sonen Lars började tidigt som medarbetare. Från 1833, då han gifte sig, svarade han för vävnadsaffären, som synes helt ha upphört med hans död 1839. Till skillnad från flertalet förläggarsöner "gifte han ner sig" med en torpardotter från Åsen i Skephult. Man kan ana att detta är ett av de få fallen, då skönhet betytt mer än pengar! Hon lyckades inte hålla gården efter makens död men gifte om sig först med en soldat på torpet Maden under Månsagården och sedan återigen med en soldat i Björnåsa Kinnarumma.

Brodern Johannes, som torde ha börjat hos fadern, blev mer lyckosam. Han gifte sig på Mellangården i Sälgered och hade där byggt upp en omfattande förläggarverksamhet, när han dog 1851. (se nedan)

Andreas dotter, Anna, gifte sig med Johannes Svensson. De bosatte sig på Andergården II. Johannes var resehandlare med egen förläggarverksamhet. En annan dotter, Catharina, blev förläggarhusfru i Berget i Fritsla (se ovan).

Håkan Håkansson i Högen.

Johanna Svensdotter.

ARATORP ÖSTERGÅRD — HÖGEN

Flera ställen i Aratorp Östergård tog under 1700-talet ut knallepass. Gården, som senare mestadels gick under namnet Högen, blev känd som förläggargård under Håke Johansson och dennes fosterson Håkan Håkansson, som kom från Fahlskog i Rångedala. Den senare gifte sig med Johanna dotter till vackra Anna i Basterås i hennes första gifte med gårdfarihandlaren Sven Johansson.

SÄLGERED MELLANGÅRD — FRÅN GÅRDFARIHANDLARE TILL TEXTILINDUSTRIGRUNDARE

En av Segloras storknallar i slutet av 1700-talet var Per Persson i Mellangården i Seglered, som det då hette. Hans son Anders Persson blev taxerad för handelsverksamhet från 1822 och framåt. Han var vävnadsförläggare. En svärson Johannes Andreasson, från Andersgården i Fritsla, gifte sig med dottern Anna och övertog förläggarverksamheten. Denne dog 1851 och mor Anna stod ensam med en stor barnaskara. Hon klarade både gårdsbruk, förläggarverksamhet och barnens uppfostran med framgång. Dottern Emma blev gift med Erik Larsson, Furubäck i Kinna, ättling på modernet till Tostared—Sätilla och på fädernet till en av Fritslas förläggarsläkter. Mor Anna ”pensionerade” sig hos denna dotter och blev därför aldrig gravsatt i den stora familjegraven på Seglora kyrkogård. Sönerna flyttade till Göteborg och blev alla kända handelsmän och industriidkare. Tre av dem tog namnet Mark. Bland ättlingarna finns även redarsläkten Broström.

Mor Anna hade ett par bröder. Johannes drev förläggarverksamhet först uti

Mellangården och sedan i Andersgården. Hos honom blev systersonen Johannes i unga år engagerad som medhjälpare. En annan broder Anders blev stor förläggare på Ryd Nedergård i Seglora. Han gifte två gånger in sig i Tostared—Sättilasläkten, först med Catharina Jonsdotter från Herr Jonsgården och som änking med Lotta Andreasdotter från Salgutsered I.

CALLE PÅ HEJAN

På åtskilliga ställen i Seglora församling förekom gårdfarihandel ofta i viss kombination med mindre förläggarverksamhet och handel i övrigt. Seglora var bland annat känt för hudar och skinn. Almhult, Bogryd, Hungerhult, Inghult, Koerhult, Lapphult, Näs, Sälgered Sörgård, Skrimhult, Uppröst och Årebo hade alla tidvis viss handelsverksamhet.

Förutom i redan omtalade Sälgered Mellangård och Ryd Nedergård, torde i Seglora förläggarverksamhet i större skala endast ha förekommit i Heden. Heden var ett ställe under prästgården och kallades därför ofta Prästgårdshedjan. Dit kom omkring 1800 Anders Andreasson och Ingrid Hansdotter (bådas ursprung okänt). De hade flera barn. Mest känd blev Carl, född 1805. Redan som ung var han ute som gårdfarihandlare och etablerade sig sedan som förläggare, när han övertog torpet i samband med gifte med Anna Stina Andersdotter från Sälgered Sörgård. Calle på Hejan, som han populärt kallades, blev inte bara stor förläggare utan även ordförande för sockenstämman.

Anna Stina var sondotter till Anders Andersson i Stänge-Ryd. Hennes fader, som lystrade till samma namn, kom till Sörgården 1818 genom gifte med Anna Britt Persdotter. Han hade en mindre handelsverksandel.

MÅNGA GÅRDFARIHANDSTÄLLEN I SKEPHULT

Omkring 1785 kom Jonas Andersson till Skephult, troligen från Roasjö. Han gifte sig med Christina Börjesdotter. I gården Blåshult byggde han först upp en gårdfarihandel och senare en förläggarverksamhet, som torde ha varit den största genom tiderna i Skephult. Inget av barnen tycks ha fortsatt verksamheten.

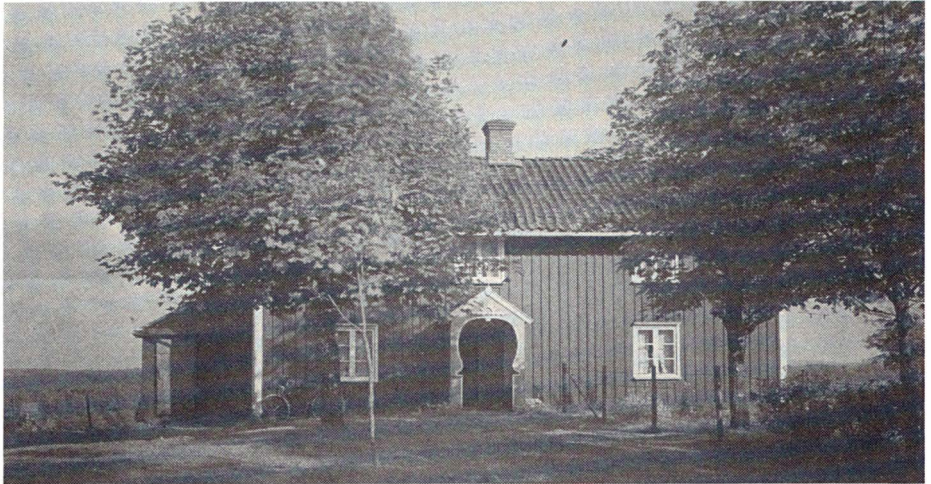
Borghult övertog efter Blåshult rollen som Skephults centrum för vävnadsaffärer. Där fanns på 1820-talet tre gårdar med omfattande verksamhet; I Övergården Sven Larsson och på två ställen i Nedergården Andreas Svensson och Johannes Eriksson. Den sistnämnde torde ha haft den största verksamheten. Han var gårdfarihandlare från Påbol i Roasjö.

Tidiga gårdfarihandlarställen var bl.a. Backen, Botten och Dängevik. Jakobs-son i Skepared var ett känt gårdfarihandlarnamn på 1820—1830-talet.

I Nakersjö fanns ett par gårdfarihandlare med topphöga taxeringar omkring 1830; Elias Axelsson, Per och Anders Johansson.

Carl Andersson i Hunnaryd (Dalen) var med bland undertecknarna i 1832 års förläggarskrivelse. Alla tre Borghultsförläggarna undertecknade 1833 års skrivel-
se (se artikeln om 1830-talets förläggare).

Nästan alla Skephultsgårdar och även flera torpställen tog från tid och annan ut gårdfarihandlarpass.

Blåshult, förläggargård i Skephult.

I ingen socken i Mark torde gårdfarihandeln hållits vid liv så länge som i Skephult. Sin centralort hade man icke i Borås utan i Ulricehamn.

KINNARUMMA — INFLUERAT AV BORÅS

Handelsmässigt var Kinnarumma mer influerat av Borås än någon av de övriga församlingarna. Åtskilliga borgare bodde i Kinnarumma, vilket var emot gällande bestämmelser. Efter den skärpning, som genomfördes i en förordning år 1803, blev kontrollen väsentligt hårdare. Bland dem som då tvingades flytta till, eller i alla fall skaffa sig fastighet och skriva sig i Borås, var många kända handlare.

Anders Elversson Kindlund flyttade in från Viks Västergård, där han också senare pensionerade sig. Han var född i Flimmershult i Torpa. Hans son Anders utvidgade vävnadsaffären bl.a. med hjälp av eget färgeri. Rörelsen och änkan, Britta Hasselström, dotter till en högkåre, övertogs av färgmästaren och kompanjonen Pomp. En dotter till Anders Kindlund d.y. blev gift med den kände Borås-grossisten Claes Georg Bergendahl.

Erik Kindlund, som tog namnet ungefär samtidigt med Anders d.ä. — inga släktskapsband synes ha förelegat — flyttade in från Sjöbonäs.

I Orrleken verkade en stor gårdfarihandlare Per Persson i slutet av 1700-talet. Han förlorade sitt pass i samband med varubeslag i Visby 1801. Sonen Anders Kindgren blev stor handelsman i Borås. Han dog ung under en handelsresa.

Molander i Klockaregården, Julander i Håhult och Ölander i Öd är andra borgare eller handelsdrängar i Borås med förankring i Kinnarumma. Mest känd var dock Johan Bernhard Kindborg i Gölingstorp.

En centralpunkt för de många gårdfarihandlarna i Kinnarumma var Björkered. Gästgivaren tycks på 1790-talet ha fungerat som en mellanhand åt kronfogden vid utdelningen av pass.

Den kände gårdfarihandlaren Sven Redlund i Kinnarumma Storegård drabbades av konkurs år 1838. Omkring 1830 fanns i Stora Krokstorp en förläggare, Johannes Larsson, som dock slutade med konkurs 1839. I Flenstorp förekom vävningshandel i olika perioder. En stor förläggare var Hans Andersson Lundberg, som på 1860-talet bl.a. startade ett färgeri, men strax därefter gick i konkurs.

FÖRLÄGGARE OCH FÖRLÄGGARGÅRDAR I MARKS HÄRAD FRAM TILL 1860 — ETT FÖRSÖK TILL KARTLÄGGNING

Wilka som var gårdfarihandlare kan åtminstone för vissa år utläsas från passförteckningar och speciella bevilningslängder.

Förläggarverksamheten var icke lika påpassad av myndigheterna. I husförhårs- och mantalslängder förekom aldrig yrkesbeteckning eftersom förläggarna samtidigt var bönder eller före 1792 ämbetsmän. På 1840-talet gjordes i enstaka fall noteringen "handlare".

I och med den ökade handelsfriheten på landsbygden 1847 infördes skyldighet för kronofogdarna att till Kommerskollegiet inrapportera alla handelsmän. Lanthandlare och spannmålshandlare redovisades för sig och i en särskild grupp sammanfördes handlare som enbart sålde lantmannavaror med eller utan butik. I Marks härad var denna grupp osedvanligt stor eftersom den omfattade vävning-förläggarna.

Omkring 1820 infördes förutom gårdfarihandelsbevilningen en särskild taxering av handelsverksamhet — från 1825 i Mark dock endast personer med intäkt av handel på över 50 RD. Här finns inget som ger antydning om verksamhetens art, men man kan utgå ifrån att flertalet var förläggare. Bland de taxerade lär dock bl.a. i Kinnarumma och Seglora ha funnits knallar, som endast besökte städer, och som ej tog ut pass och därför ej blev taxerade som gårdfarihandlare.

Före 1820 är man helt hänvisad till de indikationer om handelsverksamhet som kan förekomma i domböcker och olika handlingar. Värdefulla är bouppteckningarna, som kan ha uppgifter om varor i lager och fordringar och skulder. Återigen är det svårt att avgöra om det rörde sig om förläggarverksamhet.

Bouppteckningarna är dock normalt endast innehållsrika om någondera av makarna dött innan mannen fyllt 63 år. Detta var den normala "pensionsåldern", då gård och verksamhet överlämnades till nästa generation, som då i gengäld ofta enligt skriftligt kontrakt åtog sig att försörja de gamla. De gamla fick "undantag". Tidpunkten sammanhängande med, att den, som icke svarade för ett hemman, var skattefri fr.o.m. 63 års ålder. Detta gällde även de änkor som efter mannens död själva övertog hemmanet. I 1847 års liberala handelslagstiftning stipulerades att änkan hade rätt att i sitt namn fortsätta mannens handelsverksamhet så länge hon icke gifte om sig. Ofta gifte sig dock en förläggarens änka med en ogift förläggare eller med en knalle eller annan handelsman. Oberoende av ålder var hon en intressant, eftersökt äktenskapspartner.

I den uppgjorda förteckningen har med hjälp av här angivna källor upptagits dels personer som med stor säkerhet bedömts vara vävnadsförläggare, vilket markerats med Vf och dels ett antal personer som uppenbarligen bedrivit viss handel utan att verksamhetens art kunnat klargöras. Några torde endast ha varit stora gårdfarihandlare — markerat med Gf — medan andra varit handlare specialiserade på boskap, virke eller spannmål och åter andra underförläggare, kommissionärer, eller s.k. samköpare. Färgerier har även medtagits.

I en kolumn finns tidsangivelser för verksamheten, i den utsträckning det varit möjligt. Slutåret är sålunda icke alltid dödsåret.

Förläggare etablerade efter 1860 har med några få undantag icke tagits upp. Även hustrurna har medtagits, då de ofta aktivt medverkade i rörelsen, vilket fick särskild betydelse vid omgifte, eller då de som änkor fortsatte verksamheten. Även söner, som varit aktiva medhjälpare, har i vissa fall tagits med. I övrigt har släktskapsbanden förläggargenerationerna och de olika gårdarna emellan av utrymmesskäl icke angivits.

I de fall en förläggare flyttade sin verksamhet till en annan gård har han upptagits på båda ställen med hänvisningar däremellan. Olika ställen inom samma gårdssamling har angivits med romerska siffror. t.ex. Stämmemad I och II.

Åtskilliga reservationer måste göras mot uppgifternas riktighet. Borås Museum emotser tacksamt korrigeringar och kompletteringar.

Beträffande förkortningar hänvisas till artikel "Mall för gårdsredovisning."¹⁾

SOCKEN — GÅRD

BERGHEM

Backagården - Klockaregården

Börje Andersson 1820-tal

Berghems Prästgård

Vf Zackarias Brandberg-Margareta Paulin före 1755

Vf Georg Samuel Treslow 1755—1782

Bua Västergården — Västra Bua

Anders Torkelsson 1820-1830-tal

Dala Lillegård—Lilla Dala

Anders Andersson 1820-tal

Hulatorp Per Olofs gård

Vf Anders Andersson 1832—1850

Hulatorp Skattegård

Vf Lars Andersson 1825—1850

Kila Östergård — Hurtigsberg

Håkan Olofsson Ca 1800

Olofsgården — Klockaregården

Vf Sven Öjersson — Anna-Britta
Gunneshdotter 1820—1828

FOTSKÅL

Grevared — Sunnån

	Sven Jonsson — Karin Andersdotter	före 1747
Vf	Olof Svensson — Sigrid Engelbrektsdotter	1747—1771
	Vilg — Storegård	
	Sven Persson — Anna Bengtsdotter	före 1813
Vf	Arvid Larsson — Britta Svensdotter	1813—1816

FRITSLA

Andersgården I — Lilla Bengtsgård

Vf	Andreas Larsson — Karin Larsdotter	1805—1833
Vf	Lars Andreasson — Christina Andersdotter	1833—1839
	Johannes Andersson	1850—

Andersgården II

Vf	Johannes Svensson — Anna Andreasdotter	1827—1839
----	--	-----------

Aratorp Björsgård — Gärdet

Vf	Per Andersson — Charlotta Olander, Mor Lotta	1844—1862
----	--	-----------

Aratorp Rike Bengtsgården — Larsagård

	Anders Gustavsson — Karin Andersdotter	1750—1765
Gf	Johannes Larsson — Catharina Andersdotter	1780—1806
Vf	Andreas Johansson — Petronella Carlsdotter	1826—
	jfr. Örby Sprakared	

Aratorp Östergården — Högen

	Johannes Håkansson — Annika Andersdotter	1801—1820
Vf	Håke Johansson — Kerstin Svensdotter	1825—1855
	Anders Johansson ogift	1830—1850
Vf	Håkan Håkansson — Johanna Svensdotter	1855—

Basterås

	Carl Persson — Ingrid Andersdotter	ca 1800
Gf	Sven Johansson — Anna Andersdotter	1832—1840
Vf	Erik Andersson — Anna Andersdotter	1842—
	Färgeri	1847—

Berget — Berggården — Under Berget

- Gf Hans Svensson — Anna Svendsdotter 1790—1820
Vf Sven Hansson — Katarina Andersdotter 1823—1852
Anna-Britta
Johansdotter

Finabo (Svinabo före 1795)

- Lars Andersson — Ingela Knutsdotter ca 1760
Gf Johannes och Anders Larsson ca 1780
Jfr Rike Bengtsgården och Kinna
Apelhult
Gf Per Svensson 1810-tal

Hansgården I — Övregården

- Gf Lars Bengtsson — Elin Jönsdotter
Annika Eriksdotter 1780—1810
Vf Olaus Johansson — Edela Larsdotter 1822—1855
Färgeri se Rosendal

Hansgården II — Nedergården

- Hans Hansson — Anna Larsdotter 1740—1783
Gf Vf — Britta Hansdotter 1783—1787
Gf Vf Lars Hansson — Britta Hansdotter 1787—1801
Vf Anders Andersson — Maria Larsdotter 1801—1812
Vf Elias Larsson — Johanna Andersdotter 1818—1837
Vf Anders Andersson — Charlotta
Eliasdatter 1847—1862
Grundare: Borås Väveri

Klockaregården

- Vf Johannes Svensson — Kerstin
Larsdotter 1825—1833
Vf Peter Andreas Åkerlund — Kerstin
Olander 1845—
Fabriksidkare i och utanför Borås

Kronogärde

- Vf Håkan Andersson — Maria Svendsdotter 1823—1860
Jfr Ramslätt Västergård
Lars Andén — Maria Håkansdotter 1852—1860
Jfr Månsgården

Månsgården

- Gf Erik Håkansson ca 1800
Vf Johannes Eriksson 1820—1830
Jfr Skyttegården
Vf Johannes Olausson — Anna
Håkansdotter 1846—1858
Lars Andén — Anna Olander 1860—
Jfr Kronogärde

Ramslätt Gästgivaregård

Gudmund Hansson — Katarina
Larsdotter 1760-tal
Karl Andersson — Edla
Gudmundsdotter 1790-tal
Carl Håkansson — Anna Larsdotter ca 1814
Johannes Larsson — Margareta
Jakobsdotter 1822—1830
Hans Strid — Stina Pedersdotter 1830-tal

Ramslätt Västergård

Håke Svensson — Britta Mårtensdotter 1755—1790
Gf Vf Anders Svensson — Anna Håkansdotter 1790—1818
Vf Håkan Andersson — Maria Svensdotter 1818—1823
Jfr Kronogärde

Rosendal färgeri

Ägs av Hansagården I 1849—1855
Svante Eliesson 1855—

Skyttegården

Vf Johannes Eriksson och syster Stina
Eriksdotter 1830—1834
jfr. Månsagården

Stommen

Vf Magnus Larsson och Anders Martinsson 1820-tal
Anders Håkansson — Carolina Olander 1853—1860
Vf Lars Johan Wingqvist — Louisa
Olander 1860—
Fabriksidkare

Stänge

Gf Anders Andersson — Ingegerd
Svensdotter 1780—1790
Jfr Seglora Ryd Nedergård
Johannes Dahl — Anna Britta
Andersdotter 1812—1816
till Smedstorp i Björketorp Bollebygd

HAJOM

Hjorttorp Nedergård — Åsarna

Arvid Jonsson ca 1820

Hjorttorp Övergård — Åkagården

Håkan Andersson — Ingegerd
Gustavsdotter 1790-tal
jfr. Örby Skene Bengtsgård
Sven Larsson ca 1835

Nödinge Storegård

Anders Ahlgren — Greta Grefve före 1724
Kronobefallningsman

HORRED

Bosgården

Nils Jönsson — Marta Nilsdotter 1710-1720-tal
Bengt Nilsson — Kerstin Björnsdotter 1725—1765
Vf Jöns Bengtsson — Botilda Andersdotter 1765—1793
Vf Bengt Jönsson — Anna Britta
Bengtsson 1793—1811
Vf Håkan Andersson — Anna Britta
Bengtsson 1813—1828
Jfr. Örby, Skene Bengtsgård
Vf Bengt Bengtsson — Edela Eriksdotter 1830—

Fogelsången

Elias Larsson 1820-tal

Skogsåkra

Carl Svensson — Annika Andersdotter före 1816
Anders Andersson 1820-tal

Storegården

Öjer Olofsson — Maria Andersdotter före 1774

Sundholmen

C. Cederlund 1820—1847
J.D.S. Schmidt 1856—

Vasse Mellangård

Anders Eriksson före 1816

Vasse Västergård

Vf Bengt Bengtsson — Britta Jonsdotter före 1784
Nils Olofsson — Ingrid Bengtsson 1785—1802
Vf Nils Nilsson — Ingrid Persdotter
Gunla Andersdotter 1820-tal
Bengt Olofsson 1820-tal

HYSSNA

Högen

Anders Jonasson 1842—
Spinnrocksförläggare — lanthandlare

Läckö och Klateberg

Vf Arnell 1872—

Sandvad

Anders och Petter Dahl 1843—

Stjärnhult

Petter Dahl 1830-tal

ISTORP

Brattorp Lillegård och Storegård

Elof och Anders Larsson ca 1840

Broby — Kransbro

Anders Persson — Kerstin Svensdotter före 1764

Jonas Andersson ca 1835

Byslätt I — II

Vf Jöns Björnsson — Börta Olofsdotter före 1761

Vf Gudmund Björnsson — Börta
Jonsdotter före 1766

Vf Bengt Börjesson — Karin Månsdotter före 1762

Vf Bengt Andersson — Britta Jonsdotter före 1782
Börje Jonsson ca 1800

Vf Sven Börje Persson — Brita Jonsdotter ca 1816
Johannes Börjesson — Elin Olofsdotter 1820-tal

Ekarebo Frugård

Här startades drällvävningen
enligt legend 1720-tal

Anders Börjesson — Ingeborg
Håkansdotter 1770-tal

Anders Börjesson — Cecilia
Carlsdotter ca 1810

Ekarebo Övergård

Gunnar Andersson 1820-tal

Fagerhult Östergården — Nilsagården

Vf Börje Börjesson — Britta Börjesdotter före 1754

Hovgården

Anders Andersson 1820-tal

Kreke

Bengt Gunnarsson — Britta
Helgesdotter före 1768

Carl Persson 1830—

Kärret, Stora

Vf Anders Gullbransson — Britta Elisabeth
Lysell 1818—1850

Liom

Bengt Bengtsson — ? Gudmundsdotter
Anna Torbiönsdotter 1750—1770
Börta Andersdotter

Skattegården — Viskadal

Marcus Eriksson 1816—1850

Skogsbacka

Anders Börjesson 1830-tal

Strömmared Mellangård

	Börje Andersson — Berta Carlsdotter	1725—1763
Vf	Anders Börjesson — Edela Jonsdotter	1763—1792
Vf	Börje Andersson — Ingrid Börjesdotter	1800—1816
Vf	Lars Andersson — Berta Jonsdotter	1816—1823
Vf	Lars Börjesson — Edela Andersdotter	1847—

Sörgendal — Fävreberg

	Anders Skarin — E. Jonsdotter	före 1760
	Kronolänsman	

KARL GUSTAV (SKEDESKAMMA)

Torsäng

	Gunnar Håkansson — Christina Toresdotter	före 1765
--	---	-----------

KINNA

Andersgården — Anders Larsgården

Vf	Anders Olofsson — Ingeborg Nilsdotter	1826—1830
	Jfr. Stommen	
Vf	Per Jönsson — Maria Jonsdotter	1830—1834
Vf	Anders Börjesson — Maria Jonsdotter	1840—

Apelhult

Gf Vf	Anders Larsson — Kerstin Andersdotter	1802—1820
	Jfr. Fritsla, Finabo	
Vf	Johannes Andersson — Maria Andersdotter	1821—1827
	Jfr. Örby Olsagården	

Arvidsgården

	Per Larsson	ca 1830-1845
	C.G. Classon	ca 1845-1850

Furubäck

Vf	Anders Larsson — Maria Andersdotter	1832—1868
----	-------------------------------------	-----------

Ginkalunda Andersgård, Herrgård

Vf	J. Fr. Björnberg — J Ahlehielm	1766—1785
Vf	Per Hansson — Ingrid Persdotter	1799-ca 1810
	Olof Johansson	1820-tal
	Hans och Per Olofsson	1830-tal

Ginkalunda Smedsgård I

Vf	Per Nilsson — Anna Andersdotter	1797—1812
Vf	— Anna Andersdotter	1812—1825
Vf	Nils Persson — Anna Maria Andersdotter	1825—1845
	Anders Nilsson	1860—

	Ginkalunda Smedsgård II	
Vf	Anders Andreasson — Britta Persdotter	1830-tal
Vf	Johannes Andersson Jfr. Skattegården I	1830-tal
	Hede Säteri	
Vf	Ulla Björnberg — E.M. Mannerfelt Nicklas Grimbeck	1788—1795 1798—
	Herr Jonsgården	
Vf	Anders Jonsson — Elin Larsdotter	1770—1802
Vf	Jon Andersson	1802-1845 ca
Vf	Elias och Johannes Jonsson	ca 1845—
	Horndal	
Gf Vf	Anders Andersson — Gunilla Mjöbäck	1790-tal
	Kinnabacka	
Vf	S.A. Ekelund — Johanna Jonsson	1859—
	Kinnahult Nedergård	
Gf	Erik Håkansson — Britta Esbjörnsdotter	ca 1800
	Erik Larsson Hult — Emma Johansdotter	1870-tal
	Kinnahult Övergård	
	Sven Andersson — Anna Larsdotter	ca 1800
	Hans Magnus Johansson	1830-1840-tal
	Johannes Andersson	1840-tal
	Klockaregården	
Vf	Andreas Andersson — Helena Nilsdotter	1830-tal
	Kroktogården	
	Sven Persson	1830-tal
	Rättaregården	
Vf	Sven Eriksson — Anna Johansdotter Jfr. Kinnarumma Rydbholm	1825—1847
Vf	Johannes Håkansson — Lotta Erikson Jfr. Ännagården	1847—
	Salgutsered I	
	Anders Bengtsson d.y. — Ingrid Nilsdotter	1750-1760-tal
Gf	Arvid Hansson — Britta Andersdotter	ca 1800
Vf	Andreas Andersson d.ä. — Kerstin Arvidsdotter	1812—1840
	— Britta Johansdotter	

Salgutsered II

Anders Bengtsson d.ä. — Maria
Jonsdotter 1750-tal
— Ebba Bengtsdotter

Gf Anders Andersson — Stina Jonsdotter ca 1800
Andreas Andersson d.y. — Anna Britta
Börjesdotter 1820—

Salgutsered III

Per Esbjörnsson — Britta Svensdotter ca 1780

Vf Anders Andersson 3:e — Anna
Eriksdotter
— A.H. Fry-
berg 1820—1860
Salgutsered — färgeri Johannes
Gustavsson 1849

Sanden

Vf Anders Eriksson — Anna Jönsdotter
— Maria Gunnars-
dotter 1805—1840
Vf Sven Andersson — Anna Andersdotter 1840—1876
Fi Vf Claes Håkansson

Skattegården I

Gf Vf Erik Jonsson — Anna Hansdotter 1782—1815
Jfr. Stämmemad II och Sätla
Grebbeshult
Torkel Andersson — Annika Eriksdotter 1820—
Vf Johannes Andersson — Anna
Torkelsdotter 1832—
Jfr. Ginkalunda Smedsgård II

Skattegården II

Vf Erik Nilsson — Katarina Nilsson 1820—1835
Vf Per Jonsson — Anna Britta Eriksdotter 1835—
J.P. Jonsson

Stommen

Vf Anders Olofsson — Ingeborg Nilsson 1830—1840
Vf Elias Jonsson — Stina Andreasdotter 1854—1857

Stomslyckan

Vf Anders Jonsson — Edela Eriksdotter 1831—
Vf Håkan Andersson — Anna Jonsson 1861—1884
Fi Vf Rudolf Andrén 1884—

Storegården I

Johannes Larsson — Stina Ingelsdotter 1784—1820
Vf Jon Johansson — Johanna
Andersdotter 1832—1850

	Storegården II	
	Jon Andreasson — Britta Ingemarsdotter	1810—1820
	Stämmemad I	
	Anders Persson — Gunilla Persdotter	
Vf	Sven Andersson (son)	1790-tal
Vf	Erik Andersson — ”Mor” Kerstin Andersdotter	1800—1813
Vf	— ”Mor” Kerstin Andersdotter	1813—1815
Vf	Nils Andersson — ”Mor” Kerstin	1815—1847
Vf	Sven Larsson — Britta Nilsdotter	1852—
	Stämmemad II	
Gf Vf	Erik Jonsson — Anna Hansdotter Jfr. Skattegården	1779—1782
Vf	Andreas Jonsson — Maria Hansdotter Jfr. Sätila Grebbeshult	1783—1785
	Velingstorp Mellangård I	
Vf	Carl Andersson	1830—1847
Vf	Samuel Persson	1849—
	Velingstorp Mellangård II	
Vf	Nils Eriksson — Annika Persdotter Anders Eriksson (broder) — Maria Hansdotter	1830—1835
	Verlingstorp Skattegård — färgeri	
	Johannes Hansson, Hans Fagerlund	1849—
	Ändagården I	
	Börje Hansson — Ingrid Svensdotter	1809
Vf	Håkan Börjesson — Lotta Johansdotter	1825—1838
Vf	Johannes Håkansson — Lotta Erikson Jfr. Rättaregården	1838—1847
	Ändagården II	
	Sven Persson — Stina Svensdotter	ca 1810
	KINNARUMMA	
	Björkered Gästgivaregård	
	Assar Svensson — Catharina Jonsdotter	1760—
	Anders Kindgren	ca 1795
	Hans Kindström och Johannes Kindlund	ca 1800
	Flenstorp Västergård	
Gf	Petter Persson	1790—1810
Vf	Hans Andersson Lundberg	1855—
	Färgeri och tryckeri	1860-tal

	Grimskulla	
Vf	David Björnberg	1750—1770
	Gölingstorp	
	Håkan Nilsson — Kerstin Pettersdotter — Catarina Jonsdot- ter	1770—1790
	Johan Bernhard Kindborg	1785—1830
	Borgare i Borås	
	Håhult, Västra	
	Hans Nilsson	1750-1760-tal
Gf	Johannes Julander	1830—40-tal
	Kampagården	
	Börje Nilsson	1830-tal
	Kilen	
	Anders Svensson — änkan Kerstin	1790—1805
	Håkan Andersson (Svensson)	1820-tal
	Klockaregården	
	Jonas Molander	1795—1830
	Borgare i Borås	
	Krokstorp	
Vf	Johannes Larsson	1820—39
	Orrleken	
Gf	Per Persson	1790—1813
Gf	Anders Persson Kindgren	1800—
	Borgare i Borås	
	Rydboholm — bomullsfabrik	
	Sven Erikson	1834—1864
	Jfr Kinna Rättaregård	
	Sjöbonäs	
Gf	Erik Kindlund	1785—1820
	Borgare i Borås	
	Stommen	
	Gustaf Andersson	1820-tal
	Storegården	
	Börje Nilsson, Johan Andersson, Lars Olofsson	1820-tal
	Vik Västergård	
Gf	Anders Elversson Kindlund	1785—1820
	Borgare i Borås	
	Viskarhult Lillegård	
Gf	Bengt Håkansson	1790-tal
	Magnus Persson	1820-tal

Viskarhult Storegård

Inspektör Hagelqvist 1835—1845
 Anders Håkansson — Edla Erikson 1849—1862

Öd

Gf Per Jönsson, Anders Jonsson, Anders
 Larsson 1790-tal
 Gf Vf Anders Persson Ölander 1840-tal

KUNGSÄTER**Duvhult**

Bengt Bengtsson 1830-tal

SEGLORA**Almhult**

Hans Jonsson — Britta Nilsson 1750-tal
 Gf Anders Persson 1790-tal
 Sven Persson, Gustav Isaksson,
 Johannes Persson 1820-tal

Bogryd

Lars Hansson — Anna Olofsdotter ca 1780
 Gf Olof Larsson — Greta Bengtsdotter ca 1820
 Johannes Pettersson 1820-tal
 Vf Anders Johansson ca 1830

Heden — (Prästgårdsheden) (Hejan)

Vf Carl Andersson — Anna Stina
 Andersdotter 1833—1862

Hungerhult Västergård — Hunghult

Jonas Andersson och Johan Nilssons
 änka 1830-tal

Hungerhult Östergård

Johannes Andersson och Petter
 Hansson 1820-tal
 Petter Andersson 1830-tal

Ingehult

Hans, Assar, Anders och Jöns Persson 1820-tal

Koerhult

Johannes Hansson ca 1830

Läppehult

Benjamin Andersson 1820—30-tal

Näs Yttergård

Anders Nilsson, Anders Persson 1820-tal

Ryd Nedergård I

- Gf Vf Anders Andersson — Ingegerd
Svensdotter 1801—1810
Borgare i Borås — jfr Fritsla Stänge
- Vf Anders Andersson — Christina Jons-
dotter 1856—
— Lotta Andreas-
dotter

Ryd Nedergård II

- Gf Anders Persson — Stina Andersdotter 1805—1810

Ryd Övergård

Färgeri C.E. Wessman 1852—

Sälgered Mellangård I — Seglared

- Gf Per Persson — Kerstin Olofsdotter 1780—
- Vf Anders Persson — Edela Hansdotter 1822—1852
- Vf Johannes Andreasson — ”Mor” Anna
Andersdotter 1837—1851
- Vf — ”Mor” Anna
Andersdotter 1851—1865

Sälgered Mellangård II — Seglared

- Vf Johannes Andersson, ogift 1840—1862

Sälgered Sörgård — Seglared

Anders Andersson — Anna Britta
Persdotter 1818—1825

Tranhult

Johan Persson 1830-tal

Uppräost

Anders och Lars Andersson 1825—1835

Lars Andersson, Johan Pettersson 1820-tal

Årebo

- Vf Johan Andersson och Anders Nilsson 1830-tal

SKEPHULT

Backen — Backa

- Gf Andreas Hansson — Edela Anders-
dotter 1820—1840

Blåshult — Blåshult

- Gf Vf Jonas Andersson — Christina
Börjesdotter 1785—1820
- Gf Per Andersson 1820-tal

Borghult — Nedergård I

- Vf Andreas Svensson — Anna Stina
Andersdotter 1830—1849

	Borghult Nedergård II	
Gf Vf	Johannes Eriksson — Anna Britta Andersdotter	1820—1860
	Borghult Övergård — Buared	
Vf	Sven Larsson	1820—
	Freared — Fredared	
	Johannes Nilsson	1820—1835
	Hunnaryd (Dalen)	
Vf	Carl Andersson — Maria Andersdotter	1820—1835
	Hässlehult Övergård	
	Elias Andersson	1820—
	Lammåsen	
	Petter Svensson	1830-tal
	Nakersjö	
	Elias Axelsson — Per och Anders Johansson	1820—30
	Skepared Västergård	
Gf Vf	Johannes Jakobsson	1820—1836

SURTEBY KATTUNGA

	Apelskog	
	Anders Svensson — Ingeborg Ingemarsdotter	1750-tal
	Sven Andersson	1770—
	Bäckebo	
	Öjer Hansson	ca 1800
	 Hans Öjersson	 ca 1820
	Hallagärde	
	Anders Ingemarsson	1820-tal
	Holmåkra Båtsmansgården	
	Bengt Andersson	1820-tal
	Holmåkra Kronogård	
	Gustaf Andersson	1820-tal
	Klockaregården — Lassagården	
	Anders Larsson	ca 1825
	Lida	
	Jon Hansson — Maria Nilsson	före 1811
	Carl Börjesson — Anna Larsdotter	före 1811
	Lönebo	
	Per Andersson — Anna Bengtsdotter	1816—1832
Vf	Johannes Torkelsson — Gunilla Eriks- dotter	1832—1846

	Pellagården	
	Anders Torkelsson	1830-tal
	Senås Skattegården — Mossen	
	Håkan Andersson — Anna Larsdotter	före 1755
Vf	Olof Larsson — Anna Hansdotter	1830-tal
	Senås Västergård	
	Anders Andersson	1820-tal
	Slätthult (Hagen)	
	Anders Håkansson	ca 1800
	Surteby Kronogård — Uddeholm	
	Anders Pettersson — Britta Bengts- dotter	1820-tal
	Tofta	
	Lars Ingemarsson — Ingeborg Svensdotter	ca 1830
Vf	Johannes Larsson även lanthandel	1850—
	Ågården — torpställe	
	Johannes Larsson	ca 1825
	SÄTILA	
	Almered Kronogård	
	Torkel Andersson — Marta Ingemars- dotter	ca 1750
	Almered Storegård	
Gf	Karl	1790-tal
	Bosgården	
	Inspektör Hedström	1750—1780
	Peter Johan Ekman — Britta Christina Hedström	1780-tal
	Kronobefallningsman Pappersbruk, tegelbruk	
	Grebbeshult I	
	Jon Andersson — Börta Torkelsdotter	ca 1750
	Erik Jonson	1770-tal
	Jfr Kinna Skattegård	
	Andreas Jonsson	ca 1780
	Jfr Kinna Stämmemad II	
	Anders Andersson	1820-tal
	Grebbeshult II	
	Hans Andersson — Anna Torkels- dotter	före 1800
Vf	Andreas Hansson — Kerstin Andersdotter	1824

Vf	Olof Engelbrectsson — Anna Andreasdotter	1825—1828
	Håvet Mellangården	
Vf	Bengt Engelbrectsson — Britta Larsdotter	1820-tal
	Strömma	
	Anders Hultén	ca 1780
	Johan Gradman — Elisabet Brandell	ca 1790
Vf	Johan Olsson — Johanna Schånberg	1820—1827
	Borgare i Kungsbacka	
	Carl Peter Hagberg	1830-tal
	Borgare i Borås	

TOSTARED

	Eskekärr — Äskekärr	
Vf	Lars Andersson — Elin Nilsson	före 1762
	Anders Larsson	ca 1800
	Kulla	
	Anders Larsson — Britta Olofsdotter	ca 1750
	Sven Olofsson	ca 1800
	Rud Nedre	
	C.G. Torell	1820—30-tal
	Rud Övre	
	Ingemar Larsson — Kerstin Andersdotter	före 1740
	Anders Ingemarsson d.y.	ca 1750
	Lars Andersson	ca 1800
	Stommen	
	Anders Svensson	före 1744
	Svenningsered	
	Carl P Andersson	1825—1829
	Tostared Nedergård	
	Johannes Carlsson	1822—1829

ÖRBY

	Assberg, Berg-Andersgården, Klevagården	
	Sven Carlsson — Ingrid Gunnesdotter	ca 1750
	Nils Svensson — Ingeborg Nilsson	ca 1760
	Assberg Gyltegården	
Vf	Emanuel Nilsson — Stina Svensdotter	1845—1880
	Assberg Nilsagården — Andors	
	Jöns Jönsson — Karin Torkilsdotter	ca 1775-1799
	Anders Jönsson — Ingeborg Eriksdotter	1804—1843
	Johannes Andersson — Anna-Britta Börjesdotter	1853—

	Assberg Olsagården I och II	
	Kyrkoherdeänkan Ingeborg Hedström	
	Bennich	ca 1780
Vf	Johannes Andersson — Maria	
	Andersdotter	1827—1829
	Jfr. Kinna Apelhult	
Vf	F.P. Wennerström — Maria	
	Andersdotter	1830—1839
Vf	Josef Jansson — Maria Andersdotter	1840—1866
Vf	Anders Johansson — Charlotta	
	Håkansdotter	1850—1900
	Assberg Sigården — Lerlyckan	
	Johannes Persson	1820-tal
	Attared — Mellangård	
	Anders Andersson	1830-tal
	Attared — Östergård	
	Per Andersson — Maria Persdotter	1730-tal
	Brättingstorp Lillegård	
	Packendorff se Lydde Olofsgård	
	Sven Svensson Ekelund — Christina	
	Jonsson	1855—
	Brättingstorp Storegård — se Risäng	
	Gudsås	
	Lars Hansson och Per Hansson	1830-tal
	Gullberg Håkansgård — se Kronäng	
	Gårda	
	Abraham Börjesson — Börta	
	Ingemarsdotter	före 1740
Vf	Anders Abrahamsson — Anna	
	Andersdotter	ca 1760—81
	Haby Bockagård	
Vf	Erik Larsson — Kerstin Hansdotter	ca 1800
	Haby Skattegård	
Vf	Erik Eriksson — Anna-Britta	
	Johansdotter	1850—
	Haby Skåkagård	
Vf	Börje Andersson — Karin Larsdotter	1811—1839
Vf	Lars Börjesson — Anna Andersdotter	1839—1898
	Haga-Gullberg Jönsagård	
Vf	Anders Eliasson — Johanna Andreasson	1855—
	färgeri	
	Hanatorp — (underlydande torpställe)	
	Sven Jönsson	1830-tal

	Hultakvarn	
	Sven Andersson — Anna Svendsdotter	före 1800
	Johannes Svensson — Marta Jönsdotter	ca 1800
	Erik Andersson — Marta Jönsdotter	ca 1810
	Håkan Andersson — Marta Jönsdotter	1816—1838
	Kronäng — Gullberg Håkansgård	
Vf	Anders Larsson — Edela Andreasdotter	1842—1885
	Kråkebacka	
Vf	Nils Eriksson — Johanna Eriksdotter	1840-tal
	Jfr. Kinna Velingstorp	
	Källäng — Åsletorp Jönsagård	
Fi Vf	Magnus Johansson — Ellika Nilsdotter	1840—
	Jaquardväveri 1842—	
	Lydde Olofsgård	
Fi	Johan Packendorff färgeri 1848—	
	J.O Kock Jaquardväveri 1850—1855	
	Johan Packendorff Jaquardväveri 1856—	
	Ramnås	
	Lars Bonander	ca 1830
	Risäng — Brättingstorp Storegård	
	Andreas Håkansson — Anna Britta Andreasdotter	1857—
	Skene Bengtsgård I — Anders Bengtsgården	
Vf	Håkan Andersson — Stina Britta Olofsdotter	1799—1811
	Jfr. Hajom Hjorttorp och Horred Bosgården	
Vf	Gustaf Håkansson — A.M. Gunnarsdotter	1820—1836
	Skene Bengtsgård II	
Vf	Anders Hansson — Anna Torkelsdotter	1778—1820
	Anders Andersson	1830-tal
	Skene Bockagård	
	Katarina Högberg Almqvist	1830-tal
	Jfr. Skene Gästgivaregård	
	Skene Deragård	
	Anders Torkelsson	1790-1820
	Skene Gästgivaregård	
	Anders Torkelsson — Anna Andersdotter	ca 1750

Vf	Torkil Torkilsson — Anna Andersdotter	1760—1791
Vf	Anders Eriksson — Helena Håkansdotter	1790-tal
Vf	Anders Almqvist — Katarina Högberg Jfr. Skene Bockagård	1810—1827
	Sprakared Gunnarsgård	
	Sven Andersson — Maria Hansdotter	1830-tal
	Sprakared Mellängård — Storegården	
Vf	Johannes Larsson — Katarina Andersdotter	1809—1820
	Jfr. Fritsla Finabo	
	Johannes Andersson — Anna Stina Johansdotter	1815—1818
Vf	Andreas Johansson — Petronella Carlsdotter	1820—1825
	Jfr. Fritsla Rike Bengtsgård	
Jf	Anders Bengtsson — Anna Stina Johansdotter (se ovan)	1825—1833
	Vännåkra Västergård — underlydande torpställe	
	Anders Svensson	1830-tal
	ÖXABÄCK	
	Amundagärde Storegård	
	Lars Nilsson — Sara Bengtsdotter	före 1815
	Anna Andersdotter efter 1900	
	ÖXNEVALLA	
	Berg	
Vf	Bengt Abrahamsson — Maria Andersdotter	före 1790
	Deragården	
Vf	Per Håkansson — Maria Andersdotter	ca 1765
	Gunbo	
Vf	Hans Persson — Ingegerd Jonsdotter	ca 1800
Vf	Per Olofsson — Anna Britta Persdotter	före 1808
Vf	Anders Andersson — Anna Britta Persdotter	1808—1814
	Jfr. Viskebacka	
	Håås	
Vf	Anders Abrahamsson — Susanna Håkansdotter	1766—1800

Vf	Abraham Andersson — Anna Bengtsdotter	1800—1837
	Per Börjesson — Britta Abrahamsdotter	ca 1840-1860
	Karstorp Laggaregård	
	Anders Hansson — Ingrid Persdotter	före 1755
	Karstorp Västergård	
Gf	Jon Andersson	ca 1790
	Källeberg Storegård	
	Johan Fredrik Nyström	ca 1860
Vf	Johannes Johansson	1870—
	Preke	
	Per Jonsson	1820—1830
	Jon Persson	1831—1832
	Viskebacka	
Vf	Bengt Börjesson — Anna Britta Persdotter	—1819
	Jfr Gunbo	
Vf	Börje Persson	1820—1840

KNALLEDOKUMENT I BORÅS KOMMUNS ARKIV

LARS JOHANSSON

När Borås år 1620 (Torpa) och 1622 fick stadsrättigheter, var det för att knyta bygdens traditionella handel till en stad. Den handlande allmogen skulle skaffa borgarrätt i staden, även om inte alla slog sig ned där. Bönderna hade dock rätt att handla med sin "egen avel". Undan för undan utvidgades emellertid landsbygdens rätt till resehandel. År 1680 medgavs bönderna i Ås och Vedens härader rätt att göra handelsfärder med "svarveri" och år 1686 fick markborna rätt att handla med lärft. Borås miste sitt handelsmonopol i och med att Kungl. Maj:t år 1776 beslöt att en person från varje skattlagd hemmansdel i de sju häraderna skulle få bedriva resehandel. Varorna skulle dock förtullas i Borås. År 1803 fick Ulricehamn likartade privilegier som Borås.

Under 1800-talets början stod resehandeln under debatt. Det ledde till att en reglering kom till stånd år 1822. Handelsmännen i Borås och Ulricehamn kunde bli antingen handlande borgare eller gårdfarihandlande borgare. De förra hade rätt att i hemstaden och på alla marknader i riket idka handel med inhemska och utländska tillåtna varor samt dessutom i alla städer såväl vid som utom marknader hålla öppen bod för försäljning av varor tillverkade i sjuhäradsbygden; de senare hade rätt att i staden eller på landet sälja sjuhäradsbygdens alster. För båda typerna av handlande skulle av magistraten utfärdas handelspass och de handlande kunde anställa handelsdrängar eller handelsbetjänter, som på egen hand bedrev handeln. De gårdfarihandlande bönderna fick rätt att sälja bygdens produkter i städer, på marknader och på landsbygden. Endast en från varje hemmansdel fick resa. Passen för dessa skulle utfärdas av Konungens Befallningshavande. År 1864 genomfördes handelsfrihet i landet och de särskilda privilegierna för gårdfarihandeln upphävdes.

Så kan man i korthet beskriva resehandelns utveckling och villkor. Mycket har skrivits om knallarna och sjuhäradsbygdens särpräglade näringsliv. Knalleväsendets historia har ingående skildrats av rektor Gustaf Boger, Ulricehamn, och före rektorn vid Viskadalens folkhögskola Björn Sterner. Boger har gjort det i "Västgötaknallarna" och Sterner i "Bygdeknallar och stadsköpmän". Men vilka möjligheter finns det för den som vill studera knallarna och deras verksamhet på ett mer personligt plan? Med knalle menas här resehandlande från såväl Borås och Ulricehamn som landsbygden. Frågan skall belysas med källmaterial från Borås kommuns centralarkiv.

För att få åtnjuta Borås stads handelsprivilegier skulle man ha burskap, dvs borgarrätt, som handlande i staden. Först efter erhållet burskap hade man rätt att utöva stadsmannanäringarna, dvs handel och hantverk. Denna rättighet utdelades av rådhusrätten och magistraten. Häröver fördes särskilda längder, borgar-

matriklar. Den äldsta bevarade för Borås är upplagd år 1747. I den är först upptagna namnen på dem som då var borgare (den äldsta anteckningen från år 1706), varefter namnen förts in kronologiskt. Sådana längder fördes till år 1864, då näringsfrihet infördes. I äldre tid har dock inte alltid angivits för vilket yrke borgarrätt meddelats. I princip skall dock i magistratens protokoll samtidigt ha intagits beslutet om burskap. På så sätt kan man komma tillbaka ända till 1600-talet. Det är emellertid mycket tidsödande att gå igenom dessa protokoll, som förts tillsammans med rådhusrättens domböcker. I magistratsprotokollet och borgarmatrikeln får man alltså veta, att en person fått rätt att driva handel i Borås. Om vederbörande sedan utnyttjat sin handelsrättighet så, att han blivit resehandlande, får man naturligtvis inte veta där.

Genom 1822 års lagstiftning kunde, som ovan anförts, det handlande borgerskapet bli antingen handlande borgare eller gårdfarihandlande borgare. Till sin hjälp kunde de anställa handelsbetjänter. I rådhusrättens och magistratens arkiv finns passjournaler 1825—1836 och 1850—1855. Av dessa framgår när ett pass skrevs ut, för vem det gällde, varifrån denne var, för betjänter ålder, utseende och hemvist, för vilket handelsområde passet gällde samt giltighetstiden. Som exempel kan anföras att handlanden H Carlings betjänt Håkan Andersson fick pass 1850 2/1. Han var då 20 år, var kort till växten med bruna ögon och mörkt hår. Han var från Borås, skulle resa till Gävleborgs län, Närke, Södermanland, Stockholm och Uppland. Passet gällde i tre månader. Att antalet handelsborgare klart översteg gårdfariborgarna framgår av följande statistik över uttagna pass, där kolumn I avser handelsborgare, kolumn II dessas betjänter, kolumn III gårdfariborgare och kolumn IV dessas betjänter. Nytt pass uttogs för varje resa.

	I	II	III	IV
1825	157	259	7	11
1830	116	116	7	9
1835	79	236	3	8
1850	35	212	11	43
1855	17	170	9	20

Samma klara dominans för handelsborgarna framstår om man jämför de utdelade burskapen under tiden 1822—1859: 160 handlande borgare mot endast 12 gårdfariborgare.

För den gårdfarihandlande allmogen skulle "Konungens Befallningshavande över Elfsborgs län och Dahls land" utfärda passet. Sedan detta skett skulle passet uppvisas vid Borås eller Ulricehamns tullkammare i samband med undersökning och stämpling av varor. Passet skulle sedan i alla städer, som besöktes, uppvisas för borgmästaren eller i residensstäder på landskansliet. Där tullbevakning fanns, skulle tullvisitering ske.

Efter avslutad resa skulle passet återlämnas till landskansliet i Vänersborg, närmsta kronobetjänt eller till tullkammaren i Borås eller Ulricehamn.

Ett antal resehandelspass för den gårdfarihandlande allmogen, huvudsakligen

från år 1825, ingår i rådhusrättens och magistratens arkiv. De innehåller uppgift om handelsområde, knallens signalement, stämplade varuförteckningar över vad knallen fört med sig ut och uppgifter om att passet enligt förordningarna uppvisats. Det kan exemplifieras med ett pass utfärdat 1825 6/9 för hemmansbrukaren Håkan Zackrisson från Tummarp, Toarp. Det var giltigt till 15/12 och gällde för en handelsresa till Småland och Östergötland. Av varuförteckningen framgår att han förde med sig "6 000 alnar band, 1 100 stöken näsdukar af bomul ock line garn, 500 alnar bomuls tug, 150 alnar halfulit tug, 400 alnar dräl af bomul ock line garn, 150 alnar bulstervar, 600 alnar lärft af bomul ock line garn, 6 par ulstromper, 6 stöken väst tug, 200 alnar valmar, 6 stöken täken, 7 dussin trä talrekar, 3 dussen trä askar".

Dessa varor förpassades vid Ulricehamns förpassningstullkammare 9/9 och samma dag utpasserade han genom Ulricehamns norra tull. På följande dag inpasserade, visiterades och utpasserade han genom Jönköpings östra bevakningstull samt visade upp passet på Jönköpings landskansli. 27/9 uppvisades det i Linköpings slott å landskansliet och 2/10 visiterades han i Norrköpings västra tull. Passet uppvisades därefter 5/10 på Norrköpings stadsfiskalskontor under bevisandet av marknaden och 21/10 i Vadstena efter 5 dagars vistande därstädes. Passet återlämnades slutligen efter avslutad handelsresa 12/12 i Ulricehamns norra tull.

Hur har nu detta pass hamnat i Borås rådhusrätts och magistrats arkiv? Jo, på grund av att Håkan Zachrisson i Norrköping visat upp passet inför stadsfiskalen i stället för borgmästaren remitterades det till advokat- och landsfiskalen Bohmans åtal vid magistraten i Borås. I detta mål, som togs upp 1826 28/8, var ett flertal gårdfarihandlande instämnda för samma förseelse. Sedan de åtalade emellertid med ett intyg från borgmästaren i Norrköping styrkt, att denne inte påskrev passen utan uppdragit detta åt magistratssekreteraren eller stadsfiskalen, frikändes samtliga från det yrkade bötesstraffet 1826 4/12.

Professor Sven Dahl har i en uppsats "Knallehandelns geografi" visat, att man i gäldernärslistor i knallars konkursakter kan få upplysning om resp knalles handelsområden. I vissa fall har han även dag för dag kunnat visa knallens vandringar. Tre slumpvis valda konkursakter från Borås år 1838 visar t ex att handelsbetjänten Elias Pettersson hade sitt distrikt i Västernorrlands och Jämtlands län, att handlanden J Enander hade sitt i Värmland och Dalsland och att handelsbetjänterna Pehr Berglund och J Berglund hade fordringar i Arboga, Västerås, Sala, Uppsala, Örebro, Skänninge, Motala, Gävle, Nora och Vadstena.

En konkurs några år tidigare för handelsbetjänten Johannes Svensson initieras av ett brev 1834 1/12 från hans moder Kjerstin Jonasdatter från Björkås, Nästegården i Sexdrega, vari hon upplyser att kronolänsmannen C Berthelius från Hjårsås i Skåne meddelat kyrkoherden Sven Lindberg i Sexdrega, att Johannes Svensson skulle "genom Mord eller annan wådelig händelse wara omkommen under sin handelsresa i Skåne, förleden sommar, nära Christianstad där han skall wara funnen i en insjö, men vid hwad tid är oss ännu obekant". Johannes Svensson föddes 1795 9/6 i Sexdrega och flyttade i januari 1831 till Borås, där han

skrevs hos handlanden M Hedin. I husförhörlängden uppgives han vara död 1834 men han har ej påträffats antecknad i dödboken.

Senaste gången Johannes Svensson fick handelspass som handelsbetjänt hos M Hedin var 1832 11/9. Han uppgavs då vara 36 år gammal, lång med ljusbrunt hår. Passet var utställt på fyra månader och avsåg en resa till "åtsk. orter". I en i 1835 års passjournal liggande "Uppgift till 1834 års husförhör i Borås stad för nedanskrivne borgare — hörande till 1835 års skatteskrivning" finns upptagen under hus nr 194 Handl. Borg M. Hedin "handelsbetj Johs Svensson f. 1799, död". Detta torde vara samme Johannes Svensson.

På motsvarande sätt som man kan finna uppgifter över fordringar i konkursakter kan man finna uppgifter om varulager i bouppteckningarna. Handlanden Bengt Holmgren, som avled i Lövestabruk 1848 27/6, hade enligt bouppteckningen varulager i Lövestabruk samt Stavs och Fölslinge byar. Det har ofta sagts, att knallarna inte förde böcker utan hade sina fordringar "i huvudet". Detta torde i stor utsträckning vara en myt. Den ovan nämnde handlanden Holmgren hade i Lövestabruk "13 st fordrings och annotations Böcker hvaraf en i kvarts och 12 i Octavs format, . . ." Och den tidigare nämnde handlanden J Enanders fordringslista var upprättad med uppgifter hämtade dels ur huvudboken, dels ur "klad-den". Båda dessa har dock burskap och hade gått i handelslära. Det kan ju ha förhållit sig på ett annat sätt med landsbygdsknallarna.

Konkursakterna kan alltså ge svar på frågan om knallarnas handelsområden. De kan också ge svar på frågan om knallarnas leverantörer. Detta framgår av vilka som har fordringar att bevaka i konkursen. Bland fordringsägarna i de ovan nämnda handelsbetjänterna Pehr Berglunds och J Berglunds konkurs återfinnes bl a Sven Erikson i Kinna Rättaregård, Andreas Larsson i Furubäck, Anders Eriksson Kinna Sand och Håkan Börjesson i Kinna Ännagård. Handelsbetjänten Elias Pettersson hade huvudsakligen sina leverantörer bland städernas handelsfirmor. Fordringar hos honom hade bl a från Norrköping fabrikörerna Joh. Jac. Schubert och Gust. Lejdenfrost, från Göteborg S J Heijman, H J Heijman och August Geber samt från Borås handelsmännen B Ammelin och J L Hållander.

Knallarnas gods skulle, som nämnts, stämplas vid tullkammaren i Borås eller Ulricehamn. Dessa fanns alltså kvar, trots att lilla tullen avskaffats 1810. Konzeptjournaler över förpassade varor vid Borås tullkammare är bevarade för åren 1846, 1856 och 1858—1864. Därefter ändrar tulljournalen karaktär. I dessa journaler får man veta dels vem som har fått varorna stämplade och förpassade, dels hur mycket som stämplats. Ett exempel under avdelningen handlande borgare:

1846 2/1 B Nilsson hos C Fredlund angiver till stämpling:

101 st Bomullstyg	5 100 al:
52 st d:o dukar	150 al:
20 st d:o lärft	600 al:

Under år 1846 verkställdes i Borås 979 stämplingar av detta slag för handlande borgare, 151 st för gårdfariborgare och 385 st för gårdfariallmogen. Av dessa 385 stämplingar avsåg 200 personer från Kinds härad, 171 från Ås härad och 9 från Mark. 5 har inte kunnat placeras. Knallarna kom från 28 socknar. De rikligast förekommande socknarna är Toarp 78, Ljushult 61, Rångedala 31, Sexdrega 28 och Äspered 24.

År 1856 var antalet stämplingar för handlande borgare 987, gårdfariborgare 64 och gårdfariallmogen 874. Av landsbygdsknallarna kom c:a 480 från Kinds och c:a 375 från Ås härad. Ett litet antal kom från Vedens, Marks och Redvägs häraderna samt Ulricehamn. Nu var 39 socknar representerade och flest knallar kom från Toarp 163, Ljushult 112, Rångedala 87, Äspered 51 och Långhem 46.

Det är de näraliggande socknarna i Ås och Kinds häraderna, som oftast förekommer i materialet. För många socknar låg ju tullkammaren i Ulricehamn bättre till. Av de tidigare omnämnda knallepassen för den gårdfarihandlande allmogen från år 1825 framgår, att knallarna från exempelvis Toarp och Rångedala förtullat sitt gods i Borås, om deras handel gått norrut mot Skaraborgs län, Värmland och Dalsland, och i Ulricehamn, om färden ställdes söderut och österut mot Småland och Östergötland. Det förtjänar att påpekas att vad som här redovisats från Borås tullkammare endast är antalet stämplingar för personer från resp socknar. En undersökning av mängden stämplat gods kanske skulle få ett annat resultat.

Man kan också finna uppgifter om vilket gods de gårdfarihandlande borgarna från Borås och dessas handelsbetjänter förde med sig på sina handelsresor i hallrättens (magistratens) fabriksberättelser för åren 1830—1848.

Vad som försåldes genom resehandel skulle alltså förtullas. Myndigheterna bevakade att detta skedde och i den mån man uppdagade någon sk tulförnillning ledde detta till åtal inför accisrätten, en domstol sammansatt av personer från rådhusrätten och tullstaten. Där behandlades också mål rörande försäljning av otillåtna varor. När accisrätten upphörde år 1810, överfördes dessa mål till rådhusrätten.

Gårdfaribonden Lars Pettersson från Laggared, Hillared, åtalades 1826 19/1 vid Borås rådhusrätt för att till stämpling vid tullkammaren ha avlämnat två bomullslärfstyger, vilka "såsom efter utseende utländske, anhållits för vederbörlig undersökning". Lars Pettersson anförde, att han kort före julen 1825 köpt tygerna av folk som vanligen handlade med ortens varor och ansåg att de ej var från annan ort. Det påpekades bl a att tygerna tycktes vara försedda med stärkelse och vara vitare än ortens vävnader i allmänhet. Då det emellertid inte kunde bevisas, att bomullstygerna tillverkats utom orten frikändes Lars Pettersson av domstolen 1826 30/1.

Målet fördes dock vidare till kommerskollegiet och till den ändan fick särskilda besiktningsmän inför rådhusrätten 1826 11/9 yttra sig om tygerna. Besiktningsmännen — rådman Hagberg samt handelsmännen Bäverman och Memsen — kunde inte avgöra om bomullslärfterna var tillverkade inom eller utom orten men sade i sitt yttranden "att lika så goda och vida bättre här i orten göras".

Vad som här beskrivits är källmaterial om knalleväsendet, som på grund av ett dispensavtal mellan Göteborgs landsarkiv och Borås kommun förvaras i Borås kommuns centralarkiv. För Ulricehamn och landsbygden finns motsvarande handlingar i Göteborgs landsarkiv (arkiven från Älvsborgs läns länsstyrelse, Ulricehamns rådhusrätt och magistrat, Ulricehamns tullkammare samt de olika häradsrätterna). Rätt använda och kombinerade ger dessa olika materialtyper en mycket god bild av knallarna, deras liv och verksamhet.

Knalle i verksamhet. Efter engelsk dräkthistoria 1822.

VELINGSTORP EN BY I KINNA SOCKEN

AV
GUSTAV LARSSON

En km, från Näringsbro, i västra hörnet av Kinna socken ligger Velingstorps by, som fordom bestod av 3 gårdar. Två av dessa var frälse, nämligen Västergården och Mellomgården, vilka år 1630 brukades av respektive Bengt och Jon. Den tredje av gårdarna var Skattegården där Erik vid samma tid ställde och styrde och betalade skatten. Vid senare hemmansklyvning blev byns gårdar 6 till antalet, alltså en tätort.

Nämnet Velingstorp lär komma av släktnamnet Viling, vilket dialekten format till Vörlstorp. Namnet uttalat efter sista stavningen var i äldre tid och ända in på detta sekels början, det mest vanliga namn på denna by.

En bäck med källor å de omgivande höjderna vid Kåklev och Brunaredal rinner efter ett par kilometer över till östra sidan av Velingstorps gårdar, där den bildar gräns mot gårdarna Berg Yttre. I bäcken som ett stycke längre ner flödar ut i Viskan, har på 1700-talet funnits minst 2 vattenkvarnar, för husbehov. Berg Yttre hade en skvaltkvarn vid ett fall nära nuvarande fastigheten Bokhagen och ett stycke längre nedströms fanns Velingstorps-Västergårds kvarn. Som vattentillgången var begränsad, hade man strax vid Brunareberg eller helt nära skogägarnas vedbacke anlagt en fördämning i bäcken varav en vattensamling uppstod, kallad "Kruse-damm". Varje gång någon skulle mala fick denne promenera dit upp och öppna luckan och samma promenad när vattnet avstängdes. Från byn utgick på sin tid en gång- eller ridstig rakt över till Skene-Tå. Vägen gick således över hag- och betesmarker vilka ansågs av ringa värde. Senare är dessa marker odlade och gav rika skördar. Detta var en genväg till postkontoret i Skene-Bockagård. Men även de som hade ärende till Skene-Gästgivaregård använde stigen, varav den blev väl nött.

Sedan urminnes tid var åkerbruk och boskapskötsel det egentliga levebrödet, då jorden bearbetades med hacka, samt krok och skäran var den egentliga skördeapparaten. Allt tillgick sedvanligt och hela familjen deltog i de olika göromålen, på vedbacken, logen, åker och äng.

Så länge känt är, har här linodling förekommit. Efter ett krävande och tidsödande arbete försålde linet på marknader. Dessutom fanns på varje gård, ett smala-hus (fårahus) för familjens behov av ullgarn.

Under 1820-talet fick bomullsvävnaderna vind i seglen, framför allt i Marks härad. Man hade lagt märke till hur bra det gick för Sven Erikson inom denna bransch, och många i trakten märkte lönsamheten och ville själva pröva lyckan.

En son i Velingstorp-Mellomgård Carl Andersson född 1798, påbörjade efter det han övertagit gården efter fadern, att vid sidan av jordbruket jämna ut årsin-

komsten med förläggarverksamhet, dock i mindre skala. Hans dotter Anna Britta född 1826, blev gift 1849 med Samuel Pettersson född 1823 i Rångedala, som vid denna tid var vävbodsbiträde i Kinna. Denne övertog snart svärfaderns såväl jordbruk osm textila rörelse, som därmed fick en välbehövlig uppräckning. Folk från de små stugorna i trakten trampade nya stigar vid de talrika besöken på vävboden i Velingstorp, vilket tyder på att rörelsen med åren blev omfattande. Här hämtades garn och här lämnades färdig vara, som sedan en gång i veckan efter häst kördes till Borås, där firman hade lager och kontor. Pettersson drev även omfattande oxhandel, tillsammans med Sven Andersson på Kinna-Sanden. Affärerna gav god vinst och ägaren ansågs välbärgad.

Ladugårdarna om- och tillbyggdes, ty jordbruket, som sköttes väl gav god skörd. Blev någon granngård till salu, av åldersskäl eller av obestånd, blev den snart införlivad med Petterssons övriga gårdar då kontanter inte saknades. Sådana tillfällen var angelägna att bevaka dels för utvidgning av den i giftet erhållna hemgiften, men han var även ute efter lämplig hemvist till sina tre barn som snart var giftasvuxna och önskade eget bo.

Att lämna byn var det aldrig tal om. Därför dröjde det inte länge förrän 5/6 av Velingstorps by var i familjen Petterssons ägo. Den ena Västergården, som var en gammal släktgård, blev dock ej till salu vid den tiden. Det dröjde många år innan denna bytte ägare. Mycket av de nyförvärvade gårdarnas jord var i behov av förbättring, brinkarna odlades och nyodlingar av tåmarker samt skogspartier utfördes.

I samband med nämnda om- och tillbyggnader löstes frågan om självrinnande vatten från en damm i skogskanten, c:a 500 m norr om gårdarna, helt nära torpet Skogslund. Till ledningar borrades trästockar av "borrar-Bengt" som fungerade i många år. Förutom förmånen att nu ha rinnande vatten i kök och ladugårdar hade man i de nyanlagda trädgårdarna uppsatt fontäner (springbrunnar). Gårdarnas äldre, djupa och präktiga gårdstensmurade vattenbrunnar försedda med lock och brunnsvåg, fanns ändock kvar. Dessa präktiga vattenbrunnar "östes" (tömdes) årligen omsorgsfullt vid midsommartid.

Stora rymliga gråstensmurade fristående källare med välvda stentak invändigt, för rotfrukter och allt i matväg som tarvade avkyld förvaringsplats, fanns på varje gård. Hus, vägar och gårdsplaner liksom trädgårdar hölls i gott skick. Varje lördag före klockan 6 em finrakades gårdsplanen och den en km. långa vägen ner till Näringsbro, vilken väg efter mitten av 1800-talet kallades "allén". Denna städning måste vara avslutad före kl. 6 lördag em ty då gick sabbaten in.

Den gamla och låga träbron vid Näringsbro blev på 1860-talet alltför riskabel att beträda. För att lindra den nöd, som hotade hemväverskorna på grund av att bomullsimporten upphört, under inbördeskriget i USA, erhöles statsmedel för byggandet av en stenbro över Viskan. Det var ett stort problem att i dessa lerbrinkar bygga en tung stenbro med landfäste och fyllningar, med så enkla och opraktiska redskap, som vid den tiden fanns att tillgå.

Bron blev emellertid bra, men fyllningarna för vägen upp mot Velingstorp radsade flera gånger. Vid den tiden hände det att Petterssons tygkörare till Borås ej

var hemkommen men väntades på obestämd tid. En dräng från Velingstorp med handlykta fick då postera vid bron så att ingen olycka skulle inträffa. Den rasade leran återställdes, men ras inträffade ånyo. Så kom man på idén att plantera ter-pentinträd (poppel), som lär ha djupa och snabbväxande rötter.

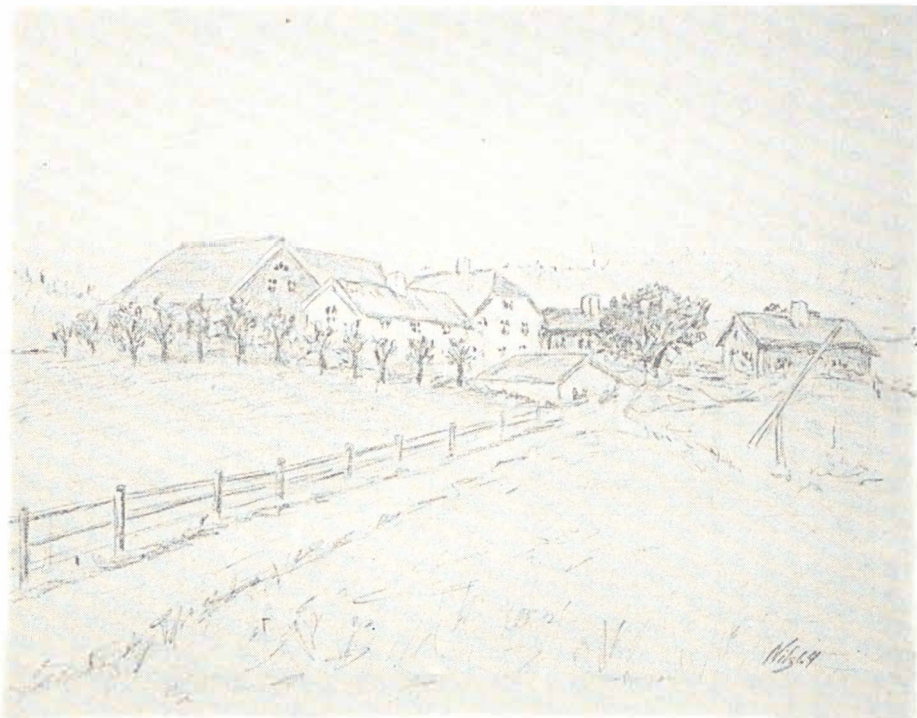
Omkring 1865 blev det stor uppståndelse i Velingstorp nattetid. De förut omnämnda tygkörarna från Velingstorp gjorde sina lass färdiga för långfärd redan på kvällen före resan och ställde sedan vagnen med det färdiga lasset på en för oväder skyddad plats. Vid tvåtiden på morgonen ansågs det lämpligt att starta färden. En morgon när allt var färdigt och körkarlen kom ut med hästen (de körde enbets) fanns där inget, vare sig lass eller vagn. Nu väcktes hela huset ty det var brådskande. Man överlade om vad som borde göras och bud sändes åt diverse håll, främst till länsman, som bodde i Gunabo i Örby, och så fick han skaffa sina hantlangare själv. Alla misstänkta personer och kända stödligor förhördes, och man var ända nere i Fotskäl, men det stulna gick ej att spåra. Enligt muntlig berättelse lär den ha stått bakom logdörren på ett av de ställen, som länsmannen besökte. Efter denna stöld gick där nattvakt i Velingstorp en del år.

Årets högtider har ständigt hållits i helg. Lucian var särskilt väntad, som alltid med kaffebricka och tända ljus, vandrande från gård till gård. Julklappsseden höll man mycket starkt på och fattiga utan mat, som vandrade från gård till gård blev fägnade.

Även på ett annat gårdsställe i Velingstorp Mellomgård bedrevs förläggarsamhet. Bröderna Nils och Anders Eriksson var bl.a. med och undertecknade 1832 års förläggarskrivelse (se annan artikel). Nils Eriksson kom i sitt andra gifte till Kråkebacka i Örby. I Velingstorp fanns i mitten av 1800-talet ett färgeri. Där fanns också smed och smedja, snickare och snickarebod.

Två angränsande Assbergs-gårdar ”Andors” och den ena ”Olsagården” blev till salu. Dessa inköptes och sambrukades med Velingstorps-gårdarna.

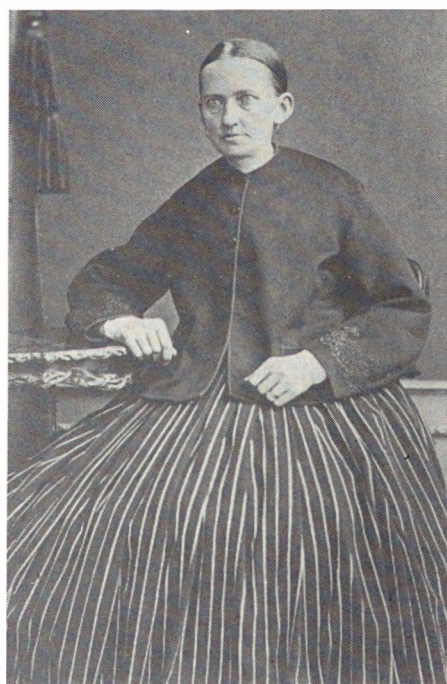
Mycket, mycket mera av intresse har säkerligen under århundraden förekommit, men det är i sena laget, de gamla berättarna är borta. Uppgifter till dessa rader är hämtade från arkiv och berörda gårdars gömmor samt hörsägner, avlyssnade under långa vinterkvällar vid aftonlampans eller lysestickans sken, ackompanjerade av spinnrockens surr och vävstolens taktfasta dunkningar. Lyssnaren tyckte sig med spänning förnimma fotklamp och svaga röster ur det förgångna, ty byns öde, såväl helg som söcken har av ålder fånglat närboende.

Velingsorp Mellangård, ritad av Nils Karlsson Skene, efter ett foto från 1860-talet.

Samuel Pettersson.

Anna Britta Carlsdotter.

FÖRLÄGGARGRAVARNA PÅ FRITSLA KYRKOGRÅRD.

AV STURE ANDERSSON

—med slutredigering av Margaretha Persson

Fritsla kyrkogård rymmer ett stycke förläggarghistoria. På en fjärdedel av kyrkogården är det de stora och höga gravstenarna som dominerar. Gravstenarna ger oss namn på de förläggare som var verksamma i Fritsla under 1800-talet. Är detta den största anhopningen av förläggargravar?

Beskrivningen nedan tar upp gravsten för gravsten med inskriptionen först och därefter berättelser och kommentarer till några av namnen. Numren i beskrivningen härrör sig till planen över den del av kyrkogården i Fritsla där förläggargravar finns.

1. AUGUST ANDREASSON FÖDD 1828 DÖD 1882 MÅNSAGÅRDEN
CAROLINA ” ” 1834 ” 1907 FÖDD OLAUSSON
Carolina var först gift på Stommen med Anders Håkansson från Kronogårde.

2. PEHR ANDERSSON FÖDD 1821 DÖD 1872 BJÖRSGÅRDEN
CHARLOTTA ” ” 1824 ” 1891 FÖDD OLAUSSON

”Pehr på Gärdet” verkar vara den ende av de gamla vävbönderna, som satt några större spår i bygdens berättelseflora. En tydligen mycket originell herre som alltid handlade efter sitt eget huvud med mer eller mindre lyckat resultat. Förmodligen agerade han inte alltid på nykter kaliber och under sådana omständigheter blev alltid hans tilltag mer eller mindre befängda.

En juldagsmorgon skulle Lotta gå till ottan medan Pehr och drängen skulle stanna hemma och vakta en grisfärdig sugga. Men både herre och tjänare var illa tagna efter julkvällens mat och dryckesglädje och dessutom dåligt förfarna med suggors förlossningar. När första kultingen kom, frågade drängen Pehr: ”Vad skall vi ta oss till, patron.” ”Slå i vägga”, svarade Pehr. En sex, sju smågrisar hade suggpassarna hunnit ta kål på innan Lotta återvände från ottan och räddade, vad som fanns kvar.

Berömd är också en resa, som Pehr och hans dräng gjorde mellan Gärdet och Finabo. denna företogs i en trilla och Pehr satt brevid drängen på kuskbrädan med ett blårutigt ”pengaknyte” i knäet. Men mitt på Solängens bro överfölls patron av någon slags ruese över rikedomens förbannelse. I stor ilska dängde han ”pengaknytet” i strömmen. Men det tog inte många vägmeter innan han ångrade sin överilade handling. Drängen fick piska på hästen upp till Gärdet igen

där Pehr samlade sitt tjänstfolk och kommenderade ut det till myntfiske i Solän-
gens ström.

En av socknens storknösar var den avsomnade svärfadern till Pehr, Olaus Jo-
hansson. Enligt gammal god sed, så skulle man hålla likvaka. En från början
mycket dyster tillställning, på vilken man samlades i tystnad, begrundade den dö-
des liv och gärning och tänkte på sin egen förgänglighet. Men med tiden hade lik-
vakorna lättats upp. Man vågade både samspråka och dricka en toddy och i bäst-
ta fall spela kort. Den här likvakans blev, alltefter vad natten led, mer och mer
uppsluppen. Och till sist var det någon som föreslog att man skulle pröva delta-
garnas mod: Vem vågade gå in till liket, som stod i ett angränsande rum, lyfta
locket av kistan och skåla med gubben. Pehr anmälde sig och dunstade av från
sällskapet. Både avtäckningen och skålningen slog väl ut, men när locket skulle
på, kom skörten på Pehrs svalerumpsrock i kläm mellan lock och kista. Natur-
ligtvis hade den döde blivit störd i sin ro, trodde Pehr, och kloade sig fast i rock-
skörten för att hämnas på ett så oförskämt tilltag. ”Man kan säga släpp” sade
Pehr. Men liket höll emot hur den förskräckte skålaren stretade och drog. ”Då
tager man upp dess kniv och skär av dess skört” Pehr fiskade upp fällkniven och
kapade skörten och återvände vit om näsan till de andra likvaktarna. Men när
det blev uppenbart hur rocken fastnat i kistan, gick ett stort skratt igenom hela
socknen och mera till.

3.SVEN ELIESSON	FÖDD 1826	DÖD 1865	RAMSLÄTTS VÄSTERGÅRD
ANNA-CAT. ”	”	1829 ”	1908 FÖDD OLAUSSON
JOHAN-AD. ”	”	1858 ”	1859 ANNESLÄTT
ELISABETH ”	”	1864 ”	1942 ”

Sven Eliesson inflyttade till Fritsla 1855 och dog på Ramslätts Västergård 1865.
Åt familjen, som befann sig i ekonomiska svårigheter, uppförde släktingarna
fastigheten Anneslätt. Huset äger, trots sitt lilla format, många av de utsmyck-
ningsdetaljer, som är typiska för de under samma tidsepok anlagda förläggargår-
darna.

4.OLAUS JOHANSSON	FÖDD 1797	DÖD 1855	FRITSLA HANSAGÅRDEN
EDELA LARSDOTTER	”	1802 ”	1869

Olaus Johansson föddes på Aratorp Rika Bengtsgården 1797 och var son till
Johannes Larsson och Cathrina Andersdotter. Den senare var dotter till Anders
Gustavsson och Karin Andersdotter, också de på Rika Bengtsgården. Johannes
Larsson och hans familj utflyttade till Örby 1809 men återvände till Fritsla 1821.
Olaus Johansson fick Hansagården i sitt gifte med Edela Larsdotter. Denna gård
försvann före sekelskiftet och låg i närheten av Bjälbo Handesträdgård. I en av
gårdsflyglarna inrymdes socknens första järnhandel.

”Fader Olaus” räknas som socknens främste förläggare. Av hans tio barn
nådde åtta vuxen ålder. Sex döttrar blev ingifta på förmögna Fritslagårdar och
sonen Johannes ägde Fritsla Månsagård. Såväl P.A. Åkerlund, som L.J. Wing-

qvist var svärsöner till Olaus Johansson. En dotter, Edela, född 1840 var gift med en väckelsepredikant, Högrell, om vilken många berättelser lever i bygden. Denne började sitt missiv i pastoratet med att fotvandrade från Göteborg till Seglora. Sin bibel bar han under armen. Men denne Guds lille fattige bör ha slutat, som en välbärgad karl. Edela, som fader Olaus inte lyckats placera på någon gård lär ha fått 30.000 daler i äktenskapsgåva från fadershuset. Men kanske Edela och förmögenheten ändå inte kunde skänka Högrell den sanna äktenskapslyckan. Det sägs att prästen, sedermera kyrkoherde i Angared och Bergum, ofta gick omkring och suckade: Min Gud, min Gud, varför gav du mig denna kvinna. Döttrarna i Hansagården var säkert hårdföra och styvsinta töser, väl medvetna om sin ställning. Om Olaus berättas det, att då han fått sig en tår på tand, han gärna styrde stegen till socknens fattigböss, som stod uppställd i närheten av Andersgården. Fattigbössan var en stabil och tålig lyssnare, som dels stöttade upp Olaus och aldrig avbröt honom, när han biktade sina bekymmer. Socknens rikaste karl gick helt förbi sina ståndbröder och anförtrodde sig åt det, som representerade de mest utstötta. Men Olaus var ju, förlåtligt nog, full.

5.EDVARD NILSON		FÖDD 1856	DÖD 1916	ÖSTANÅ
ALFHILD	”	” 1868	” 1938	FÖDD
				SCHLICHTING
IVAN	”	” 1888	” 1890	

Edvard Nilsson var förläggare på Östanå och måg hos C.F.W. Schlichting. Bondeförläggarnas efterföljare etablerade sig under 1800-talets senaste årtionden och deras verksamhet anknöt sig sällan till jordbruksfastigheter. Edvard Nilsson förfogade över stall och hästar för sin hantering. Villan på Östanå representerar en helt annan stilart än de gamla nobla förläggaregårdarna. En H-formig hustyp, panelad och med stora öppna verandor samt därtill försedd med snickarglädje. Grannvillan Hagalund på motsatta sidan ån släktar påtagligt till Östanå.

6.C.F.W. SCHLICHTING		FÖDD 1832	DÖD 1903	HAGALUND
EMMA-MATH.	”	” 1847	” 1901	FÖDD OLAUSSON
OLIVIA	”	” 1849	” 1903	” ”
FOLKE	”	” 1885	” 1956	SÖLGÅRD

C.F.W. Schlichting invandrade från Tyskland och somliga påstår att han skulle deserterat från tyska armén under dansk-tyska kriget. Det må vara hur, som helst med den saken. Färga kunde han emellertid och snart övertog han det gamla Åkerhjelmiska färgeriet och startade Hagalunds Ångfärgeri, nuvarande Haldens. Trädgårdsparken kring Hagalund ansågs på sin tid, som en av Marks främsta anläggningar i sitt slag. Schlichtings färgeri utgjordes av en ganska blygsam träbyggnad med en låg, fyrkantig skorsten. Garnet ”käppafärgades” i träkar och sköljdes i ån. Ett arbete, som särskilt i vintertid, var föga tilltalande. Schlichtings hustrur, båda födda Olausson, var systrar och döttrar till Johannes Olausson i Fritsla Månsagård.

7. ANDERS OLAUSSON	FÖDD 1837 DÖD —	FRITSLA HANSAGÅRDEN
8. AMANDA SVENNINGS- DOTTER	” 1863 ” 1938	KRONOGÄRDE
9. ANDERS ANDERSSON	” 1821 ” 1893	FRITSLA HANSAGÅRDEN
CHARLOTTA ”	” 1828 ” 1922	

Anders Andersson förläggare i Fritsla Hansagård II grundade tillsammans med P.A. Åkerlund Borås Wäfveribolag och inköpte för detta ändamål Viskaholms fabrik. Inflyttade från Salgutsered i Kinna 1848 och gifte sig med dottern till Elias Larsson i Hansagården. Elias Larsson var broder till Edela Larsdotter, Olaus Johanssons hustru. Anders Andersson övertog Hansagården II då svärfadern dog.

10. AUGUSTA ELIESSON	FÖDD 1860 DÖD 1892	FRITSLA HANSAGÅRDEN
11. OKÄNDA		
12. EMMA KARLSSON	” 1846 ” 1884	BJÖRSGÅRDEN
13. LILLEMOR LJUNG LAURA ”	” 1905 ” 1927 ” 1889 ” 1960	STOMMEN KRISTINE FÖRS. GBG.
14. LENNART ANDEN INGEBORG ”	” 1863 ” 1963 ” 1875 ” 1897	STOMMEN FÖDD WING-- QVIST
SIGRID ”	” 1876 ” 1945	” EHREN-- POHL
IGNAR ”	” 1897 ” 1972	BJÄLBO
SOLVEIG ”	” 1909 ” 1974	

Lennart Andén son till Lars Andén på Kronogärdet. Gift med L.J. Wingqvists dotter Ingeborg. Regementsläkare och förvaltare av Fritsla Mek. Väfveri under sonen Ignars uppväxttid. Under ”doktors” tid nådde företaget sin högsta utveckling. En vital gubbe, som nästan upplevde hundraårsdagen.

15. LARS ANDEN	FÖDD 1832 DÖD 1905	KRONOGÄRDE
ANNA ”	” 1843 ” 1923	FÖDD OLAUSSON
OLGA ”	” 1878 ” 1973	VILLA TRÄDGÅRDEN

Lars Andén, den föregåendes far, måg hos Håkan Andersson (nr 28) och bo-satt på Kronogärde. Inflyttade från Sprakared i Örby på 1850-talet. Titulerades för fabrikör och skall enligt en vag uppgift ägt ett garveri i närheten av Anne-lunds Ångfärgeri.

16. P.A. ÅKERLUND	FÖDD 1822	DÖD 1874	KLOCKAREGÅRDEN
KERSTIN "	"	1826 "	1874 FÖDD OLAUSSON
IVAR "	"	1863 "	1864

P.A. Åkerlund stammade från gården Åkra i Ullasjö socken och tog tjänst hos Sven Erikson på Rydboholm i tjugooårsaldern. När han mågade hos Olaus Johansson och begärde Kerstins hand, blev det kärvt nej. Men Olaus lärde sig tydligen att uppskatta sin driftige måg. 1846 var paret lyckligen gifta och kort därefter startade Åkerlund en förläggarrörelse i Klockaregården, där han mellan åren 1846 och 1869 idkade försäljning av tillverkade handvävnader. Åkerlund tog livlig del i socknens och häradets angelägenheter, satt i landstinget och utsågs även till riksdagsman efter Erik Andersson i Basterås. Tillsammans med Anders Andersson och boråsgarvaren Pettersson grundades Borås Wäfveri 1869. Två år senare övertog han Druvefors. Åkerlund karaktäriseras som en mycket dugande man både i egna angelägenheter och allmännyttiga ting och hyllas, som ett av de främsta namnen i boråsindustrins historia.

17. CLAES LJUNG	FÖDD 1842	DÖD 1893	FINABO
GUSTAVA "	"	1857 "	1893
ANNA "	"	1858 "	1889
ELISABETH "	"	1862 "	—

Claes Ljung var de siste komministern i Finabo. Ryktbar över hela kontraktet för sin stora slagfärdighets skull. Född i Gingri 1842, prästvigd 1871. Verksam i pastoratet från 1878 till 1921. Ljung drev på gammalt sätt jordbruk på sitt löneboställe och var, enligt minnesgodas sagesmän, bättre bonde än predikant.

18. L.J. WINQVIST	FÖDD 1835	DÖD 1900	STOMMEN
LOVISA "	"	1842 "	1900 FÖDD OLAUSSON
BIRGER "	"	1862 "	1909 BJÄLBO
ESKIL "	"	1872 "	1894 STOMMEN
OLGA "	"	— "	— "

L.J. Wingqvist, född i S.Ving 1835. Efter några års verksamhet hos Sven Andersson på Kinna Sanden började den 25-årige Wingqvist att för egen räkning bedriva handvävnads affär. Hans vävbok från åren 1871—1872 visar på en vida spridd lönvävnadsverksamhet och personer från bl.a. följande socknar har hämtat garn hos Wingqvist. Skephult, Kinnarumma, Seglora, Kinna, Örby, Berghem, Surteby-Kattunga, Hyssna, Hajom, Sätilla, Öxabäck, Torestorp, Älekulla, Gunnarsjö, Kungsäter, Horred, Öxnevalla, Karl-Gustav, Roasjö, Redslared, Bollebygd, Rångedala. 1874 anlade han Fritsla Mek. Väfveri och byggde en gråstensfabrik vid Hjälltorps ström. Anläggningen, uppförd i två våningar, rymde 150 vävstolar. Kraft från turbinhuset i vattenfallet in till vävsalarna förmedlades genom linor. Företaget växte ut och hade under sin glanstid nära tusen anställda. Den lilla bondbyn Fritsla hade vid industristarten 700 innevånare och tjugofem år därefter 2500. Produktionen omfattade hela processen från råvara till färdig väv. Arbetarna och tjänstemännen bodde i ett fyrtiotal bostäder och Wingqvist

23. JULIUS SCHLICHTING	FÖDD	—	DÖD	—	HAGALUND
VALBORG	”	”	1883	”	1942
INGVAR	”	”	1905	”	1969 ALINGSÅS

Julius var brorson till C.F.W. Schlichting. Övertagare av färgerirörelsen på Hagalund.

24. ELISABETH TÖRNQVIST	FÖDD	1860	DÖD	1912	KRONOGÄRDE
25. JOHANNES OLSSON	”	1855	”	1891	STOMMEN
26. JOHANNES JOHANSSON	”	1835	”	1889	KRONOGÄRDE

”Gullen”. Förläggare på Östanå. En mycket givmild man, som skänkte bort mycket av sin förmögenhet till olika ändamål. Hans garnbod återuppförd, som bostadshus på Gustavsdal.

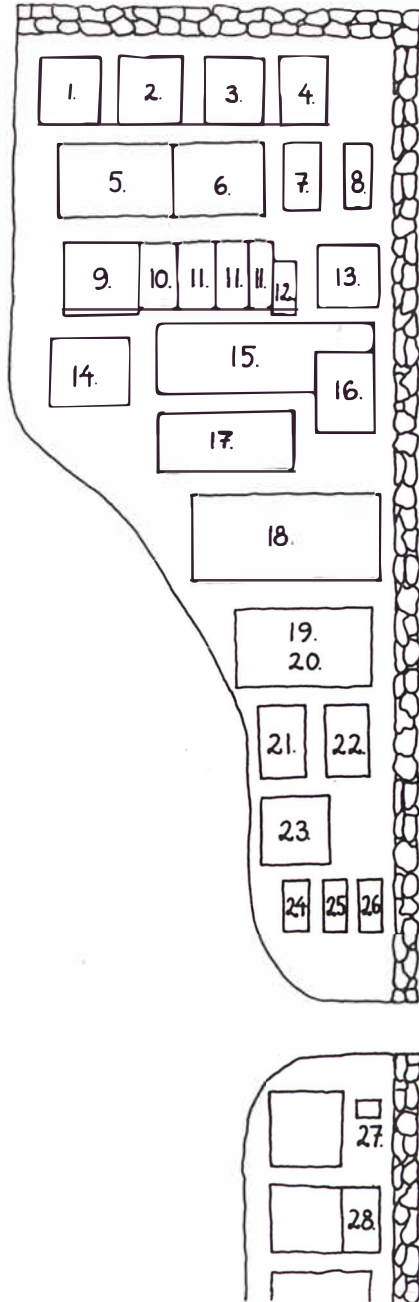
27. GUSTAV EMIL JOHANS—
SON

FÖDD	1859	DÖD	1892	FRTLSTA
				ANDERSGÅRDEN
28. HÅKAN ANDERSSON	”	—	”	—
				KRONOGÄRDE

Förläggare på Kronogärde. Han var Fritslas störste förläggare på 1820-talet. Svärfar till bl.a. Carolina Olausson i hennes första gifte med Anders Håkansson född 1829 och till Johannes Olausson, gift med dottern Anna, liksom till Lars Andén i dennes första gifte med Maria Håkansdotter. Håkan Andersson var en betydande man. När Fritsla kyrka skulle byggas, bestämde han att den skulle orienteras i samma riktning, som den gamla mangårdsbyggnaden på Kronogärde, socknens äldsta hus, kanske byggt redan på tidigt 1700-tal. Kyrkan ligger därför inte rätt i väderstrecken öster väster. Härmed tröt kanske Håkan Anderssons religiösa nit. Då bönderna skulle skaffa sten och lägga upp den kistvis för kyrkbygget, skall Håkan ha skickat ut sina drängar om nätterna för att plocka över stenar från de andras kistor till sin egen. Kronogärde med sina tre välbevarade och förnämligt arrangerade byggnader är Fritslas äldsta gård.

Förläggarkyrkogården

Plan över den del av Fritsla kyrkogård där förläggargravarna finns.

LITTERATURFÖRTECKNING

För denna årsbok har utnyttjats diverse inhemsk och utländsk litteratur och arkivkällor. Då tiden inte medgivit en sammanställning hänvisas här till ett par böcker med utförliga litteraturanvisningar: Gustaf Utterström: Jordbrukets arbetare (se nedan). Nils Forsell: Borås Stads historia (se nedan). Ole Skarin: Grängsgårdar i centrum (se nedan). Göran Rosander: Gårdfarihandel i Norden, LT:s förlag 1980. Lennart Schön: Från hantverk till fabriksindustri, Arkiv 1980. Agneta Boqvist: Den dolda ekonomin Folklivsarkivet i Lund 1978. Stig Appelgren Västgöta hembygdsforskning under åren 1740—1820, utg. 1972. Björn Sterners och Gustaf Bogers böcker (se nedan).

Här presenteras en förteckning som uppgjorts efter ett kortsystem, sammanställt av före chefsbibliotekarien för Marks bibliotek Elis Sandin, baserat på hans stora kunskaper om bygden. Elis Sandins kortsystem kommer att överlämnas till Västgötarummet på Borås Stadsbibliotek.

- Almedahlsföretagen genom tiderna. (Gbg 1946. 112 s. ill.)
Anderson, John: Boken om Kind. (Mariestad 1930. 191 s. ill. litt.)
Anderson, John: Boken om Mark. (Mariestad 1932, 144 s. ill. text.)
Anderson John: Uddeboindustrien 1865—1925. (Borås 1925)
Arbman, P.T.: Socknar, pastorat och befolkningens storlek under medeltiden i Skara stift (Skara 1928)
Arvidsson, Halvdan: Gamla Kinnabilder. (1—3 1975—79.)
Beckman, Natanael: Vägar och städer i medeltidens Västergötland. (Gbg 1916 70 s.)
Bergman, Gösta: Rotväliska. (Sthlm 1931. 95 s)
Bergquist, N.: Rångedala 1847—1947. (Borås)
Bergquist, N.: Toarp — anteckningar till socknens historia (Borås 1952. 303 s.)
Bergquist, N.: Äspered — ur en västgötaskockens historia (Borås 1950)
Bergstrand, Carl-Martin: Från Borås och Ås härad på 1700-talet. (Gbg 1973. 254 s.)
Bergstrand, Carl-Martin: Från Borås och Ås härad på 1800-talet. (Gbg 1974. 188 s.)
Bergstrand, Carl-Martin: Gammalt från Kind. 1—3
(Gbg 1959—61 194 + 187 + 227 s.)
Bergstrand, Carl-Martin: Kulturbilder från 1700-talets Västergötland. 1—3.
(Gbg 1933—35. 212 + 214 + 221 s.)
Bergstrand, Carl-Martin: Livet i Mark på 1700-talet. 1—2.
(Sthlm 1960—63. 182 + 229 s.)
Bergstrand, Carl-Martin: Livet i Mark på 1800-talet. 1—2.
(Gbg 1965—69. 219 + 210 s.)
Bergstrand, Carl-Martin: Två knallesocknars krönika. Toarp och Rångedala.
1700—1850. (Borås 1932. 111 s.)
Boger, Gustaf: Ulricehamns krönika. (U-hamn 1951. 304 s.)
Boger, Gustaf: Västgötaknallarna i historia och folkminne. (U-hamn 1963. 151 s.)
Boken om Mjöback, Älvspered och Holsljunga. (Varberg 1961. 314 s.)
150 år med Borås Tidning (Borås 1976. 304 s.)

- Brander, Anders /utg./ Borås och Sjuhäradsbygden förr och nu. (Ulricehamn 1933. 176 s.)
- Claeson, Fritz: Tranemo socken under 100 år. 1837—1937. (Mariestad 232 s.)
- Dahl, Sven: Knalleverksamhetens geografi. (Gbg 1959. 12 s.)
- Damm, Ada: Bilder från det gångna Borås. 1—2. (Borås 1917—1918. 167(4)+200(4) s.)
- Damm, Ada och Flyckt, Manfred: Sjuhäradsbygden. (1927—28. 182 s.)
- Djurklou, Gabriel: Livvet i Kinds härad i Västergötland i början av sjuttonde århundradet. (Sthlm 1885. 88 s.)
- Engdahl, Elisabet: Kinnasands Mekaniska Wäfveri. Från förläggarverksamhet till industri. (Göteborgs Universitets Etnologiska Institut, vårterminen 1972.)
- Ewald, Gustaf: Beskrivning över Gäsene härad, dess pastorat, socknar och gårdar. (Alingsås 1925.)
- Forsell, C.: Sockenstatistik öfver Sverige. (Sthlm 1860.)
- Forsell, Nils: Borås stads historia. 1—2. (Borås 1952—53. 410+397 s.)
- Från Borås och de sju häraderna (Årsbok fr.o.m. 1943)
- Register till "Från Borås och de sju häraderna": De sju häradernas kulturhistoriska förenings årsbok 1943—74/75. (Borås 1975 65 s. Bibliografiskt specialarbete vid BHS.)
- Förteckning över mikrofilmade domböcker i Älvsborgs län. (Borås 1968. 164 s.)
- Förteckning över mikrofilmade boskapslängder, jordeböcker, landskapshandlingar, mantalslängder i Älvsborgs län samt Älvsborgs lösen. Borås 1969. 49 s.)
- Förteckning över mikrofilmade militärrullor i Älvsborgs län. (Borås 1968. 10 s.)
- Geijerstam, Gustaf af: Anteckningar rörande fabriksarbetarnas ställning i Marks härad. (1895.. 100 s.)
- Granlund, John: Kardmakeriet i Norra Kind. (Sthlm 1943. 32 s.)
- Hagberg, Knut: Om västergötarna i forna tider. (Sthlm 1922, 128 s.)
- Hagberg, Knut: Vägar i Västergötland. Sthlm 1957. 152 s.)
- Hagström, K.G.: Bomullsindustriens produktionsförhållanden. (tull- och traktkom. utredn. II Sthlm 1924.)
- Hagström, K.G.: Ylleindustriens produktionsförhållanden. (Tull- och traktkom. utredn. XXVII. Sthlm 1924.)
- Hansson, Knut: Folket vid Veselången. (Horred 1978. 248 s.)
- Hufwedsson Dahl, Nils och Rudbeck, Olov: Boërosia/Boråsiade. (Borås 1920. 65+29 s.)
- Håkansson, Gunnar: Boråsbor under sexton och sjuttonhundratalet (Borås 1943. 129 s.)
- Johansson, Hugo: Hyssna. En socken i Mark. (Hyssna 1952. 372 s.)
- Kinnarumma sockens historia. (Borås 1963. 523 s.)
- Kinna. Anteckningar från svunnen tid och nutid. 1—2. (Kinna 1958—64. 412+303 s.)
- Kinnasand. Reklamfolder som bl.a. innehåller kort historik över företaget. (Kinna 1969).
- Kjellberg, S.T.: Ull och ylle. Lund 1943. 792 s.)

- Lampa, Sven: Brytningen mellan gammalt och nytt i Knallebygden. (Fataburen 1913:1.)
- Linné, Carl von: Carl von Linnés Västgötaresa. (Sthlm 1961. 266 s.)
- Litteratur om textil historia i Sverige främst Borås och Sjuhäradsbygden. (Borås 1949. 28 s.)
- Ljungström, C.J.: Åhs och Wedens härader samt Borås stad. (Sthlm 1865.)
- Mannerfelt, Otto: Sjuhärads hemarbete och storindustri. (STF:s årsskrift 1924. sid 137—155.)
- Mannerfelt, Måns: Västgötavägar. (Lund/Sthlm 1938—1952. 158 + 161 + 231 + 127 s.)
- Mannerfelt, Otto: Sjuhäradsbygden före 1622 och Borås stad 1622—1685. (Borås 1922. 68 s.)
- Mannerfelt, Otto och Danielson, Hilding: Sven Eriksons och Rydboholms Fabrikers Historia. 1—3. Borås 1924—1959. 251 (68 + 24 + 12) s. + 375 + 246 s.)
- Mannerfelt, Otto och Sydow, Kr. von: Älvsborgs läns Hushållningssällskaps historia 1812—1912. (D. 2—4 au. 1912—1916. 119 + 589 + 439 s.)
- Melander, August: Anteckningar om Marks och Bollebygds härader i Älfsborgs län m.m. (Gbg 1913. 358 s.)
- Melander, August: Sätila pastorats jordeböcker samt bouppteckningen till Älfsborgs lösen 1671 m.m. (Gbg 1927. 267 s.)
- Melin, Ragnar: Viskadalen. En geografisk studie. (Sthlm 1922. 135 s.)
- Nyhage, Hans: Förläggarverksamheten vid Kinna Sanden åren 1843—1871. (1970. 30 s. Stencil.)
- Påhlman, A.: Marknader och marknadsliv. (Sthlm 1947)
- Seglora sockens historia. (Borås 1966. 385 s.)
- Simonsson, Georg: Borås och Sjuhäradsbygden. (Borås 1953. 102 s.)
- Skarin, Ole: Gränsgårdar i centrum. Studier i Västsvensk bebyggelsehistoria ca 1300—1600. (D.1—2. Gbg 1979. 246 + 200 s. Akad. avh.) Denna avhandling är ett intressant komplement till västsvensk ekonomisk historia. Noter till texten samt redovisning av tryckta, otryckta källor och ortsnamnsregister upptager 56 s.
- Sterner, Björn: bygdeknallar och statsköpmän. (Sthlm 1970. 174 s.)
- Sterner, Björn: Från hemslöjd till storindustri. (Sthlm 1968. 79 s.)
- Sterner, Björn: Sjuhäradsbygden. (Sthlm 1949. 93 s.)
- Sterner, Björn: Sjuhäradsbygden — hemindustrins och knallarnas land. (Sthlm 1932. 11 s.)
- Sterner, Björn: Textil hemindustri i Sjuhäradsbygden under 1900-talets första hälft. (Sthlm 1973. 120 s.)
- Sundblad, Johannes: Gammaldags seder och bruk. (Sthlm 1888. 365 s.)
- Sundblad, Johannes: Gömda blad. (Sthlm 1883. 336 s.)
- Sundblad, Johannes: Med Tusch och Rödkrita. 1—2 (Sthlm 1887. 187 + 198 s.) (del 2 titel: Från Dannemanshemmet och torpstugan.)
- Utterström, Gustaf: Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. D. 1—2. (Sthlm 1957. 898 + 527 s. Akad. avh.)

Detta digra verk tycks allt för lite ha uppmärksamrats, då det gäller Sjuhäradsbygden. Verket ger jämförelsemöjligheter mellan Sjuhäradsbygden och övriga landsändar ifråga om hemvävnad av lin och bomullstyger. Ävenså linodlingen och importförhållanden av råvaror samt idéimpulsernas vägar. Älvsborgs läns kalender åren 1845, 52, 67, 92, 1906, 17.

SKÖNLITTERATUR

Ahlberger, Signe: Vägen var stenig och svår. (Gbg 1972. 187 s.)

Falkås, Gunnar: Knallepåsen. (Sthlm 1967. 278 s.)

Knalle och vävare. (Sthlm 1969. 294 s.)

Den siste knallen. (Sthlm 1972. 292 s.)

Herder, Hanna: Den gamla väverskan i Mark, Dikter. (Gbg 1933. 144 s.)

Hylander, Robert: Som en väverskas tråd. (Kinna 1966. 205 s.)

Men livet går vidare. (Kinna 1971. 195 s.)

Redin, Hj.H. (Hjalte, pseud.) Den vackra väverskan. (Borås 1925. 249 s.)

Åberg, John Einar: Min vän hade en vingård. (Sthlm 1949. 462 s.)

BILDKALENDER 1979

Ovan: "Orrefors-Bruk och Samhälle", en presentation av glas från skilda epoker i brukets historia inledde Borås Museums utställningsprogram den 21 jan. Smålands museum stod bakom sammanställningen.

Nedan: En av årets mer uppskattade utställningar på Tekomuseum var "Färga med växter" — en presentation av färgerihantverket i Danmark som producerats av Esther Nielsen. Bl.a. visades hela färgtonkretsen med hjälp av ullgarnshärvor.

Ovan: Det traditionella arrangemanget "Museernas dag" gick av stapeln den 25 mars. På bilden demonstrerar Bertil Söderberg en pantografmaskin, med vars hjälp man tillverkar tryckvalsar.
Nedan: Borås Museums sommarutställning "Knallen" blev en publiksuccé varför den senare omarbetades till vandringsutställning.

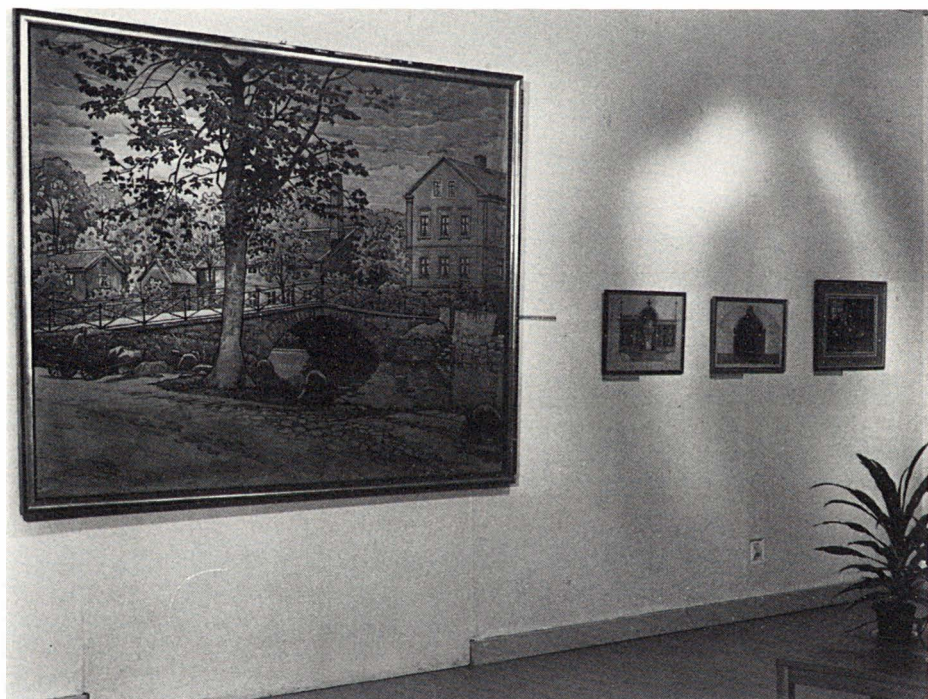

Ovan: Vid årets "Öppethusdag" på Borås Museum visades ett flertal hantverk, ett av de nya inslagen i årets program var tjärbränning i museets tjärbrunn.

Nedan: Riksställningars debattutställning "Kläder som konst/kläder i konsten" öppnades den 18 nov av intendent Eva Goliger.

Under hösten visades på Tekomuseum egenproduktionen "När jag var liten — om barn i gårdagens Borås" en av programpunkterna i det internationella Barnåret.

Ovan: "Ekelund och Esse, Horred 1859—1979" sammanställdes av Tekomuseum. Under utställningstiden fick besökarna tillfälle att studera handvävning.

Nedan: "Kulturhistorisk bildsalong" på Borås Museum gav prov på lokala konstnärer representerade i museets samlingar.

"Textilarbetarnas historia" en musikteaterföreställning arrangerad av Rikskonserten uppfördes på Tekomuseum den 24 oktober.

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

STYRELSE

Utsedda t.o.m. årsmöte 1980

Lektor STEN FURHAMMAR

Skoldirektör REINHOLD IVARSSON

Fru MEJE JOSEFSON

Rektor BIRGER LARSON

Överste ÅKE LUNDBERG

Direktör YNGVE MAGNUSSON

Kommunlrådet AXEL-UNO NYLANDER

Agronom FREDRIK ZETHELIUS

Utsedda t.o.m. årsmötet 1982

Bankdirektör PER-OLOF KLEIN

Rektor GUSTAF BOGER

Stadsarkivarie TORGNY BONDESTAM

Fru GUN FLORÉN

Lärare BERTIL GARDELL

Fru LISBETH HEDELIN

Distriktschef WALDEMAR JOHANNESON

Leg. läk. GUNNAR BJÖRKMAN

Lektor SVEN SANDSTRÖM

Länshemslöjdskonsulent INGRID STRÖMVALL

Utsedda av Borås Kommun:

Tekniker RUNE KNIBERG

Fru BRITT-MARIE SUNDBLAD

Herr ALLAN SKÖLDÖ

Herr BENGT HAGMAN

Arbetsutskott

Föreningens ordförande AXEL-UNO NYLANDER, v.ordf. BIRGER LARSON, skattmästare PER-OLOF KLEIN, sekr. HANS KRUSE och ANDERS LARSON samt BENGT HAGMAN och ALLAN SKÖLDÖ. Suppl. MEJE JOSEFSON, REINHOLD IVARSSON, SVEN SANDSTRÖM, BRITT-MARIE SUNDBLAD och RUNE KNIBERG. revisorer: Aukt. revisorn KARL-ERIK WÄNGNERUD och aukt. revisorn JAN-ERIK LARSSON (suppl.), utsedda av Borås Kommun. Kassör ALLAN BAYARD och kamrer BENGT LANNÉR (suppl.).

SAMMANTRÄDEN

Föreningens årsmöte hölls den 14 maj i Ramnakyrkan. Närvarande var 10 styrelseledamöter samt ett 50-tal medlemmar. Kommunlrådet Axel-Uno Nylander utsågs att leda de stadgeenliga årsmötesförhandlingarna, varefter Föreningens förtjänstmedalj i brons utdelades till Waldemar Johanneson, Fristad, Fredy Gustavsson, Dalsjöfors, Filip Gustafsson, Hudene och Gösta Jungmalm, Ljungsarp.

Efter årsmötesförhandlingarna höll rektor Gustaf Boger ett föredrag över ämnet "Knallar". Därefter öppnades utställningen "Knallen" av Anders Larson. Vid den efterföljande supén deltog ett 40-tal personer.

Den 8 november hölls Föreningens höstmöte i Ramnakyrkan. Föredragshållare var landsantikvarien i Värmland, Hans Kruse, som talade om konstnären Per Hillerström som kulturskildrare. Efter föredraget överlämnade Föreningens ordförande, Axel-Uno Nylander, en minnesgåva till Hans Kruse med tack för hans insats för Föreningen.

Styrelsen har under året haft ett sammanträde och Föreningens arbetsutskott har haft tre sammanträden.

UTSTÄLLNINGAR OCH ÖVRIG MUSEIVERKSAMHET

Museet visade under året 13 utställningar varav 6 i egen regi och 7 vandringsutställningar.

Som basutställning iordningställdes i Ohlsonska gården "Dräkt och textil i Sjuhäradsbygden före 1850". Utställningen fungerar som studiemagasin där bl.a. museets folkdräktsmaterial presenteras i montrar och studielådor som kompletteras med en detaljerad fotodokumentation.

Gruppbesök kan numera tas emot i detta rum som försetts med studiebord och AV-utrustning.

Ohlsonska gården

- 14.1 **Produktionen i bild** — Sjuhäradsindustri 1978. En fotosalong med anledning av Industriminnesvårdsåret.
- 21.1—18.2 **Orrefors-bruk och samhälle.** Glas från skilda epoker i brukets historia samt presentation av nu aktiva konstnärer och dagens produktion. Smålands Museum.
- 25.2— 1.4 **Batik från Java och Bali.** Konsthantverk från Ostindien sammanställt av Afro Art, Stockholm.
- 8.4— 6.5 **Jens Nielsens bondegaard.** Livet på en dansk bondgård vid sekelskiftet i dockskåpsformat. Herning Museum, Danmark.
- 8.4— 6.5 **Djärå sukkor min båd ännudum.** En utställning om en tidigare ej uppmärksammas textilteknik — tvåändsstickningen. Dalar-nas Museum.
- 13.5—14.10 **Knallen.** Sjuhäradsbygdens handelsmän och deras utveckling från gränshandlare till postorderknallar. Borås Museum.
- 21.10—11.11 **Kulturhistorisk bildsalong.** Bilder ur Borås Museums samlingar.
- 18.11— **Kläder som konst/kläder i konsten.** Skulptur, målning, collage och grafik i urval av Riksutställningar, Stockholm.

Tekomuseum:

- 25.2 **Polsk folkkonst.** Dubbelvävnader, glasmålningar, pappersklipp och träskulpturer. En utställning från galleri Ängel, Lund.
- 4.3—11.4 **Färga med växter.** En presentation av färgerihantverket före 1859. Producerad av Esther Nielsen, Danmark, i samarbete med Tekomuseum, som presenterade historik kring Borås färgerierna.
- 29.4—26.8 **Ekelund och Esspe, Horred, 1859—1979.** Ett linneväveris utveckling i Sjuhäradsbygden från förläggarverksamhet till industri. Producerad av Tekomuseum i samarbete med Ekelund och Esspe.
- 2.9—30.9 **Khanga Kitenge.** Tryckta bomullstygar från Tanzania, samtidskonst som bruksvara och massmedia. Riksutställningar, Stockholm.
- 14.10— **När jag var liten . . .** Om barn i gårdagens värld. Producerad av Borås Museum.

EGNA VANDRINGSUTSTÄLLNINGAR

Fyra av de under 1979 producerade utställningarna har efter premiärvisning vid Föreningens museer gått ut på vandring till museer och föreningar i länet. ”Knallen” har visats i norra länsdelen i Stiftelsen Älvsborgs Läns museums regi, medan ”Ekelund och Esspe” visades på Baskagården i Skene av den lokala hembygdsföreningen. Utställningarna ”Produktionen i bild” samt ”Polsk folkkonst” har visats på Kulturhuset i Ulricehamn.

Av museets övriga fem vandringsutställningar visades ”Hantverk i Sjuhäradsbygden”, ”Folketro och folklig läkekonst”, samt ”Från snusdosa till farstukvist” på Torpa stenhus under sommaren. Vandringsutställningarna visades under året på 23 platser och besöktes av sammanlagt 32.525 personer.

PROGRAMAKTIVITETER

Årets ”Sportlovskul” med aktiviteter för barn på Nymanska gården och Tekomuseum lockade under perioden 26.2—2.3 drygt 200 besökare.

I samarbete med stadens övriga museer (Biologiska museet, Brandkårmuseet, Flamenska gården, I 15:s museum, Konstmuseet och Ålgården) anordnades den 25 mars ”Museernas dag”, då drygt 6000 personer med hjälp av bl.a. förhyrda bussar alternerade mellan aktiviteter på de olika museerna.

Den 25 maj höll museet ”Öppet Hus” i samband med folkdansuppvisning i Ramnaparken. Besökantalet uppgick till drygt 700 personer.

Föreningen ansvarade under Svenska Flaggans Dag för de praktiska arrangemangen vid flaggceremonierna. Programmet inleddes med morgonsamling i

Ramnaparken under deltagande av bl.a. Regionmusiken. Det traditionella högtidstalet med flaggutdelning skedde på Stora Torget vid middagstid.

Museet stod den 11 juni som värd för en konferens med Referensgruppen för Kulturvetenskaplig Forskning och Utbildning i Västsverige.

Ett 20-tal representanter från Västsvenska museer och institutioner diskuterade under dagen bl.a. Tekomuseums framtida arbetsinriktning.

I samarbete med Kulturnämnden svarade Regionmusiken för "Musik i sommarkväll" i Ramnakyrkan den 22 augusti. Museet i Ramnaparken har under sommaren haft öppet kvällstid en gång i veckan för att bl.a. ge service till Turistbyråns stadsrundtur.

Den 2 september arrangerades en endagsutflykt till trakten kring Mogden i samarbete med Naturskyddssällskapet i Borås och Sjuhäradsbygden.

Årets "Spelmansstämma-Hantverksdag" hölls den 9 september då museet bjöd på folkdansuppvisning av Borås Hembygds-gille, musikprogram med ett 50-tal deltagande spelmän samt prov på 18 olika hantverk. Drygt 2500 personer besökte museet denna dag då man som nytt inslag för året kunde se tjärbränning.

På Tekomuseum anordnades under hösten "öppet tygarkiv" den 21 oktober samt ett framförande av musikteatern "Textilarbetarnas historia" den 24 oktober.

Museet har under sommaren haft sin Oldsmobil utlånad till Göteborgs Bilmuseum samt deltagit med en leksaksmonter vid årets Antikmässa på Tekocenter.

PEDAGOGISK VERKSAMHET

Kontaktgruppen Skola-Museum har även under verksamhetsåret 1979 schemalagt ett antal utställningar för att underlätta besöken på museernas tillfälliga utställningar. Då kontaktgruppens framställning till kommunstyrelsen angående fria studeioresor inom Borås kommun under året har bifallits har en intensifierad kontakt tagits med skolorna genom bl.a. studierektorskonferenserna för att förbereda den förväntade ökningen av skolbesök vid museerna under 1980 då rese-reformen genomförs. Utställningen "När jag var liten . . ." producerades under hösten som ett inlägg i debatten kring det internationella barnåret. Materialet som tog upp barnens situation i den tidiga industrialismens Borås hade valts ut speciellt för målgruppen förskola och lågstadium.

BESÖKSSTATISTIK

Även under verksamhetsåret 1979 har det totala besökarantalet stigit. Mest ökade besöks-siffran på Tekomuseum och på våra vandringsutställningar.

	1978	1979
Borås Museum	46.522	41.935
Tekomuseum	6.839	10.100
Vandringsutställningar	9.823	32.525
Textil på Torpa	8.850	
Kyrklig konst	3.267	

Knallen		383
Produktionen i bild		159
Klassrumspaket	300	796
Stadspromenad	320	
Föreningens jubileum	75	
	75.996	85.898

TEKOMUSEUM

Arbetet med textil- och dräktarkivet har pågått även under 1979. Ett större antal hyllor har specialtillverkats för detta ändamål. Arkivet visades för första gången för allmänheten söndagen den 21 oktober vilket rönt stort intresse. Det stora antalet fabriksnedläggelser inom tekobranschen de senaste åren har påkallat ett behov av insamlingservice vad gäller fabriksarkiv. Genom ett samarbete med Landsarkivet i Göteborg bevakar numera Tekomuseum att denna värdefulla källa till industristudier ej skingras. Under året har ca 500 hyllmeter arkivalier omhändertagits, varvid Landsarkivet förvarar dokumentdelen och Tekomuseum provdelen.

För att nå ut till nya publikkategorier har verksamheten vid museet breddats. Som exempel kan tas uppförandet av Rikskonserters musikteater "Textilarbetarnas historia", demonstration av linnevävning under utställningen "Ekelund och Esspe" samt praktisk information i samband med visningen av "Färga med växter".

Under året trycktes en ny 8-sidig folder med information om Museet för distribution till institutioner och allmänhet.

Verksamheten under året har präglats av förberedelser för museets flyttning. Museet är av den nuvarande hyresvärden uppsagt för avflyttning i juli 1981, varför Borås kommun har igångsatt en utredning för att lösa lokalfrågan.

FÖREMÅLSVÅRD, FASTIGHETSUNDERHÅLL M.M.

Museets verkstad, inrymd i Ohlsonska gårdens flygel, kunde under året tas i bruk vilket har underlättat såväl utställningsproduktionen som löpande vård av museisamlingarna. I samband med verkstadens uppbyggnad försågs det intilliggande magasinet med trägol. Inbrottslarmanläggningen har ytterligare utökats med sektioner i Nymanska- och Fällhultsgården. I samband med denna larmöversyn har även tilläggsäskande ingått till Borås kommun angående ett kompletterat brandlarm. Samtlig personal deltog under året i en brandövning vid museet. Genom museets arkivvårdares försorg har större delen av industriarkiven nu förtecknats och uppordnats. Merparten av museets fotonegativ (80.000 nr) har under året försetts med nya arkivpåsar, varvid även en omläggning av fotoarkivet har företagits.

I Ohlsonska gården har den nya dräkt- och textilsalen försetts med nya armaturer och monterarrangemang som möjliggör en säker exponering av de äldre textilsamlingarna.

DOKUMENTATION, ACCESSION:

Antalet registrerade föremål uppgick vid årsskiftet till 61.915 varav 281 tillkommit under året. Vid sidan av det omfattande arbetet med fotosamlingens omläggning har 5.142 nya negativ inregistrerats. Fotoarkivet omfattar därmed totalt 109.100 nr. Biblioteket har under året tillförts 687 volymer och innefattar nu 15.149 nummer.

Museets textilarkiv har utökats med en komplett provsamling från AB Textilfabriken Merkur, Borås, omfattande tillverkningen på 1940—60 talen samt underlagsmaterialet till Boråsmässans modetrendvisningar åren 1974—78 samlade av Ann Margret Lönn, Bollebygd.

Föremålsamlingen har genom köp utökats med skalmodeller av Borås Stadsteater samt fabriksanläggningen Viskaberg tillverkade av herr Gösta Alvedal, Borås. Som gåva har bl.a. överlämnats en 1700-tals kakelugn från Borås Tidning samt två större donationer av textilier, husgeråd m.m. från dr. Elna Bengtssons dödsbo, Borås, och fru Märta Nordin, Ljung.

För medel ur Hörstadiesfonden har Borås Museums samling av textil konst utökats med "Sjö", bildvävnad av Ulrika Dohrmann samt tre variationer på temat noppväv "Ansikte", "Tallar", och "Hav" utförda av Martine Debureaux.

Bland de textila gåvorna kan nämnas inrednings- och beklädnadsprover från Hans Krondahl, gosskostymer från Partilagret Göta, Ulricehamn, mönster för herrkonfektion åren 1931—35 överlämnade av Sven Rowell, Borås, samt uniform och dräkter av Anna Collin, Svenljunga.

Tekomuseets maskinpark har utökats med en valstryckmaskin från Almedahls AB, Alingsås, en Saurervävstol med Unifil spolbytare från Fodervävnader, Alingsås, snörmakermaskiner från Hähnel's Snörmakeri, Stockholm, samt kamgarnsmaskiner från Chalmers Tekniska Högskola i Göteborg.

Som depositioner har överlämnats ett 20-tal fanor från IOGT-NTO i Borås samt Svenska Lantarbetareförbundet i Fritsla och Kinna.

I samband med utställningen "Ekelund och Esspe" överlämnade firman en provsamling över sin moderna tillverkning.

1979-års textilindustriinventering har omfattat AB Borås Handvävnadsindustri, AB Borås Jacquardväveri och Rydahls Manufaktur AB. Arbetet som utförts av två projektanställda etnologer har bedrivits som totalinventeringar med viss tonvikt på intervjudokumentation. Årets inventeringsobjekt har utvalts dels p.g.a. nedläggningsshot, dels med tanke på kompletteringar av tidigare inventeringar. Detta för att möjliggöra den rapport över 70-talets inventeringar som skall sammanställas under 1980. Förutom det sedvanliga intervju- foto- och dokumentationsmaterialet har museet på detta sätt tillförts arkivalier bl.a. i form av provsamlingar från AB Borås Jacquardväveri.

Som speciellt projekt dokunterades under året Munins Kläduthyrdning, Borås, varifrån även inventarier och inredning har erhållits för att möjliggöra en ev. framtida rekonstruktion av verksamheten.

ÖVRIGA UPPDRAG

Museipersonalen har under året varit i kontakt med ett stort antal hembygdsföreningar i rådgivningsfrågor, speciellt har detta varit inom Borås Kommun där en nybildad samarbetsorganisation varit verksam. Rapporter och yttranden har avgivits till Länsantikvarien, Länsmuseum och Borås Kommun, i det sistnämnda samarbetet har plan- och byggnadsärenden dominerat.

Museets tjänstemän har deltagit i följande arbetsgrupper, konferenser och seminarier. Museichef Hans Kruse har varit ordf. i Svenska museiföreningens museimannasektion, ledamot i styrelserna för Gäsene tingshus och regementsmuseet I 15 Borås samt har deltagit i den s.k. Larmgruppens arbete (säkerhetsfrågor på museer).

T.f. museichef Anders Larson har under året deltagit i arbetsgruppen för industrimiljö inom SAMDOK (kulturhistoriska museernas samtidsdokumentation) samt representerat museet i de konferenser som arrangerats av Referensgruppen för kulturvetenskaplig forskning och utbildning i Västsverige. Anders Larson har även deltagit i de förhandlingar och arbetsgrupper som tillsatts med anledning av den fortsatta länsmuseumutredningen och Tekomuseets framtida lokalisering.

Intendent Eva Goliger har arbetat i den nordiska projektgruppen "Inventering av tygprovssamlingar" samt invaldes under året i SAMDOK-rådet. Eva Goliger medverkade i juni månad i den av Älvsborgs läns Hemslöjdsförbund företagna textilinventeringen i Marks härad.

Amanuens Margaretha Persson deltog under våren i Riksantikvarieämbetets kurs i byggnadsinventering i Älvkarleby.

Eva Goliger och Margaretha Persson deltog även i en växtfärgningskurs som anordnades i Köpenhamn under augusti månad.

Personalen vid Borås Museum och Konstmuseet företog under våren en studieresa till Jönköpings museum.

PERSONAL

Personal anställd av föreningen: Museichef Hans Kruse t.o.m. 28.2, t.f. museichef Anders Larson, intendent Eva Goliger, amanuens Margaretha Persson, kamrersass. Marianne Josefson, vaktmästare Rune Johansson, receptionist Kirsti Mustajärvi, receptionist Gunilla Swanteson (vikarie), Karin Munktell (deltid), Oscar Åring (deltid) under sommaren tjänstgjorde Ann Fohlin och Karl-Gustav Bjursell som extra guider.

Personal anställd genom Arbetsmarknadsstyrelsen: Stig Klamvik, Henrik Kotسالainen, Linda Köster (deltid), Alva Lindgren, Anna-Lisa Persson (deltid), Margaretha Persson Torleif Steinsson, Sture Svensson (deltid) Bertil Söderberg, Gösta Thulin, Barbro Törnell (deltid) och Gösta Wahlgren. Av Landsarkivet, Göteborg, placerad på Borås Museum Göte Kallin.

För inventering av textilindustrier Karin Ekerman, Eva Lillienberg och Nita Lorimer.

EKONOMI

Beträffande Föreningens ekonomi hänvisas till följande vinst- och förlusträkning samt balansräkning.

RESULTATRÄKNINGAR	1978		1979	
Rörelsens intäkter				
anlag	934.530:—		1.048.560:—	
medlemsavgifter	15.014:—		15.476:—	
hyror	8.870:—		6.780:—	
intäkter av årsbok	1.605:06		15.379:25	
försäljning av kataloger, kort	5.316:65		12.494:90	
textilkonservering	1.700:—		970:—	
gåvor	593:20		1.021:10	
iansprågtaget av reserverade medel	<u>8.493:91</u>	976.122:82	<u>53.000:—</u>	1.153.681:25
Rörelsens kostnader				
personalkostnader	581.509:63		601.687:41	
lokalkostnader	155.105:04		179.871:60	
underhåll av byggnader och samlingar	35.504:46		40.194:56	
inköp av museiföremål	29.620:09		12.703:35	
administrativa kostnader	48.959:60		58.733:65	
kostnader för foto, katalog och litteraturinköp	18.425:02		16.273:36	
kostnader för årsbok	42.377:—		79.661:40	
kostnader för utställningar	25.664:33		38.232:57	
kostnader för Tekomuseum	47.509:42		56.915:93	
kostnader för textilindustriinventering	30.530:10		23.451:95	
kostnader för försäkringar	18.660:—		37.913:—	
kostnader för larm			29.783:39	
reservering av anslag	<u>16.000:—</u>	1.049.864:69	<u>15.000:—</u>	1.190.422:17
Avskrivningar				
inventarier			2.634:95	
Ramslätts upprustning	10.000:—	10.000:—		2.634:95
Finansiella intäkter och kostnader				
intäktsräntor	15.601:15		28.175:—	
kostnadsräntor	<u>880:—</u>	14.721:15	<u> </u>	28.175:—
Redovisning för förvaltade fonder				
disponibel fondavkastning	48.526:50		22.644:46	
fondavkastning att överföra till resp. fond	29.398:40		30.121:29	
ianspråktaget av Margit Hörstadius fond	20.655:15		7.935:10	
fondavkastning överförd till resp. fond	<u>29.398:40</u>	69.181:65	<u>30.121:29</u>	30.579:56
Skatter		60:—		264:—
Årets överskott		<u>100:93</u>		<u>19.114:69</u>

BALANSRÄKNINGAR	1978-12-31		1979-12-31	
Tillgångar				
kassa, bank	266.918:03		276.913:98	
diverse fordringar	8.948:50		19.840:30	
museiföremål	1:—		1:—	
fastigheten Hökerum 133	1:—		1:—	
byggnader	1:—		1:—	
inventarier		275.869:53	10.539:86	307.297:14
Avkastande fonders tillgångar				
bankmedel	352.224:36		374.410:55	
reverser	200.000:—		200.000:—	
aktier	22.340:75		22.340:75	
obligationer och förlagsbevis	45.000:—	619.565:11	45.000:—	641.751:30
		<u>895.434:64</u>	<u>45.000:—</u>	<u>949.048:44</u>
Skulder och eget kapital				
diverse skulder	105.662:73		149.736:65	
reserverade anslag	146.000:—		108.000:—	
personalens källskatt	19.727:—		25.966:—	
		271.389:73		283.702:65
Avkastande fonder				
Thor och Leonore Odencrantz fond	76.678:84		77.390:12	
Fritz Brusewitz fond	29.289:84		29.499:87	
Jubileumsfonden	37.191:63		37.428:15	
Magda och Axel Plancks fond	95.043:99		95.801:17	
Axel Henrikssons fond	7.698:06		7.749:92	
Ständiga ledamöters fond	4.214:27		4.240:16	
Margit Hörstadius fond	312.806:15		332.059:60	
Helena Franckes fond	48.719:13		49.116:51	
Ramnakyrkans syförenings fond	7.923:20	619.565:11	8.465:80	641.751:30
Fonder disponerade i byggnader och museiföremål				
Stiftande ledamöters fond				
Johannes Erikssons fond				
Gunnar Skoglunds fond				
Familjen Bergengrens fond				
Borås Wäfveris fond				
Eget kapital inkl. årets resultat		<u>4.479:80</u>		<u>23.594:49</u>
		<u>895.434:64</u>		<u>949.048:44</u>

Borås 1980-03-06

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING
DESS STYRELSE

Axel-Uno Nylander
P.O. Klein

Sven Sandström
Meje Josefson

GÅVOR 1979

Mats Behn
Elna Bengtssons sterbhus/
Ingrid Birgersson
Borås Jacquardväveri
Borås Tidning
Irene Bylund
Anna Collin
Eiser
Ekelund & Esspe
Astor Emanuelsson
Rolf Emterhag
Kerstin Engblom
Gustav och Ella Eriksson
Erlabolaget
Fodervävnader
Galleri Ängel
Maj-Britt Haag
Eyvor och Märta Hanse
Hahnells Eftr.
Agda Hedberg
Elsa Hultin-Nilsson
Hörstadius sterbhus
Jobs Handtryck AB
Algot Johanssons dödsbo
Maj Johansson
Gustav Johansson
Algot Johansson AB
Selma Johanssons dödsbo
Meje Josefson
Kinna Sandsväveri AB
Hans Krondahl
Hans Kruse
Ebba Källander
Svea Landén
Ester Larsson
Gerd Lindblom
Ester Lindén
Alva Lindgren
Carl-Otto Loeb
Nita Lorimer
Länsmuseet, Skara

Ann-Margret Lönn
Leif Madsén
Malmö Museum
Mölnlycke Väfveri
Esther Nielsen
Hanna Nilsson
Märta Nordin
Norra Kinds Hemindustri
Axel-Uno Nylander
Märta Olofsson
Thomas Persson
Olof Rehn
Britta Rowell
Sven Rowell
Rydboholms AB
Astrid Sampe
Karin Samuelsson
Karl Schoultz
Edit Sjölin
Ingrid Strömvall
Gunilla Swanteson
Anna-Stina Söder
Lilian Södervall
Göta Tengler
Textilinstitutet
AB Textilfabriken Merkur
Lasse Vävare
May-Stina Weinert
Ebba Zethelius
Anders Ölander

BOLLEBYGDS HÄRAD

Björketorps sockens Hembygdsförening: Ordf. och sekr. Arvid Åblad, v. ordf. Ivar Andersson, kassör Anna-Greta Johansson. Föreningen har under året anordnat julfest, midsommarfest, sällskapsresa, torpvandring och torpgudstjänst. Anslag har liksom tidigare erhållits från kommunen.

Ödenäs Hembygdsförening: Ordf. Torsten Ingeborn, v. ordf. Alf Karlsson, sekr. Kersti Ingeborn, kassör Jon Lennström. Bidrag 1.500:— från Alingsås Kommun. Varje år anordnas hemslöjdsdag. Torpinventering pågår.

GÄSENE HÄRAD

Gäsene Hembygds- och Fornminnesförening: Ordf. Bertil Persson, v. ordf. Carl Jonsson, sekr. Tage Alm, kassör Carl-Anders Holmström. Herrljunga kommun bidrog med 5.000:—. Under året arrangerades friluftsgudstjänst och skördefest.

Hudene Hembygdsförening: Ordf. Artur Florén, sekr. Arno Ahlgren, kassör Rune Wärn. Föreningen har under året anordnat en hembygdsresa i Gäsene under ledning av Gunnar Arnborg, kyrkfärd till St. Leverne och tipspromenader. Anslag har erhållits på 500 kr.

Jällby Hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Rune Nordner, v. ordf. Kurt Max, sekr. Irene Andersson, kassör Margareta Filipsson.

Odqvistska Släktföreningen

Svältornas fornminnesförening: Ordf. Simon Johansson, v. ordf. David Andersson, sekr. Greta Sävenstrand, kassör Sten Svensson. Föreningen har erhållit bidrag från Älvsborgs läns landsting och Vårgårda kommun. Under året har anordnats slättergillen och aktivitetslördagar som avslutats med helgmålsbön.

KINDS HÄRAD

Dalstorp-Nittorps hembygdsförening: Ordf. Karl Andersson, v. ordf. Arvid Thun, sekr. Mats Josefsson, kassör Svea Westerlund. Tranemo kommun har bidragit med 5.000:— för renovering av stuga. Tipspromenader har arrangerats och torp- och backstugeinventering pågår.

Hillareds hembygdsförening: Ordf. Sture Svensson, v. ordf. Bertil Karlsson, sekr. Lise-Lotte Johansson, kassör Sture Franzén. Schedvinska Stiftelsen har bidragit med 3.000:—. Torpinventering pågår. Aktiviteter under året: valborgsmässofirande, deltit i framtagande av turistbroschyr.

Kalvs hembygdsförening: Ordf. Tage Bengtsson, v. ordf. Otto Olsson, sekr. Edvin Strand, kassör Edvin Johansson. Föreningen har anordnat sommarfest, hantverkardagar och torpinventering. Under 1980 kommer sockenbok om Kalvs socken att färdigställas.

Kindgillet, Göteborg: Ordf. Ulf Kinding, v. ordf. Erik Andén, sekr. Gerhard Andersson, kassör Lennart Lindgren. Föreningen anordnar varje år en våurflykt till Kindsbygden. Under 1979 var Kindsgillet 80 år, stugan på Liseberg 50 år och Kindstugans syförening 50 år.

Limmareds hembygds- och fornminnesförening: Ordf. Lilian Larsson, v. ordf. Sickan Danielsson, sekr. Ingrid Ohlstenius, kassör Åke Haglund. Bidrag från Tranemo Kommun med 2.000:—, Arvid Svenssons minnesfond 940:—, gåva i förbindelse med Gunnar Larssons 60-års dag 1.215:—.

Föreningen deltog i utställningen "Skål och vägg" på Läckö slott med föremål från Limmareds glasbruk och på "Naturens dag" med glasföremål och fotografier från gamla Limmared.

Ljungsarps hembygdsförening: Ordf. Martin Junkell, v. ordf. Wivan Skattberg, sekr. Lennart Kallin, kassör Åke Johansson. Föreningen har anordnat midsommarfest, friluftsgudstjänster, tipspromenader. Inventering av torp och backstugor har redovisats i bok. Två äldre personers levnadshistoria har spelats in på band.

Ljushults hembygdsförening: Ordf. Erik Hökås, v. ordf. Ivan Strömsjö, sekr. Britta Larsson, kassör Bo Lidén. Föreningen har anordnat fester vid midsommar och Lucia, torpvandring och resa till Ornunga, dessutom har husförhör hållits.

Månstads Hembygdsförening: Ordf. Ragnar Gripestam, v. ordf. Gösta Larsson, sekr. Märta Åberg, kassör Sture Larsson. En utställning av gamla textilier, bruks- och nyttoföremål har anordnats och torpinventering pågår.

Mårdaklevs Naturskyddsförening: Ordf. Aina Nilsson, v. ordf. Sylvia Andersson, sekr. Nils Persson, kassör Gunvor Larsson. Föreningen har anordnat midsommarfest, gökotta 20-årsjubileum och kyrkkaffe. Arbete pågår med en hembygdsbok.

Svenljunga Hembygdsförening: Ordf. Ingemar Jansson, v. ordf. Gösta Andersson, sekr. Stig Rydberg, kassör Gösta Andersson. 10.000:— har erhållits för flyttning av gammal byggnad. Aktiviteter: tipspromenader, midsommarfest, sommarservering med underhållning, utflykt. Fotoutställningar har anordnats.

Tranemo Hembygdsförening: Ordf. Rune Holmberg, v. ordf. Einar Abramson, sekr. Lars Almroth, kassör Arne Willhammar. Tranemo Kommun gav bidrag med 2.000:—. Traditionell resa i hembygden på hösten: Gårdarna runt sjön. Vidare har anordnats utställning med gamla leksaker. Turistbroschyren Tranemo Forntid-Nutid har utgivits.

Tvärreds Hembygdsförening: Ordf. Arvid Larsson, v. ordf. Bertil Gardell, sekr. John Svensson, kassör K.G. Broman. Ulricehamns Kommun gav bidrag med 2.000:—. Föreningen har anordnat valborgsmässofirande, tipspromenader, bussutflykt och slättergille. Torpinventering pågår liksom studier av bygdens historia.

Ölsremma Hembygdsförening: Ordf. Hjalmar Hulander, v. ordf. Oskar Gabrielsson, sekr. Margot Hulander, kassör Åke Johansson. Anslag från Tranemo Kommun 2.000:—.

Örsås Hembygdsförening: Ordf. Martin Johansson, v.ordf. och sekr. Ruth Svensson, kassör Knut Mårtensson. Föreningen anordnar årligen vårotta och midsommarfest. Torpinventering pågår, dokumentation skall göras av torpens sista invånare.

MARKS HÄRAD

Berghems Hembygdsförening: Ordf. Erik Carlsson, v.ordf. Allan Carlsson, sekr. Dagmar Axelson, kassör Bertil Folkesson. Under året har torpladugård flyttats, torpinventering pågår. Kommunalt anslag: 8.000:—.

Fritsla Naturskyddsförening: Ordf. Sven Svensson, v.ordf. Kenneth Persson, sekr. Lars-Åke Andersson, kassör Willard Wernblom. Marks kommun har lämnat ett anslag på 4.000:—. Föreningen har anordnat tipspromenader, känn Din bygd-promenader och valborgsmässofirande.

Horreds Hembygdsförening: Ordf. Per Sandlund, sekr. Birgit Karlsson, kassör Folke Bengtsson. Anslag från Marks kommun 2.000:—. Föreningen har anordnat valborgsmässofirande, bygdepromenader och i samband med torpinventeringar har företagits torpvandringar. Sockenboken: "Landet kring Weselången" har utgivits under året.

Kinna Hembygdsförening: Ordf. Knut Carlsson, v.ordf. Lennart Larsson, sekr. Ingegerd Strömme, kassör Karl Ottosson. Arrangemang under året: Våffelserving på Lilla Sanden, Valborgsmässofirande, cykelutflykt med vispagille, gökotta, dragspelsstämma, midsommarfest, slättergille m.m.

Seglora Hembygdsförening: Ordf. Valborg Gustavsson, v.ordf. Olof Andersson, sekr. Anton Ericson, kassör Sven Larsson. Marks kommun har bidragit med 2.000:— och Borås kommun med 5.000:—. Föreningen har anordnat midsommarfest, grötagille, ljusstöpning, gökotta m.m.

Skene—Örby Hembygdsförening: Ordf. Brita Carlsson, v.ordf. Gunnar Karlsson, sekr. Gustav Larsson, kassör Axel Hedin. Föreningen arrangerar valborgsmässofirande, julmarknad, kvartalsträffar och utställningar.

Surte—Kattunga Hembygdsförening: Ordf. Hjördis Karlsson, v.ordf. Uno Wenander, sekr. och kassör Bo Davidsson. Anslag från Marks Kommun 5.000:—. Under året har arrangerats sockenvandring, gökotta och friluftsgudstjänst. Torpinventering pågår.

Sättila Hembygdsförening: Ordf. Alrik Skarin, v.ordf. Göte Bengtsson, sekr. Folke Eriksson, kassör Karl-Erik Eriksson. Föreningen arrangerar tipspromenader, arbetskvällar, valborgsmässofirande m.m.

REDVÄGS HÄRAD

Blidsbergs Hembygdsförening: Ordf. Gustaf Bjälming, v.ordf. Sten Berger, sekr. Assar Ek, kassör Allan Johansson. Bidrag har lämnats med 2.000:— från vardera Ulricehamns Kulturnämnd och Ulricehamns Sparbank. Torp- och gårdsinventering pågår.

Dalums Hembygdsförening: Ordf. Eric Claesson, v.ordf. Artur Filipsson, sekr. Rickard Andersson, kassör Eric Johansson. Under året arrangerades torpvandring, slättergille och underhållningsafton. Torpinventering samt fornminnesmärkning pågår. Studiecirkel i linberedning har arrangerats.

Hössna Hembygdsförening: Ordf. Harald Knutsson, v.ordf. Gösta Carlsson, sekr. Anna-Lena Hultman, kassör Anita Andersson. Bidrag har lämnats från Ulricehamns kommun på 1.500:— samt 1.500:— från Hössna pastorats hästförsäkringsförening. Under året har torpvandring, utflykt, slättergille, visafon och tipspromenad arrangerats. Torp- och backstugeinventering har slutförts. Utgiven bok: ”Bygd och gårdar kring Galtåsen — Hössna socken förr och nu.”

Liareds Hembygdsförening: Ordf. Mats Svensson, v.ordf. Lars Johansson, sekr. Henrik Isaksson, kassör Sten Svensson. Under året har arrangerats: grötfest, föredrag, bildafton och korpvandringar. Övrig verksamhet: insamling av gamla verktyg redskap m.m. Framställning av karta över Liareds socken med utmärkning av öde boplatser samt sevärdheter.

Norra Åsarp—Smula Natur- och Hembygdsförening: Ordf. Bengt Fransson, v.ordf. Sven Thor, sekr. Rolf Ivarsson, kassör Valter Tärning. 5.000:— har erhållits från Falköpings kommun. Arrangemang under året: midsommarfest, friluftsgudstjänst, husförhör samt torpvandringar.

Strängered och Gulleredes Hembygdsförening: Ordf. Nils Larsson, v.ordf. Uno Andersson, sekr. Nils Lidén, kassör Arne Axelsson. Inventering av övergivna boplatser pågår.

Timmele Hembygdsförening: Ordf. Karin Johansson, v.ordf. Anders Neuman, sekr. Margareta Engqvist, kassör Jan-Erik Johansson. Från Ulricehamns kulturnämnd har erhållits 4.000 kr. Arrangemang under året: torpvandring, tipspromenader, underhållningsafton. Torpinventering och fornminnesmärkning slutförd. Gårdsinventering pågår.

VEDENS HÄRAD

Fristads Hembygdsförening: Ordf. Waldemar Johanneson, v.ordf. Valter Tärby,, sekr. Folke Andersson, kassör Göran Bördin. 2.000:— har erhållits från Borås Kommun. Arrangemang under året: Valborgsmässofest, tipspromenad, marknad. Torpinventering avslutad.

Gingri Hembygdsförening: ordf. Waldemar Johanneson, v. ordf. Anna-Lisa Edvinson, sekr. Lena Andersson, 2.000:— har erhållits från Borås Kommun. Föreningen har under året arrangerat: midsommarfest, tipspromenader. Dräktkurser pågår samt dokumentation av egna samlingar.

Hedareds Byalag: Ordf. Thure Andersson, v.ordf. Göran Samuelsson, sekr. Nils Göran Nilsson, kassör Erik Johansson. Arrangemang under året: gökotta, friluftsgudstjänst och slättergille.

Sandhults Hembygdsförening: Ordf. Karl Sandin, v.ordf. Sven Nyman, sekr. Erik Klasson, kassör Kerstin Nyman. Arrangemang under året: friluftsgudstjänst, midsommarfest, hembygdsfest, tre tipspromenader, höstbasar, symöten med makramékurs. Gammaldanskurs har pågått. Torpinventring pågår.

Hembygdssektionen av Viareds Naturskyddsvänner: Ordf. Lars Joelsson, sekr. Maja Josefsson, kassör Sven Gustafsson. 1.500:— har erhållits i bidrag från Borås Kommun.

Vänga Hembygdsförening: Ordf. och kassör Josef Svensson, v.ordf. Arvid Andersson, sekr. Bo Englund. 1.000:— i bidrag från Borås Kommun. Arrangemang under året: tipspromenader, visningar av museet, hantverksdag, hembygdsvandringar. Bok utgiven: Torp i Vänga socken. Torpinventering avslutad.

ÅS HÄRAD

Härna Hembygdsförening: Ordf. Gerhard Claesson, v.ordf. Karl-Wilhelm Törnblad, sekr. Gösta Hernbo, kassör Curt Justing. 1.000:— har erhållits från Ulricehamns kommun.

Södra Vings Hembygdsförening: Ordf. Märtha Gustafsson, v.ordf. Erik Andersson, sekr. Cissi Sigurdson, kassör Åke Bohlin. Föreningen har erhållit 200:— från Kyrkokassa, 500:— från Ulricehamns Sparbank och 1.000:— från Kulturnämnden. Årligen hålls loppmarknad, friluftsgudstjänst, gökotta, slåtterhjälp och sommarfest. Utflykter har arrangerats till Fristads folkhögskola och museum, till Småland och utvandrarernas hus i Växjö samt teaterresa.

Toarps Hembygdsförening: Ordf. Fredy Gustavsson, v.ordf. Per Andersson, sekr. Jarl Hallberg, kassör Bertil Gustavsson. Föreningen har erhållit 2.500:— från Kulturnämnden i Borås. Föreningen arrangerade under året midsommarfest, veteranbilsutställning, tipspromenader, sommarfest samt fotoutställning.

Åspereds Hembygdsförening: Ordf. Kerstin Follin, v.ordf. Bror Bäck, sekr. Lars Olof Holm, kassör Gösta Wahlgren. Borås Kulturnämnd har bidragit med 2.000:—. Verksamhet under året: midsommarfest, slättergille, höstmarknad, julmarknad. Följande studiecirkel anordnas: minnesvård, torpcirkel, sömnad av folkdräkter och växtfärgning.

BORÅS STAD

Borås Hembygdsgille: Ordf. Roland Andersson, v.ordf. Stig Larsson, sekr. Hjördis Ingemarsson, kassör Gun Haglund. Under året arrangerats: Midsommaruppvisning, Knalle-träff, Spelmansstämma. Inventering och dokumentation av dräktskicket i Toarp från 1800-talet och tidigare pågår. Kurs i dräktsömnad har arrangerats. Tre ungdomslag och folkdanslag har träning i folkdans samt uppvisningar har genomförts. Medlemsantalet var under 1979 221 st.

Hembygdsföreningen Westergyllen: Ordf. Yngve Källqvist, v.ordf. Maj-Britt Pettersson, sekr Kerstin Hansson, kassör Bengt Arvidsson. Under sommarmånaderna har "Lek och dans i Ramnaparken" arrangerats. Midsommardans. Kurs i vävning har anordnats.

ULRICEHAMN

Brunns Hembygdsförening: ordf. Anna-Lisa Carlsson, v. ordf. Gustav Azeli-

us, sekr. Inger Karlsson, kassör Tore Karlsson, Ulricehamns kommun har bidragit med 2.000:—.

Ulricehamns Hembygdsförening: ordf. Gösta Ljungström, v. ordf. Meje Josefson, sekr. Gillis Hallagård, kassör Sten Josefson. Under året arrangerades stadsparksfest och ridvägsrally för bilar. Inventering av ridvägar, gamla broar och torp pågår.

BORÅS MUSEUM

ligger naturskönt norr om riksväg 40 invid Ramnasjön. Museet startade sin verksamhet 1914 som friluftsmuseum av De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening. I dag omfattar anläggningen 13 äldre byggnader med Kinnarumma gamla kyrka från slutet av 1600-talet som den förnämsta. Kansli och utställningssal är inrymda i den s.k. Ohlsonska gården, en borgargård från början av 1800-talet, 1966 flyttad från Borås centrum till Ramnaparken.

Museets rika föremålssamling belyser främst Sjuhäradsbygdens kulturhistoria. Museet äger även ett värdefullt topografiskt arkiv och en negativsamling om ca 90.000 nummer.

Tillfälliga utställningar pågår under hela året inom skiftande ämnesområden med en viss betoning på textil.

ÖPPETTIDER:

Sommarhalvåret: månd—fred 10—16, lörd—sönd 12—16.

Vinterhalvåret: sönd—fred 12—16, lördagar 13—15.

Adress: Ramnaparken, 502 65 Borås.

Gruppbesök efter anmälan per tel. 033/11 02 00, 11 02 35.

TEKOMUSEUM

I AB Svenskt Konstsilkes gamla lokaler invid Viskan — en orörd industrimiljö från 20-talet — har Tekomuseum sin verksamhet. Museet öppnades så sent som 1972, men har redan en i Sverige helt unik maskinpark, som nu även kompletterats med en stor del av Borås Museums textila samlingar. Museets strävan är att spegla både den tekniska och den sociala sidan av textilindustrins historia, samtidigt som det rika arkivmaterialet skall ge möjlighet till forskning på mönster- och designsidan.

ÖPPETTIDER:

Månd—fred 12—16,

Adress: Skaraborgsvägen 7 (ingång Viskastrandsgatan) 502 34 Borås.
Gruppbesök efter anmälan per tel. 033/13 15 00.

BRANDKÅRSMUSEUM

*Pumpen gnäller, skorsten sprakar,
hästen gnäggas vid sin töm,
jorden gungar, sprutan brakar,
böljan fräser i Norrström.*

*Manskap, sväng i divisioner!
Skyldra — marsch! Och flaskan töm,
stjäl och göm!*

*Marsch i plutoner
stör de skönas midnattsdröm.*

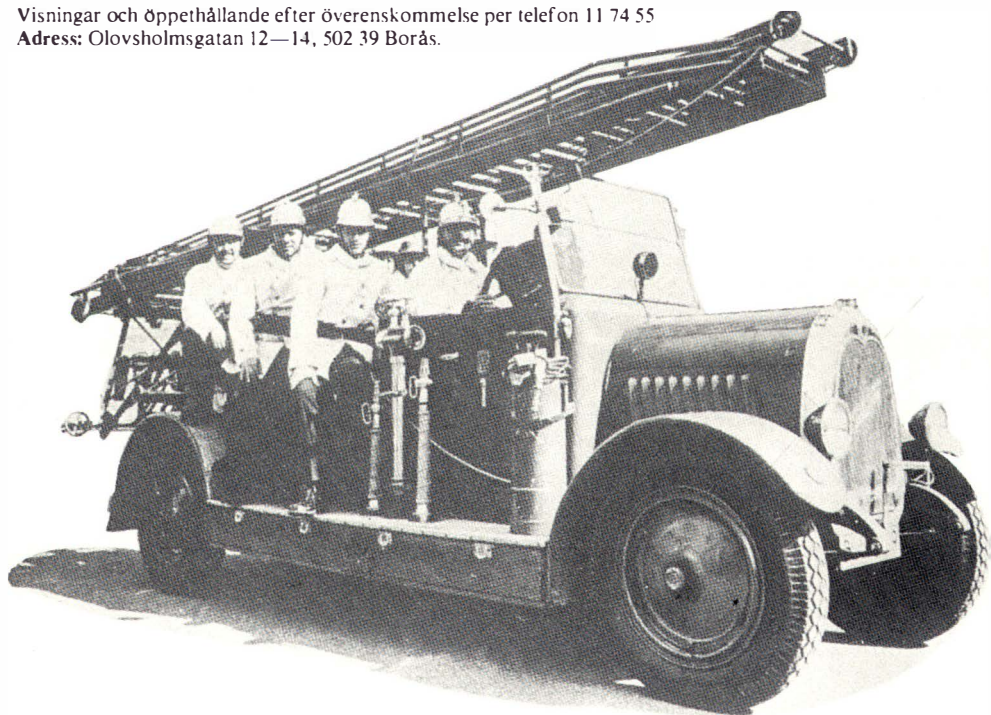
Denna livliga skildring från en brandsläckning i 1700-talsstil hämtad ur Bellmans epistlar ger en vision om dåtidens brandvärn.

Från den tiden kan man också finna brandsläckningsmateriel i Borås brandkårs museum. Där har brandkåren förmånen att kunna visa en av vårt lands främsta och mest omfattande samlingar från gångna tiders brandväsen. I detta museum kan man följa utvecklingen på brandmaterielområdet, hur brandkåren vuxit fram till en slagkraftig yrkesbrandkår.

ÖPPETTIDER:

Visningar och öppethållande efter överenskommelse per telefon 11 74 55

Adress: Olovsholmsgatan 12—14, 502 39 Borås.

BIOLOGISKA MUSEET VID BÄCKÄNGSKOLAN

Biologiska museet är inrymt i egen fastighet vid Fjärde Villagatan 4. (200 m norr om Kulturhuset)

Museet omfattar omkring 800 uppstoppade fåglar, ett 100-tal däggdjur, en rik samling fågelbon och ägg, ungefär 700 preparat av fiskar, blötdjur och ryggradslösa djur, en stor samling svenska skalbaggar samt en av landets största snäcksamlingar. Dessutom finns en omfattande herbariesamling och ca 2.000 ex. äldre biologisk litteratur.

ÖPPETTIDER:

Månd—fred kl 9.00—12.00, 13.00—15.30.

Annan tid efter överenskommelse. Ring så visar vi. Tel. 12 74 20, ankn. nr 1392.

REGEMENTETS MUSEUM

På Katrineberg inom Älvsborgs regementes område, ligger regementets museum. Samlingarna omfattar uniformer, vapen, kartor, övningsmateriel och äldre fotografier och är uppordnade i olika avdelningar som exempelvis kartrummet, indelta rummet och regementets historia.

Museets arkiv omfattar, förutom äldre böcker, även uppteckningar, ritningar och andra handlingar med militär anknytning.

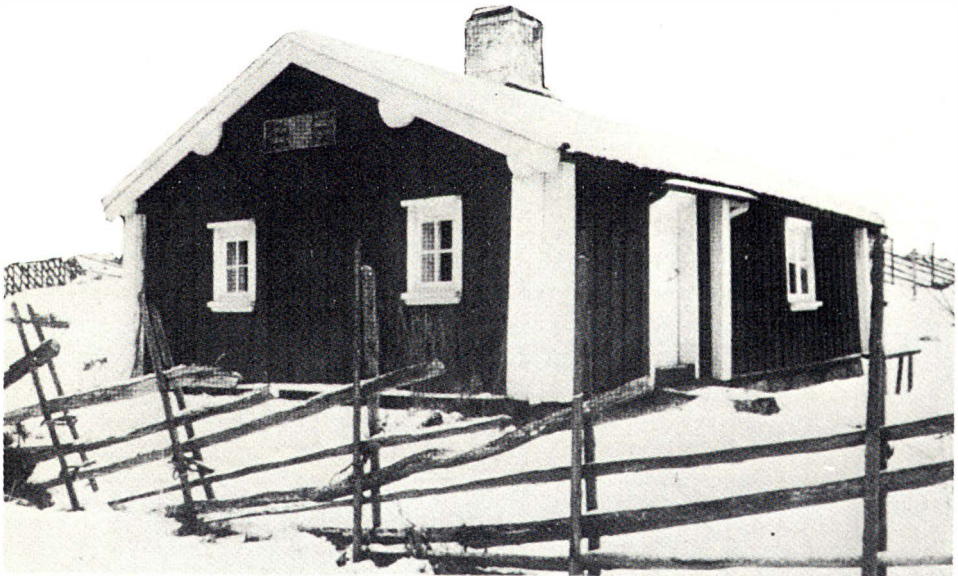
Soldattorpet kallas i dagligt tal Laddatorpet. Stugan har tillhört nr 106 Norra Kinds kompani i södra Åsarps socken och är en gåva av bergsingenjör Brusewitz 6 sept 1930. Torpet är möblerat med material som förekom vid sekelskiftet.

ÖPPETTIDER:

Museet är öppet och visas efter överenskommelse per tel: Gösta Henriksson, 033/11 77 40 ankn 159.

Adress: Box 852, 501 15 Borås.

Torpet visas av Erik Gullberg, tel 033/15 64 67.

DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENING

har till uppgift att inom häraderna Bollebygd, Gäsene, Kind, Mark, Redväg, Veden och Ås samt Borås och Ulricehamn bedriva och befrämja kulturminnesvård, museal verksamhet, speciellt inom det textila området.

Stöd oss i vår verksamhet genom att bli medlem. Medlemskap berättigar bl.a. till Föreningens årsbok och till fri rådgivning rörande konst och antikviteter. Årsavgiften är f.n. 50 kr.

